

KÖNYV KÖNYVTÁR KÖNYVTÁROS

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

„Az év fiatal könyvtárosa”
elismerő cím elnyerésére

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete, valamint az Informatikai és Könyvtári Szövetség a pályakezdő könyvtárosok kiemelkedő szakmai teljesítményének jutalmazására ismét meghirdeti „Az év fiatal könyvtárosa” pályázatot. Az elismerést minden évben egy harminchárom év alatti (idén az 1972-ben vagy később született), felsőfokú végzettséggel rendelkező gyakorló könyvtáros kaphatja meg, egyéni pályázat alapján.

A pályázat benyújtásának határideje: **2005. május 31.**

Helye: Magyar Könyvtárosok Egyesülete Elnöksége
(Budapest, Hold u. 6., 1054)

A pályamunka tartalmazza a jelölt szakterületének gyakorlatából származó valamely téma írásbeli, még nem publikált kidolgozását, szakmai önéletrajzot és három támogató írásbeli ajánlását. Az előző évben nem nyert pályázatokat újabb három ajánlással ismét be lehet nyújtani.

Az elismerő cím odaítéléséről az IKSZ és az MKE elnöksége által megbízott kuratórium dönt. Az elismerés ünnepélyes átadására az MKE vándorgyűlésének plenáris ülésén kerül sor.

A címmel jár: elismerő oklevél, ötvenezer forint jutalom, a vándorgyűlésen vagy az MKE és az IKSZ valamely szakmai rendezvényén bemutatkozó előadás lehetősége, a kuratórium ajánlása a szaklapoknak a dolgozat közzétételére. A cím birtokosai előnyt élveznek a külföldi tanulmányutakra benyújtott pályázatok elbírálásánál.

Bakos Klára
MKE elnöke

Dr. Fodor Péter
IKSZ elnöke

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

14. évfolyam 4. szám

2005. április

Tartalom

Könyvtárpolitika

Tízéves a Magyar Elektronikus Könyvtár. Interjú Moldován Istvánval 3

Fórum

Etikai kódex 16

Műhelykérdések

Vajda Erik: Könyvtár-informatika – avagy egy félrevezető terminus születése, tündöklése és bírálata 22

Koltay Tibor: Nyelvész a könyvtárban 29

Jobst Ágnes: A Történeti Levéltár szakkönyvtára 33

Czinkné Bükkösi Valéria: Egy felújított könyvtár „belakása” 40

Extra Hungariam

Haraszi Pálné: Találkozás a finn könyvtárüggyel 49

Könyv

Bartók Györgyi: Könyvtörténeti kalauz 59

From the contents

Ten years of the Hungarian Electronic Library. Interview with István Moldován (3);
Erik Vajda: Library – informatics. Misunderstanding around a term (16)

Cikkeink szerzői

Bartók Györgyi, a Könyvtári Intézet munkatársa; *Czinkné Bükkösi Valéria*, a Kaposvári Megyei és Városi Könyvtár osztályvezetője; *Haraszti Pálné*, az Országgyűlési Könyvtár főosztályvezetője; *Jobst Ágnes*, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára könyvtárának vezetője; *Koltay Tibor*, a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Karának oktatója; *Vajda Erik*, közgazdász, könyvtáros

Szerkesztőbizottság:

Bartos Éva (elnök)

**Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária, Győri Erzsébet,
Kenyéri Kornélia, Poprády Géza**

Szerkesztik:

Mezey László Miklós, Sz. Nagy Lajos, Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest, I. Budavári Palota F épület – Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;
Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Dippold Péter**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpás István**

Nyomta az AKAPRINT Nyomdaipari Kft., Budapest

Felelős vezető: **Frcier László**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta a

**Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram**

Terjeszti a Könyvtári Intézet

Előfizetési díj 1 évre 4440 forint. Egy szám ára 370 forint

HU-ISSN 1216-6804

Tízéves a Magyar Elektronikus Könyvtár

Interjú Moldován Istvánval

– *Mi és miért történt tíz évvel ezelőtt? Kik, milyen megfontolásból, célkitűzéssel és motivációk alapján hozták létre a MEK-et?*

– Tíz évvel ezelőtt a hazai könyvtárak az Információs Infrastruktúra Fejlesztési (NIIF) Programnak köszönhetően már jelentős részében elérték és használták az internethálózatot. A könyvtári szervezetek, a vezetés többsége leginkább az integrált könyvtári rendszerek bevezetésére koncentrált, de könyvtárosok kis csapata már elkezdte felfedezni, meghódítani az internet számunkra ismeretlen területeit, szolgáltatásait.

Az első élményeink arról szóltak, hogy ezen a határtalannak tűnő virtuális óceánon nemcsak programok, de szövegek, értékes szöveges dokumentumok is vannak. Ezek azonban javarészt angol nyelvűek, a nagy többségük semmiféle leíró információval nem rendelkezik, és teljesen szétszórta, folyamatosan változó, születő, megszűnő virtuális térben vannak.

Drótos László kollégám, aki az úttörők között is úttörőnek számított, már 1989-ben létrehozta az azóta is töretlenül népszerű és szakmai körökben közismert KATALIST levelező listát. Itt tette közzé a javaslatát, gondolatát 1993 őszén egy Magyar Elektronikus Könyvtárnak nevezendő internetes tartalomszolgáltatás létrehozásáról. Az azóta is változatlan alapelv lényege az volt, hogy gyűjtsük össze – minőségellenőrzés után, leíró információkkal ellátva egy könyvtári szolgáltatás keretében ingyenesen szolgáltatassuk – a tudomány, az oktatás és a kultúra területén születő magyar vagy magyar vonatkozású dokumentumokat. Motivációnk lényege az volt, hogy egy nyilvános elektronikus közkönyvtárat hozzunk létre az olvasók minél nagyobb megelégedésére. Az 1994. tavaszi Networkshop konferencián hirdettük meg a MEK programját. Számos könyvtáros, egyetemi informatikus csatlakozott hozzánk, és egy levelezőlista segítségével kidolgoztuk a MEK alapszabályait, megterveztük az alapjait. Kokas Károly szegedi könyvtáros kollégánk elérte, hogy a NIIF 1994 őszétől támogassa az ötletünket, és biztosítsa a MEK kiépítését, szolgáltatását technikai infrastruktúrával. A NIIF központi számítógépén az előzetes tervek alapján minimális emberi erőforrással 1994 telén leraktuk a MEK alapjait, és néhány hónap múlva elindítottuk a szolgáltatást. A gyűjtemény első tételeit a Miskolci Egyetem Könyvtárában, valamint a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárában már kialakított kísérleti gyűjtemény képezte.

A MEK céljára nézve kísérletező műhelynek tekintette (és lényegében a mai napig is tekinti) magát, amelyben a modern elektronikus könyvtárosság technikáit, módszertanát kísérletezzük ki, próbáljuk meg újraértelmezni a könyvtárosságot a XX. század végi, XXI. század eleji információs robbanásban.

– A MEK jó ideje az OSZK-ban működik. Ez egyszerűen elhelyezés, helyszín kérdése vagy van valami mélyebb értelme annak, hogy a MEK a nemzeti könyvtár bázisán működik?

– Ha el akarnám hárítani a kérdést, akkor azt mondanám, erről Monok István kellene megkérdezni, aki alig az első kinevezése után, 1999 júniusában megszólított bennünket azzal, hogy folytassuk a MEK építését, fejlesztését az Országos Széchényi Könyvtárban. (Bár ebben vitathatatlan érdeme van Kokas Károly barátunknak is, aki szürke eminenciásként folyamatosan egyengette, segítette a háttérből a MEK útját.)

Azt tudni kell, hogy a NIIF technikai támogatásán kívül a könyvtári szférától intézményes segítséget nemigen kaptunk. Kivételként talán a Szegedi Egyetemi Könyvtár említendő, amely a saját nevében több ízben is sikerrel pályázott a MEK technikai, tartalmi továbbfejlesztésére a NKÖM-nél, az NKA-nál. A hiányzó szervezeti háttér kialakítására 1998-ban elkezdtünk megszervezni egy egyesületet, amely 1999 novemberében meg is alakult. Az OSZK meghívása váratlanul ért bennünket. Mi is úgy gondoltuk – és azóta ez a véleményünk csak megerősödött –, hogy egy MEK-jellegű szolgáltatásnak hazai viszonyok között ideális helye van az OSZK-ban. Hatókörünk országos, sőt globális volt. Szerettük volna az elektronikus könyvtárosság felé ösztönözni, mozdítani a könyvtáros szakmát. A MEK gyűjtőmunkája az OSZK háttérével jelentősen fejlődött. Gyarapodó intézményi partnereink, kiadók, tudományos kutatóintézetek, egyetemi tanszékek, sőt a határon túli magyar szervezetek számára jelentőséggel bírt, hogy a MEK együttműködési szerződéseit már az OSZK főigazgatója írta alá. Ugyanakkor azt gondoljuk, hogy a nemzeti könyvtár számára is hasznos volt, katalizátorként hatott a jelenlétünk.

Az OSZK a '90-es években, sajnos, jelentős informatikai hátrányban volt nemcsak nemzetközi, de hazai összehasonlításban is. Egyrészt ez vonatkozott a technikai infrastruktúrára, másrészt (ami meghatározóbb) nagyon alacsony szintű volt az informatikai kultúra. Kiderült, hogy az internet nemcsak technikai, de kulturális értékeket is hordoz magában (pl. szolgáltatásorientációt, nyíltságot, interaktivitást).

Az ezzel való szembenézés, az erre való reagálás, az információs társadalomhoz való felzárkózás igénye, szemléleti váltása – számos fájdalmas konfliktussal kísérve – a mai napig tart. Mi abban a hitben ringatjuk magunkat, hogy a MEK ebben a szemléleti váltásban is pozitívan hatott a befogadó nemzeti könyvtárra. Mindenesetre az 1999-ben elindított egyik innovatív kezdeményezésünk, a MIT-HOL on-line tájékoztató szolgálat szervezését, koordinálását átvette, és Lib-Info néven azóta is nagy sikerrel üzemelteti az OSZK. A mi szervezésünk kapcsán lett tagja a nemzeti könyvtár az ország uniós csatlakozás küszöbén a nemzetközi MINERVA-projektnek.

Én úgy szoktam mondani, az OSZK „adoptálta” a MEK-et. A közelmúltban kezdtünk intenzíven foglalkozni más nemzeti könyvtárak informatikai fejlesztéseivel mind a digitalizálás mind a digitális megőrzés területén. Sok helyen találunk kutató–fejlesztő, a jelen elektronikus környezetben új utakat kereső, új szolgáltatásokat fejlesztő tevékenységeket. Sajnos, még mindig jelentős lemaradásunk van a nemzetközi összehasonlításban, csak remélem, hogy tevékenységünk segít valamelyest e hátrány ledolgozásában.

– Az elektronikus könyvtárügy nem magyar találmány. Milyen példák, modellek, inspirációk nyomvonalán alakult ki a MEK?

A MEK-ben többféle külföldi modell megtalálható, sokszor tévesen egyikkel vagy másikkal azonosítják a tevékenységünket. Az az érdekesség, hogy a tevékenységünk tényleg komplex, többféle mintát is egyesít.

A MEK egyik „ősmintája” talán a *Project Gutenberg* volt. Ennek lényege, hogy önkéntes digitalizálók rögzítik a mai napig az emberiség klasszikus szövegeit, és a projekt ezt ingyen, mindenki számára hozzáférhetővé teszi. Ez a profil a mai napig megtalálható a MEK-ben, megfelelő szűrés, ellenőrzés után lehetőséget, értelmet adunk az internetet használó öntevékeny emberek munkájának, akik számára fontos egy-egy klasszikus író munkájának digitalizálása, közkinccsé tétele.

Egy másik minta, modell tulajdonképpen az interneten is később alakult ki a *nyílt archívumok* intézményével (Open Archives Initiative). Ennek az a lényege, hogy – főként egy-egy intézményen, egyetemen belül – lehetőséget biztosít kutatók, oktatók műveinek a szerzők általi közzétételére. Ez a kezdeményezés elsősorban a tudományos publikációk nyilvános hozzáférését támogatja. Magyarországon az egyetemeken kevésbé jöttek létre ilyen nyílt hozzáférésű archívumok, ahol felkerültek jegyzetek, oktatási, tudományos publikációk, többségében ott sem követik a nemzetközi szabványokat. A MEK ismertebb válásával és növekedésével ez a jelleg is egyre erőteljesebbé vált a gyűjteményfejlesztésben. Mind több egyetemi oktató, kutató küldi el a MEK számára elektronikus publikációját a nagyobb nyilvánosság reményében.

A harmadik fontos minta, amely szintén a MEK fejlődése során került a látókörünkbe, a *digitális megőrzés* (digital preserving) intézménye. Egyre több országban ismerték fel, hogy a gyarapodó és mind nagyobb arányban jelen lévő digitális információk archiválása, hosszú távú megőrzése jelentős probléma. Jó néhány nemzeti könyvtár (pl. Ausztrália, Norvégia, Kanada) indított olyan projektet, amelynek lényege a hálózaton elektronikus formában meglévő kiadványok valamilyen szempont szerinti gyűjtése, megőrzése. A MEK mindennapi tevékenységében ez a modell is jelen van. Egyre több intézménnyel, egyetemmel, kutatóintézettel van kölcsönös együttműködési megállapodásunk, amelynek alapján megkapjuk az on-line (sőt alkalmanként az elektronikusan nem is) publikált kiadványaikat megőrzés és nyilvános terjesztés céljára. Ezenkívül folyamatosan igyekszünk archiválni az interneten megtalálható hasznos, értékes dokumentumokat, amelyek bizonytalan ideig találhatók eredeti helyükön. Számos ilyen archivált dokumentumunk eredeti forrása már eltűnt. Ugyancsak megtalálhatóak a MEK gyűjteményében CD-ROM-termékek tartalma, átalakítva on-line szolgáltatásra. A bizonytalan ideig használható CD-ROM-ok tartalmának alkalmi mentését szintén fontosnak tartjuk, erőforrásaink függvényében törekszünk is rá.

A MEK kísérletező műhelyében – erőforrásaink függvényében – az összegyűjtött elektronikus dokumentumokat nemcsak passzívan elhelyezzük, tároljuk, de olyan egységes formátumokra igyekszünk ezeket átalakítani, amelyek biztosítják a kiadványok hosszú távú megőrzését.

A külföldi példák nyomán, azokat komplexen felhasználva, a hazai viszonyokra alkalmazva sajátosan egyedi szolgáltatást alakítottunk ki. A MEK-ben sokkal fontosabbnak tartjuk az összegyűjtött kiadványok nyilvános, on-line szolgáltatását, mint a jól elzárt, helyi megőrzést. Ugyancsak kevés külföldi példa van arra,

hogy a nyomtatott kiadványok elektronikus változatainak feldolgozásával (a szerzők, kiadók együttműködésével) lényegében számos mű on-line szolgáltatását biztosítjuk, egyfajta elektronikus kiadást is vállalva.

– *Az eredeti felállás mennyiben és miben módosult az elmúlt évtizedben? A módosulásokra milyen instanciák gyakoroltak befolyást (külföldi példák, hazai szükségletek, intézményi elképzelések)?*

– Az eredeti felállás, fő célkitűzésünk alapjaiban nem módosult, sőt a külföldi példák mind szélesebbkörű megismerésével megerősödött. A MEK a kezdetektől sem a digitalizálásra koncentrált, hanem a már meglévő elektronikus dokumentumok szelektív megőrzésére és szolgáltatására. Az elmúlt néhány évben az Amerikai Egyesült Államoktól az Európai Unión át egészen Ausztráliáig számos projekt, szervezet jött létre, amelyek digitális dokumentumok veszélyeztetettségére, a digitális örökség hosszú távú megőrzésének fontosságára hívták fel a figyelmet. A MEK nemcsak a nyomtatásban meg nem jelent, kizárólag digitális formában, on-line terjesztett dokumentumokra koncentrál, hanem tartalom- és szolgáltatás-orientáltan az akár nyomtatva megjelent vagy csak on-line digitális tartalom megőrzésére és szolgáltatására is.

Az évek során a rendelkezésre álló erőforrások bővülésével azonban egyre nagyobb figyelmet fordítunk az összegyűjtött dokumentumok szövegminőségére. Évek óta a szépirodalmi műveket korrekktúráztatjuk a nyomtatott kiadások alapján. A könyvtár jellegéből következően természetesen a nyomtatott kiadásokat nem tudjuk megváltoztatni, azok tartalmi, szerkesztési hibáit nem tudjuk javítani. Érdekes módon a MEK-kel szemben mind a két oldalról megfogalmazódtak kritikák, részben azért, mert a korai dokumentumaink elütési, szkennelési hibákat szenvedtek (a rögzített nyomdahibákat nem rótták fel hibaként), részben azért, mert az összegyűjtött elektronikus dokumentumokhoz egyáltalán hozzányúlunk, javítatjuk, a hosszú távú megőrzés érdekében különböző formátumokba konvertáljuk. A munka során egyre inkább tudatosodott, hogy mind a digitalizálás, mind a digitális megőrzés, konverziók során nem feltétlenül új kiadás (annak hagyományos értelmében), de mégis az eredeti forráshoz képest új dokumentum jön létre.

A MEK gyarapítási mechanizmusa a kezdetekkor főként az on-line nyilvánosan elérhető, a gyűjtőkörbe illő dokumentumok összegyűjtésére koncentrált. Az idő során – érezhető szükséglet kielégítve – kapott a MEK egy „nyílt archívum jelleg”-et, egyre több szépíró, szakirodalmi szerző juttatta el nyomtatásban már megjelent vagy csak kéziratban meglévő művét elektronikus formában számunkra. Ugyancsak egyre nagyobb szerepet kapott aktív gyarapítási tevékenységünk során a kiadókkal való együttműködés. Számos együttműködési megállapodást kötöttünk kiadókkal, tudományos kutatóintézetekkel, egyetemi tanszékekkel, sőt az EPA (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis) beindulásával folyóirat-szerkesztőségekkel elektronikus kiadványaik archiválására és szolgáltatására. Szépen alakulnak kapcsolataink a határon túli magyar szervezetekkel is.

A szükségletek által indított változtatások „számlájára írható” a MEK új szolgáltatása, az EPA elindítása is. Ezzel külön gyűjteményt hoztunk létre, amely egy önálló dokumentumtípussal az egyre gyarapodó elektronikus időszaki kiadványokkal foglalkozik. A közelmúltban jelentek meg a kínálatunkban a hangzó anyagok is, elsősorban a Magyar Vakok és Gyengénlátók Szövetségével együttműködve, az ő hangoskönyveik digitális változatai. Érezhetően nagy igény, ke-

reslet mutatkozik ezekkel a hangzó anyagokkal szemben, különösen az MP3-lejátszók terjedésével. Részint külföldi példák, részint hazai igények során merült fel a gondolat, hogy kísérleti jelleggel el kellene kezdeni – válogatva – a magyar kulturális honlapok archiválását is (erre jó példát nyújt az ausztrál nemzeti könyvtár PANDORA-projektje). Néhány honlapon már elkezdtek ennek az archiválásnak is a kikísérletezését (például Vészi Endre, valamint Váli Dezső festőművész *deske.hu* honlapján), de ennek az archiválásnak a megkezdése még megfontolást, tervezést, fejlesztést igényel.

Végezetül megemlítendő, hogy az eredeti szolgáltatáshoz képest a 2003 nyarán elindított új MEK sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett a hazai és a nemzetközi szabványoknak, a metaadatok kezelésére.

A könyvtári szabványoknak megfelelően rögzített metaadataink nemcsak HUNMARC-ban vagy USMARC-ban, de az internet elterjedt szabványának megfelelően Dublin Core-ban, XML formában is átadhatóvá váltak. Magyarországon a MEK alkalmazta elsőként a Dublin Core-t, valamint a közös lekérdezést biztosító Open Archive Initiative (OAI) által kidolgozott lekérdezési szabványt (OAI-PMH). Ennek köszönhetően a MEK dokumentumairól a saját katalógusán kívül metaadatokkal lehet találkozni a MOKKA-ban, az NDA közös katalógusában de a NKÖM tavaly elindított *kultura.hu* portál közös keresőjében is.

– *A magyar könyvtárosok – állítólag – jól ismerik és használják a MEK output-jait, szolgáltatásait. Nem lenne azonban baj, ha egyszer – reményeink szerint éppen most – a MEK amúgy „istenigazából” bemutatkozna! Elmondaná, ki ő, és mit csinál, outputjai mire használhatók!*

A MEK továbbfejlesztése, gyarapítása, műhelymunkája mellett – amennyire erőnkéből telik – igyekszünk figyelmet fordítani munkánk, szolgáltatásaink, újdonságaink bemutatására is. A különböző hazai konferenciákon rendszeresen szerepelünk előadásokkal: hosszabb szakcikkkel ritkábban, de rövidebb hírcikkel, újdonságokkal sűrűbben jelentkezünk a hazai könyvtári és informatikai sajtó hasábjain és természetesen az interneten saját hírlevélben (MEK Hírek), és néhány könyvtári levelező listán rendszeresen adunk hírt újdonságainkról. 2001 őszén az OSZK-ban rendezvényt szerveztünk, hogy bemutassunk magunkat, tevékenységünket, sajnos, igen mérsékelt érdeklődés mellett. Sokszor hívtak azonban bennünket egy-egy ismertető előadásra a közkönyvtári szférából, számos megyei, városi könyvtár rendezvényén tartottunk előadást, legutóbb Békéscsabán. Kollégáimmal együtt rendszeresen részt veszünk különböző szaktanfolyamokon is (legsűrűbben az INKA tanfolyamain), ahol szintén bemutatjuk szolgáltatásainkat. Számos esetben hívtak már különböző televízióműsorokba vagy a rádióba. A Petőfi Rádió Modem idők vagy a Kossuth Rádió Digitális műsorában már szinte törzsvendégnek számítunk. A MEK Irattárában évek óta gyűjtjük a sajtóban rólunk megjelent cikkeket, valamint az általunk tartott előadásaink anyagait. Sőt, ugyancsak itt olvashatóak az OSZK-ban évről évre készülő éves beszámolóink vagy a MEK Egyesület honlapján az éves közhasznúsági beszámolóink, amelyben részletesen igyekszünk számot adni egy-egy évnyi tevékenységünkről.

A fentiekből látható, hogy igyekszünk folyamatosan jelen lenni, láthatóak lenni mind a szűkebb szakmai, mind a szélesebb médiában. A részletesebb bemutatkozás igénye mögött talán az a félelmünk található, hogy éppen az OSZK-ban kevésbé ismerik munkánkat, szolgáltatásainkat. Kétségtelenül a MEK „isten-

igazából” való megismerése csak az interneten történhet, aktív hálózati használat mellett.

Röviden azonban talán azt kellene kiemelnünk, hogy a számítógépek és az internet mind szélesebb körű elterjedésével alapvetően megváltozott az írott tudáshoz, szélesebb körben az információkhoz való hozzáférés és azok felhasználásának a technikája. A digitális formában a lakószobából éjjel-nappal elérhető információk lényegesen különböző információkeresési és felhasználási magatartásokat alakítottak ki, különösképpen a fiatalabb generációk körében. Ennek hatásaként tapasztaljuk, hogy a válogatott, megbízható minőségben, hatékonyabban visszakereshető digitális szövegek iránt nagyságrenddel nagyobb az igény, mint ugyanezek hagyományos, papíralapú változatai iránt. A MEK-et jelenleg már naponta 10-15 ezer ember keresi fel, legfeljebb szombaton–vasárnap csökken a látogatók száma.

Az elektronikusan elérhető dokumentumainkat elérhetik azok, az adott esetben több ezer kilométerre élő magyarul beszélő felhasználóink is, akik a könyvek, folyóiratok nyomtatott változataihoz nem vagy alig férnek hozzá pl. Ausztráliában, Dél- vagy Észak-Amerikában, esetleg Svédországban. A digitálisan rögzített szövegeket megfelelő programokkal fel tudják olvastatni vak vagy gyengén látó „ügyfeleink” is.

A elektronikus könyvtár lényegét az interneten, kiadóknál, szerzőknél már elektronikus formában megtalálható dokumentumok összegyűjtése, feldolgozása és szolgáltatása jelenti. Jelentős tényező a mai napig, hogy olyan, internetet aktívan használók számára, akik nemcsak fogyasztani szeretnék az információkat, de valami hasznosat, értelmeset is csinálni, azok számára is lehetőséget adunk adott keretek között. A MEK szépirodalmi gyarapodásának többségét az önkéntes digitalizálók küldik. Az összegyűjtött dokumentumok jelentős részét szövegellenőrzés után formailag egységesítjük, és különböző formátumokba konvertáljuk. Az elektronikus könyvtárosság keretei között lényegében nemcsak ösztönözzük, de magunk is gyakoroljuk az elektronikus kiadás új, sok kérdéssel, próbálkozással járó munkáját.

A mai olvasók igényeinek figyelembevételével munkánk egyben az elektronikus tartalmak hosszútávú megőrzését is szolgálja. A kísérletezés, a műhelyjelleg talán a legjellemzőbb munkánkra. Hiszen az elektronikus dokumentumok kezelésével, katalogizálásával, szolgáltatásával, megőrzésével kapcsolatban szinte nap mint nap új probléma, feladat elé kerülünk.

– *A 3K 2003. szeptemberi számában olvashattunk a 2002–2003-as MEK-fejlesztésekről. Ez a cikk azonban csak egy adott összeg felhasználásáról számolt be. A fejlesztések szélesebb skálájáról hallhatnánk valamit?*

– 2003 jelentős év volt az életünkben, nyáron indítottuk el nyilvánosan a MEK új változatát, egy megújult elektronikus könyvtár keretében. A régi állomány válogatott, javított, egységesített költöztetése a mai napig zajlik, amellet, hogy azóta a folyamatos gyarapodást már az új könyvtárunkba érkeztetjük. Nehéz, hosszú tervezési és fejlesztési munkát fejeztünk be, pontosabban akkor jutottunk el a nyilvánossá tételhez, hiszen kisebb-nagyobb fejlesztések azóta is zajlanak. Ha a 2003-as évet nehéznek és átlagon felülnek gondoltuk, erre 2004 még rácafol. Számos – az IHM és az NIIF által támogatott – fejlesztéssel indultunk el 2003-ban, amelyeknek nagyobb munkái, befejezései 2004-re húzódtak át. Ezek részletes bemutatására itt nem merek vállalkozni. Most készültem el a 2004. évi osztálybeszámolómmal, amely már megtalálható a korábbi évek beszámolóí mellett a

MEK Irattárában. Fontosnak tartjuk, hogy munkáinkról, fejlesztéseinkről a legszélesebb nyilvánosság számára is beszámoljunk. Ebben az interjúban ezért csak néhány fontosabb fejlesztésünkről mondanék pár mondatot.

A 2004. év egyik legnagyobb fejlesztése a Hungarológiai Alapkönyvtár Digitalizálási programjának elkezdése volt. Az előző évben megtervezett program elkezdésére kaptunk IHM támogatást (ugyanabból a csomagból támogatták többek között az OSZK rekatalogizálási programját is). A program keretében közel 60 000 oldalnyi szöveggel és több mint 10 000 digitális képpel gyarapítottuk az állományunkat. Szakértők segítségével néhány társadalomtudomány legátfogóbb kézikönyveit digitalizáltattuk, mint pl. a *Magyar Néprajz* nyolc kötetét vagy a magyar irodalomtörténet klasszikusnak számító köteteit. Ugyancsak internetre került az Enciklopédia Humana Egyesület nagy sikerű CD-sorozata is, amely Magyarország történetét mutatja be a honfoglalástól a XX. századig. A program keretében jelentős technológiai fejlesztések is történtek. Ezeknek a sokkötetes, bonyolult szerkezetű szakkönyveknek a megfelelő internetes szolgáltatásához az XML technológiát használtuk, így először tudtuk megőrizni és használhatóvá tenni a különböző mutatórendszereket.

Szintén fontos fejlesztésünk volt az Elektronikus Periodika Adatbázis és Archívum (EPA) teljes körű elindítása. A gyorsan népszerűvé vált EPA a MEK-hez képest összetettebb, bonyolultabb rendszer, több feladatot is magára vállal. Az adatbázisban egyrészt elkezdjük teljes körre törekedve nyilvántartani a magyar elektronikus időszaki kiadványokat, mind az on-line, mind a könyvtárak által digitalizált – esetenként csak helyben használható – periodikumokat. Másrészt válogatva, egységes szerkezetben kifejlesztettünk egy folyóirat-archívumot, amelyben azóta több mint 70 hazai és határon túli szakfolyóiratot, kulturális folyóiratot, hírlevelet archiváltunk, tettünk kereshetővé.

A MEK Egyesület által nyert pályázat támogatott még egy fontos fejlesztést, amely a MEK ún. akadálymentesítését végezte el. Mostanság sokat hallani a médiában a közintézmények akadálymentesítéséről, fogyatékosok, egyéb speciális felhasználók általi megközelíthetőségéről. Sajnos, jóval kevésbé ment át a köztudatba, hogy ezt az elvárást ne csak a fizikai épületekre, de a köz-on-line szolgáltatásokra és érvényesnek gondolják. Fejlesztésünk révén a MEK olyan alternatív felhasználói felületet kapott, amely nemcsak a vak, de csökkentlátó vagy egyéb koordinációs zavarral rendelkező (pl. egeret nem kezelő) felhasználók számára is elérhetővé tette szolgáltatásainkat.

Egy másik megnyert pályázatból sikerült kifejlesztetni a MEK2.0 tapasztalatai alapján a nyílt forráskódú elektronikus könyvtári rendszert, az eleMEK-et. A Java alapú alkalmazás kimondottan elektronikus dokumentumok katalogizálására és szolgáltatására készült. Többféle szabványos rekordformátumban (MARC, Dublin Core, XML) lehet belőle exportálni adatokat. Bízunk benne, hogy ezzel az ingyenes programmal elősegíthetjük minél több kisebb-nagyobb helyi gyűjtemény, elektronikus könyvtár létrehozását, és a dokumentumok szabványos metaadatokkal való ellátását.

– *Miként szerepel az OSZK stratégiai tervében a MEK, milyen feladatokat ró ez a terv a MEK-re?*

– A stratégiai tervben vállalt feladataink egy része a digitális archívumaink állománybővítésére vonatkozik. Ebben kiemelt szerepet foglal el a Hungarológiai

Alapkönyvtár digitalizálásának folytatása. Bár kétségtelen, ennek szűk keresztmetszete a finanszírozás, és sajnos, jelenleg semmi lehetőséget nem látunk újabb források mozgósítására. Továbbra is fontosnak tartjuk a különböző kiadókkal, kiadói intézményekkel a kétoldalú együttműködések fejlesztését. Ezekben kiemelt szerepet szánunk a határon túli magyar szervezeteknek.

A MEK osztály keretében néhány kollégánk már többnyire az OSZK állományán alapuló képdigitalizációs projekteken dolgozik. Rengeteg digitalizált képi dokumentum található már a nemzeti könyvtárban, ezek többsége egyelőre láthatatlan az érdeklődők számára. Fontosnak tartjuk ezek mielőbbi szolgáltatásba vonását, alkalmas szolgáltatási, szakértői rendszerek kidolgozását.

Stratégiai feladatként vállaltuk továbbá a MEK és az EPA adatbázisok rekordjainak konvertálását az OSZK AMICUS integrált rendszerébe. Így a növekvő digitális gyűjtemény megjelenhet közvetlenül a könyvtár katalógusában is, miközben a LibriVision közös lekérdező felületén a MEK már jó ideje kereshető.

Bővíteni szeretnénk a MEK állományát más médiatípusokkal. Ennek a feladatnak a teljesítése is elkezdődött a hangoskönyvek révén.

Az állománygyarapításon kívül továbbra is fontosnak tartjuk a MEK kísérletező, újító szerepének folytatását. Számos fejlesztési munkát terveztünk, indítottunk. Munkatársaim most dolgoznak az EPA adatbázis lekérdezőképességén az NDA közös keresőjében. Idén szeretnénk a nyilvánosság előtt is megnyitni egy tavalyi fejlesztési projektünk eredményét: az irodalmi tématerképet és a tématerképhe ágyazott Köztauruszt.

Fontosnak tartjuk továbbfejleszteni kapcsolatainkat a határon túli magyar szervezetekkel a Kárpát-medencében és azon is túl, a magyar kultúra és tudomány minél szélesebb körű összegyűjtése, szolgáltatása érdekében.

*– A 3K több alkalommal beszámolt a MEK-kel kapcsolatos rendezvényekről, ankétokról, összejövetelekről, valamint olyanokról is, amelyek nem a MEK körül szerveződtek, de amelyeken a MEK jól láthatóan szerepelt (pl. MINERVA Plus-projekt találkozó, az MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete szolnoki konferenciája stb.). Mit tudhatnánk meg ezekről a találkozókról, mik ezeknek a téjjei, a hozadé-
kai?*

– A MEK lényege nem az eddig összegyűjtött digitális dokumentumok összessége. Sokkal inkább az elektronikus dokumentumok gyűjtésével, megőrzésével, a könyvtár jövőjével foglalkozó műhely jelleget gondoljunk sajátunknak. Sokkal fontosabbnak gondoljuk tevékenységünk során a számos kapcsolatot, a tapasztalatok szétsugárzását. Ennek fontos helyei, eszközei a különböző rendezvények. Így az osztályunk munkatársai vállalták fel a könyvtárban a MINERVA-projekt koordinálását, és szerveztünk ennek keretében kétnapos digitalizálási műhelykonferenciát. Ide illik, hogy a legtöbb munkatársam részt vesz különböző könyvtár-informatikai tanfolyamokon mint oktató, így is igyekszünk továbbadni tapasztalatainkat. Ezeknek a rendezvényeknek az a célja, hogy a könyvtárosok minél szélesebb rétegei számára bemutassuk a jövő könyvtárának egy lehetséges modelljét, terjesszük az elektronikus könyvtárosság szakmai ismereteit, segítsünk a könyvtáros szakmának megújulni az információs társadalomban. E rendezvények lehetőséget teremtenek az adott témával foglalkozók személyes megismerkedésére, a tapasztalatcserére. Virtuális, csak e-mail-ben létező kapcsolatainkat szeretjük személyesre váltani, ha van rá lehetőség. Sokkal könnyebben tudunk levelezni.

kommunikálni olyasvalakivel, akivel már van személyes kapcsolatunk. A MEK munkatársai abban bíznak, hogy a gyorsan változó világban egyfajta katalizátor szerepet tudnak betölteni a könyvtári szakmában, többek között ezeken a rendezvényeken is keresztül.

– *A MEK kapcsolatrendszere a szolgáltatások terén is sokrétűnek tűnik (LibInfo, hungarológia stb.). Vannak-e kiemelt témák, van-e határa ennek a széleskörűségnek?*

– Idei kiemelt témáink közé tartozik a MEK és az EPA adatbázisának integrálása az Amicusba. Egy konkrét könyvtári célfeladat támogatja ezt a fejlesztést, amelynek révén a MEK-ben és az EPA-ban archivált elektronikus dokumentumok rekordjai az Amicus adatbázisba is rendszeresen bekerülnek, és ott is kereshetőek lesznek.

Ugyancsak kiemelt témának gondolom a dokumentumaink megőrzésével kapcsolatos fejlesztéseket. Egyre több nemzetközi kezdeményezéssel találkozunk, amelyeknek célja a jelentősen növekvő számú digitális dokumentumok hosszútávú megőrzésének biztosítása. Ennek érdekében két bizottságban is részt veszünk, dolgozunk az országos és a nemzeti könyvtári szintű lehetőségeken. Ugyanakkor saját műhelyünkben is folyamatosan keressük a digitális dokumentumok különböző konverziós eljárásait a hosszú távú használat érdekében.

Fontosnak tartjuk a tavalyi egyesületi pályázat segítségével kifejlesztett elektronikus könyvtári rendszer továbbfejlesztését és terjesztését.

Ennek a széleskörűségnek gyakorlati határát az idő és az emberi erő jelenti. Gyakorlatilag két archívumot építünk, gyarapítunk rendszeresen, leképezve ezzel egy könyvtár majd minden munkafolyamatát a gyarapítástól a feldolgozáson át a szolgáltatásig, tájékoztatásig. A napi munka mellett igyekszünk terjeszteni a tapasztalatainkat; törekszem rá, hogy minél több munkatársam jelenjen meg konferenciákon, publikáljon, alkalmanként mi is szervezünk rendezvényeket a MEK Egyesület keretében. Mindezek mellett még adatokat szolgáltatunk nemzetközi felmérésekhez, valamint egyre több időt szánunk nemzetközi szervezésekre, hazai koordinálásra. Kollégáim foglalkoznak a könyvtáron belüli digitalizálás koordinálásával, de egy minisztériumi bizottságban országos hatókörű megoldásokon is dolgozunk.

Sajnos, állandósult a túlterheltség, minden munkatársam egyszerre több ügygel foglalkozik, miközben a könyvtáron belül kevés elismerést, annál több kritikát kapunk.

– *Nem tudjuk, kényes kérdés-e, ha felvetjük, mi a közös és mi az eltérő a Neumann-ház munkálkodása és a MEK-é között?*

– A MEK alapvetően a már digitálisan meglévő elektronikus dokumentumok összegyűjtését tűzte ki célul, egyre inkább figyelmet fordítva azok minőségére, hosszú távú megőrizhetőségére. Az idők folyamán ez az alapvető profil nem változott, legfeljebb kiegészült egyéb dokumentumtípusokkal (elektronikus folyóiratok, hangdokumentumok), más tevékenységekkel.

A Neumann-ház alapvetően tudományos igényű digitalizáló műhely. Sokáig a klasszikus magyar irodalomra koncentráltak, bár a közelmúltban ők is elkezdtek szakirodalommal foglalkozni. Míg a MEK jobban megőrizte a könyvtárjellegét (pl. aktívan gyűjt, részletes bibliográfiai leírásokat készít, tájékoztat, olvasnivalókat ajánl), addig a Neumann-házat főként elektronikus kiadóként jellemezhetjük. Kü-

lönböző webes szolgáltatásokat fejlesztenek, digitalizálnak, a Digitális Irodalmi Akadémia keretében irodalmárok segítségével önálló elektronikus kiadásokat készítenek.

Közös a munkánkban, hogy mindkét intézmény a '90-es évek elején, közepén már elkezdett foglalkozni a könyvtárosság jövőjével, kereste az új utakat. A digitalizálástól a webes tartalomfejlesztésen át az elektronikus könyv- és folyóirat megőrzéséig széles a paletta, mi mindennel foglalkozhat a jövő könyvtára. Azt gondolom, mindketten ezeket az utakat igyekszünk bejárni, megpróbálva egy-egy lehetséges út buktatóin túljutni.

– *A MEK – szerintünk igen helyesen – szinte személytelen intézmény. Szeretnénk azonban tudni, kik állnak e rokonszenves személytelenség mögött. Milyen a stábja, a „személyi állománya” a MEK-nek?*

– Valamennyire azért a virtuális közegben is van lehetőség a szolgáltatás mögött álló emberek megismerésére: a honlapunkon lévő *MEK osztály* linkre kattintva majd minden munkatársam fényképe megtekinthető. A különböző rendezvényeken személyesen is bemutatkoztunk már számos esetben. A „stábot”, munkatársaimat nem tudom röviden bemutatni anélkül, hogy pár szót a MEK sajátos fejlődéséről, változásáról ne ejtsék.

A MEK mint önálló osztály 1999. szeptember 1-jén jött létre az OSZK-ban. A MEK osztály szinte évről évre új munkatárssal gyarapodott, azonban az elmúlt évek során számos új tevékenységgel is kiegészült az alapfeladat. Így az az érdekes helyzet állt elő, hogy a MEK osztály már korántsem csak a MEK tartalomszolgáltatásával foglalkozik.

A „klasszikus” MEK-kel lényegében három ember, Drótos László, Góczán Andrea és 2005. február 1-jétől Elter András foglalkozik az osztályon. Laci volt a fő rendszertervezője, megálmodója az új könyvtárnak. Ő a szigorú főszerkesztője is a szolgáltatásnak, minden könyvet ő ellenőriz, szükség esetén egységesre formáz, konvertál. Ezen kívül az elektronikus könyvtár hosszú távú koncepciója, a MEK küldetésnyilatkozatában foglalt elképzeléseket is leginkább az ő gondolatai határozzák meg. Személyesen ugyan ritkán látjuk, de elektronikus levelekben éjjel-nappal, sőt hétvégeken, ünnepeken, akár vasárnap reggel is jelen van.

Andrea a MEK katalogizálója. A látszólag egyszerű munkafolyamat részeként meglehetősen komplex feladata van. Az ellenőrzött, készre szerkesztett dokumentumokat ő kapja meg. Ő készíti el mind a formai, mind a tartalmi feltárást. Fül-szövegeket, tartalomjegyzékeket szerkeszt, egységes borítólapot gyárt, címlapokat szkennel, és ő tölti fel átnevezve, tömörítve a végső helyükre a dokumentumainkat. Ezenkívül Andrea tartja a kapcsolatot külső korrektorainkkal, tartja nyilván a kiadott, visszaküldött könyveket. Kiváló szervező, rendezvényeinket, egyéb szervezési munkáinkat a tőle megszokott dinamizmussal végzi.

Elter András új kollégánk. Az itt eltöltött néhány hónapban jól beilleszkedett a csapatunkba. Főként dokumentumok konvertálásával, szerkesztésével bíztuk meg, amelyet kiadványszerkesztői ismereteivel nagyszerűen old meg.

A MEK osztály tavaly elindított szolgáltatásának, az EPA-nak két ember a „motorja”, Renkecz Anita és Csáki Zoltán. Anita mint volt hírlapos kolléga, tervezte meg javarészt az EPA adatszerkezetét, nyilvántartási, kezelési rendszerét. Ő az EPA fő katalogizálója is, bár ebben már Zoltán is részt vesz. Mindketten, megosztva foglalkoznak egy-egy folyóirat archiválásával, átvételével, szükség

esetén konvertálásával. Ugyancsak megosztották egymás között a kurrens folyóiratok érkezését, hiszen itt nem elég egyszer foglalkozni egy dokumentummal, adott esetben havonta ellenőrizni kell, jelent-e meg új száma egy elektronikus folyóiratnak. Szerteágazó munkájukról, feladataikról éppen a februári TMT-ben jelent meg egy kitűnő cikk Anitától, aki a gyakorlati munkák mellett az e-folyóiratok nemzetközi irodalmával, elméletével is intenzíven foglalkozik.

Zoltán az EPA mellett tavaly elkezdett projekten, két könyvtári jellegű tématerkép alkalmazáson dolgozik folyamatosan. Az irodalmi tématerkép kialakításba három irodalmi szakreferens is részt vett a Tájékoztatói osztályról, a teaurusz tématerkép átalakításán Ungváry Rudolf segítette a munkánkat. Mindkét szolgáltatást élesben idén tavasszal tervezzük elindítani.

A MEK és az EPA OSZK-beli munkatársai mellett azonban feltétlenül meg kell említeni többek között Vitéz Ildikót és fiát, Gábort. Ildikó a MEK születése óta foglalkozik a MEK programfejlesztésével. Az új MEK és az EPA sokkal komolyabb programozási háttérrel bír, mint a klasszikus NIIF-es MEK, ez mind az ő munkájának köszönhető. Fia, Gábor szervereink gondos és szigorú rendszergazdája. Egyre több munkája van azért, hogy nemcsak az OSZK-ban lévő két szerverünkkel, de a NIIF-nél lévő IPv6-os, valamint a három határon túli tükörszerverünkkel is egyidejűleg foglalkoznia kell, aktualizálnia a programokat, ügyelni a rendszerek biztonságára. A Demeter tervezett szolgáltatásához, a speciális technikai igények miatt, még virtuálisan „ketté is vágta” a közelmúltban egyik benti szerverünket, így egy fizikai gépen gyakorlatilag két önálló szerverszámítógép üzemel, dupla fenntartást igényelve.

Ugyancsak stabilan évek óta külső bedolgozónk Schivampl Ildikó és Szabolcsi József. Ildikó a speciális kiadványszerkesztő programok által használt formátumok mestere, külső megbízással képes szinte bármilyen digitális dokumentumból on-line szolgáltatható, egységes formátumot készíteni, konvertálni. József – az OSZK-ban elsőként – polgári szolgálatát töltötte nálunk, de azóta is kisebb-nagyobb munkákkal segíti tevékenységünket. Ha nagyobb szövegállományt kell feldolgozni, szolgáltatásra átalakítani, akkor hozzá fordulunk, sokoldalú – programozáshoz, elektronikus szerkesztéshez értő – fiatalember. Ő készítette többek között a Minerva-projekt nemzetközi felmérésének on-line űrlapját és összesítését. Mindkét külső kollégánk megismerte és a MEK számára elkezdte alkalmazni az XML technológiát. József erre alapozva éppen a közelmúltban kezdte el sorozatban konvertálni a MEK-ben található regényeket, szépirodalmi műveket a kézi számítógépeknél, ebook-olvasónál használt LIT (MS Reader) formátumra.

Pár szóban feltétlenül fontosnak tartom megemlíteni volt kollégánkat, az Arcanum jelenlegi programozóját is, Király Pétert. Péter régebben miskolci, majd mint budapesti levéltáros, később OSZK-s könyvtárosként segítette főként programozással a munkánkat, többnyire ellenszolgáltatás nélkül. Az ő munkáját dicséri a MEK-ben többek közt a *Pallas Lexikon* vagy az OSZK Köztauruszának keresőszolgáltatása.

Név szerint már nem sorolom fel, de az említett kollégákon kívül még öt-tíz ember segíti rendszeresen munkánkat a beérkező szépirodalmi művek korrektúrázásával. Ezt a munkát főként vidékiek, munkanélküliek vagy GYES-en lévő kismák végzik. Rendszeresen jelentkeznek nálunk nehéz helyzetben lévők ilyen munkára, sajnos, szűkös erőforrásaink korlátozzák a finanszírozási kört.

Ugyancsak nem tudom felsorolni azoknak a lelkes fiataloknak, időseknek, „networkereknek” a nevét, akik kisebb-nagyobb rendszerességgel szöveget rögzítenek és küldenek nekünk. Mozgássérült fiattól kezdve Finnországban élő honfitársunkon át nagyon sok helyről kapunk, főként klasszikus magyar irodalmi szövegeket, amelyeket a szerzői jogi feltételek tisztázása és alapos ellenőrzés után veszünk fel az állományunkba. A MEK szolgáltatásának ők is fontos, aktív alakítói.

Nem hagyható figyelmen kívül Káldos János kollégám, valamint két fiatal segítője, Török Máté és Reichenbach Krisztián sem. János és kis csapata a MEK osztályon belül gyakorlatilag az OSZK jó néhány képdigitalizációs projektjével foglalkozik. Egy kis műhely segítségével régi könyveket, kéziratokat, röplapokat is digitalizálnak. Rájuk hárul az OSZK rengeteg, képként digitalizált állományának feldolgozása. Sajnos, ezekből eddig kevés jutott el a szolgáltatásig. De a Corvina honlap is János feladata. Munkájuk eredményeként néhány régi könyvet pedig már a MEK szolgáltat. Egy tavalyi, általuk irányított projekt – amelybe számos más osztályokon lévő OSZK-s kollégát is bevontunk – az Országos Hírlap digitalizálása volt, amely viszont az EPA-ban hozzáférhető. Jánossal dolgozunk együtt az OSZK Digitalizációs Bizottságában, valamint a MINERVA projektben.

Kis csapatunk színeségét illusztrálja, hogy az informatikai, digitalizálási munkák mellett János XVI. századi unitárius levéltári kutatásokkal is foglalkozik, két másik kollégám pedig aktív zenész. Zoltán a ska stílust játszó elismert Pannonia Allstars SKA Orchestra gitárosa, míg Török Máté a főként verseket megzenésítő Misztrál együttes énekes zenésze.

– *Ha jól sejtjük, minden kérdésünkre adekvát választ kaptunk. Rugaszkodjunk el ezúttal az „itt és most” factum brutumaitól. Milyen víziója van a MEK-nek – mert bizony van víziója – az elektronikus könyvtárügy jövőjéről? Milyen, tán nem is utópikus jövőkép vonzásában végzi mindennapi munkáját?*

– A közelmúltban elkészítettük és nemsokára a MEK Irattárában közzétesszük Küldetésnyilatkozatunkat, amelyben megpróbáltuk megfogalmazni eddigi tevékenységünk lényegét, a jövőképet is beleértve. A jövővel kapcsolatban hadd idézzem Kokas Károlyt, a MEK egyik alapítóját, akinek pár évvel ezelőtt tett kijelentését a mai napig aktuálisnak tartom: „Gutenberg után vagyunk tíz évvel”. A netes, az elektronikus publikálásnak a kezdeti szakaszában vagyunk. Rengeteg dolog most alakul, változik. Ezért is fontos az újra való nyitottság, a rugalmasság, a megfelelő válaszok keresése, amely a MEK-et tíz éve és remélem, a jövőben is jellemezni fogja. Ennél konkrétabb jövőképhez hadd idézzem Drótos László sorait, aki a 2004/3-as Könyvtári Figyelőben a MEK tíz évről írt cikkét az alábbi sorokkal fejezte be. Ennél jobb, átfogóbb képet, azt hiszem, én sem igen tudnék adni: „A MEK egyfajta »digitális nemzeti közkönyvtárként« egy reprezentatív jellegű gyűjteményt tud és kíván építeni, elsősorban az alpművekre koncentrálv. E mellé ki kell alakulnia Magyarországon egy olyan, együttműködésen és közös szabványokon, technológiákon alapuló elektronikus könyvtári hálózatnak, amely idővel képes lesz kínálatban, s a szolgáltatások színvonalában és változatosságában hasonló, társadalmilag elismert, hosszú távon is megalapozott, megbízható szolgáltatást nyújtani, mint az évszázadok alatt kiépült hagyományos könyvtári rendszer. Létre kell hozni a szakkönyvtárak, felsőoktatási és iskolai könyvtárak, egyházi és levéltári archívumok, helytörténeti és határontúli gyűjtemények stb. »leképezéseit« az internet virtuális világában, mert a közgyűjtemények jelenlegi

és jövődő használói egyre inkább ott is keresik az olvasni-, kutatni-, tanulni-, szórakoznivalót; nem hagyhatjuk őket magukra ott sem színvonalas és megbízható könyvtári szolgáltatás nélkül.”

– Köszönjük a kimerítő válaszokat, és további eredményes munkát kívánunk a MEK munkatársainak.

Mezey László Miklós–Vajda Kornél

70 éves a Magyar Könyvtárosok Egyesülete

Vándorgyűlés – 2005. 20 év után újra Gödöllőn

Hívja, várja Önt és érdeklődő barátait, munkatársait a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, az MKE Pest Megyei Szervezete, a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ, a Szent István Egyetem Gödöllői Tudományos Könyvtára és a Pest Megyei Könyvtár

a 37. Vándorgyűlésre.

A VÁNDORGYŰLÉS TÉMÁJA:

Hivatása könyvtáros

- a könyvtáros szerepe a társadalomban,
- könyvtáros hivatás, könyvtáros etika,
- szakmai etikai kódex,
- adatvédelem, szerzői jog, szakmai etikai képzés.

Időpont:

2005. július 21–23.

Helyszínek:

Szent István Egyetem,
Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ

Elérhetőségek:

Honlap: vandorgyules.gvik.hu

Fülöp Attiláné: 28/515-280/105; e-mail: fulopm@gvik.hu

Biczák Péter: 26/315-520; e-mail: biczakpeter@axelero.hu

Etikai kódex

MAGYARORSZÁGI TARTALOMSZOLGÁLTATÓK EGYESÜLETE ETIKAI KÓDEXE

www.mtc.hu/dokumentumok/etikai_kodex/

A kódex tartalmazza a magyar tartalomszolgáltatásra vonatkozó működési, etikai és eljárási szabályokat; nem ajánlásokat, hanem rendelkezéseket tartalmaz, alapvető szabályokat ír elő. A tartalomszolgáltatással kapcsolatos fogalmak tisztázása után a szolgáltató felelősségének nagyon határozott leírása következik.

A jogszabályi háttér ismertetésében a fő hangsúly a szerzői jogokra és azok védelmére esik. Külön tárgyalja a szöveges és nem szöveges tartalmak idézési lehetőségeit, annak rendjét. A tartalomszolgáltatók nem közvetíthetnek más forrásból átvett tartalmakat a forrás külön engedélye nélkül. Külön rész foglalkozik a fotográfiaák felhasználásának korlátozásával, lehetséges és jogszabályba nem ütköző felhasználásával. A fejezet kitér a közös jogkezelés lehetőségére is. Újabb fejezet foglalkozik az adatvédelem és a kötelező 30 napos archiválás kérdésével.

Az etikai kódex magában foglalja a tartalomszolgáltató személyek magatartási szabályait. Fő előírásai:

- lelkiismeretes tájékoztatás;
- pontosság, ellenőrzés;
- az információk kritikával való kezelése;
- pártatlanság;
- jó ízlés;
- közérthetőség.

Külön rész foglalkozik az információszerzés szabályaival. Ez nagyrészt tiltásokból áll. Például tilos:

- az információforrást megteveszteni, illetve hozzájárulást kell kérni;
- neve elhallgatását kérő személyt felfedni;
- információt pénzért, illetve más előnyért vásárolni;
- információt lopni;
- magánterületre behatolni.

Minden szabály megszegéséért egyéni felelősség terheli az újságírókat. Az összeférhetetlenséggel foglalkozó fejezet kitér a rokoni, politikai, üzleti kapcsolatok területén jelentkező problémákra. Tárgyalja az etikai kódex a kereskedelmi kapcsolatok, nevezetesen a reklám közlése során keletkező kötelező eljárásokat (pl. szigorúan el kell különíteni az egyéb tartalmaktól a reklámokat). A közszereplőkkel, más médiumokkal való kapcsolattartás szabályai, majd a személyiségi

jogok védelmével kapcsolatos szabályok következnek. Külön melléklet foglalkozik a személyes adatok és információk kezelésével és védelmével, a moderálási alapelvekkel.

A kódex a könyvtárosok etikai kódexét összeállítók számára is figyelemre méltó szerkezetű: minden fejezet a fogalmak tisztázásával kezdődik, feltárja a jogszabályi hátteret, majd a viselkedési szabályokat írja le. Kötelező jellegű, és nem ajánló a stílusa.

B. Majkó Katalin

A MAGYAR ORVOSI KAMARA ETIKAI KÓDEXE

www.mok.hu/download/etikai_kodex.doc

Az egészségügy területén a Magyar Orvosi Kamara fogadott el *Etikai Statútumot* 1998-ban. A statútum két részből áll: etikai kódexből és eljárási szabályból. Spirálozott bőrkötésű mappában jelent meg 38 000 példányban. A legelején tartalmazza az orvosi eskü szövegét. Állandó a szövegben az Egészségügyi Törvény megfelelő paragrafusaira és pontjaira való hivatkozás. Amit külön kiemelendőnek tartok az etikai kódexben, az a „Salus aegroti suprema lex esto” vagyis „a beteg érdeke legyen a legfőbb törvény” hangsúlyozása. Mondhatnánk úgy is, hogy a felhasználó mindenek előtt.

Az etikai kódex a következő részekből áll (összesen 183 pont):

1. A beteg és az orvos
2. Az orvosok egymás közötti és más egészségügyi dolgozóval való kapcsolata
3. Kutatás és orvosbiológiai kísérletek
4. Az orvos és a társadalom
5. Az orvos mint oktató
6. Záró rendelkezések

Az eljárási szabály főbb részei (46 pont):

1. Általános rendelkezések
2. Illetékesség
3. Hatáskör
4. Eljárási szabályok

Az etikai kódex főbb részei

A betegnek állampolgári joga a szabad orvosválasztás (ugyanúgy, mint az információhoz való hozzájutás). Kiemelten szerepel a beteg tájékoztatásának fontossága, ennek tárgyilagossága, a beteg személyiségének maximális figyelembevétele. A betegről készült dokumentációnak valóságúnak és szakmailag korrekt-

nek kell lennie. A beteg személyiségi jogainak védelme az orvos kötelessége. A szaktudásnak kiemelt erkölcsi jelentősége van, és erkölcsi kötelességnek tekintik az állandó szakmai továbbképzést is.

Az orvosok egymás közötti és más egészségügyi dolgozóval való kapcsolatának legfontosabb gondolata az információ megfelelő továbbítása és a kolléga, szakember korrekt tájékoztatása. Ugyanilyen hangsúlyos a kolléga szakmai hitelének megtartása (tehát beteg előtt nem mondhat negatív véleményt, nem bírálhatja felül). Az orvosnak mindig személyes példaadással kell nevelnie környezetét.

A kutatásetikai kérdéseknél alapelv, hogy az ember érdeke mindig előbbre való a tudomány hasznánál. A könyvtárosi szakmában is megszívlelendő az az előírás, hogy a vezető orvos munkaköri kötelességei közé tartozik beosztottjai tudományos fejlődésének elősegítése.

Az orvos és a társadalom problémakörébe az orvosi tevékenység hirdetése, a közösség körében ismertté tételének elfogadott eszközei tartoznak. Etikailag helytelennek ítéli az újságokban, a szórólapon való és bármilyen egyéb reklám jellegű hirdetést. Szigorúan fogalmaz az orvosok közszerepléséről is. Etikátlannak minősíti azt, ha a gyógyító munka olyan társadalmi, szakmai vagy gazdasági tevékenységgel áll kapcsolatban, amelyet ugyan nem korlátoz törvény, de erkölcsi normákba ütközik. Nem engedhető meg etikailag az sem, hogy az orvos közszereplés-vállalása a betegellátás rovására menjen.

Külön csoportban tüntetem fel az etikai kódexben megfogalmazott etikátlan cselekedeteket:

- súlyosan etikátlan, ha az orvos a betegben a kezelés javaslatával hamis illúziót kelt;
- etikai vétség, ha az orvos az áthelyezendő beteg állapotát a valóságnál lényegesen enyhébbnek vagy súlyosabbnak minősíti;
- etikai vétség a kötelező továbbképzésen való részvétel elmulasztása;
- az eutanázia minden formája összeegyeztethetetlen az orvosi etika elveivel;
- etikailag megengedhetetlen, hogy a (szervátültetéseknel) a szervek elosztása ne orvosi szakmai elvek alapján történjék;
- az orvostikát súlyosan sérti, ha egy intézetben belül az ottani betegekről az orvosközösség előtti tájékozódást, továbbá a betegellátásban felmerülő kérdésekben a vélemények, javaslatok kinyilvánítását akadályozzák;
- etikai vétség, ha az orvos mások szellemi termékét kisajátítja, és azt saját neve alatt jelenti meg;
- etikailag különösen helytelen az orvosi tevékenység reklámozása hírlapokban, szórólapokon, reklámhordozókon, egyéb laikus sajtótermékekben vagy rádiós–televíziós közlésekben;
- az orvostikával összeegyeztethetetlen, ha az orvos betegével olyan közvetlen vagy közvetett kereskedelmi kapcsolatot létesít, amely a beteget kiszolgáltatott helyzetbe hozza;
- súlyos etikai vétség, ha az orvos a másik orvosnak pénzt ajánl a beteg hozzá küldéséért;
- etikai vétség, ha az orvos a kapott támogatásért ajánlja a cég termékeit a betegeknek;
- etikai vétség, ha személyes haszon reményében az orvos rövid időn belül másik cég hasonló készítményét ajánlja elsőként választandó szerként;

- a gyakorló orvos nem az egészségügy érdekében végzett közéleti szerepvállalása etikailag elítélendő;
- a választott kamarai tisztségviselők esetében etikai vétséget követ el az a tisztségviselő, aki az ülésről előre be nem jelentetten vagy igazolatlanul távol marad.

Az egészségügy sajátos helyzetéből következik, hogy minden orvosnak kamarai tagnak kell lennie, tehát az etikai kódexben foglaltak kötelező érvényűek rájuk nézve, számon lehet kérni őket, be nem tartásukat szankcionálni lehet. De a kódex nemcsak szankcionál, hanem védelmet is nyújt az igaztalan vádaskodással szemben.

A Magyar Orvosi Kamarának törvényben meghatározott joga és kötelessége, hogy „örkődjön az orvosi hivatás tisztasága fölött, védelmezze a hivatásuknak megfelelően élő orvosokat, elmarasztalja azokat, akik a szakmai, erkölcsi, etikai szabályokat, esküjüket megszegik.”

A Magyar Orvosi Kamara az etikai kódexben lefektetett elvek ellenőrzését, védelmét több szinten gyakorolja:

- I. fokú Bizottságok (EB)
- Országos Etikai Bizottság (OEB)
- Etikai Kollégium

Az I. fokú etikai bizottságok a Magyar Orvosi Kamara megyei szervezeteinél és a Budapesti Kamaránál működnek. Az elnököt titkos szavazással négy évre választják. Az OEB a kamara országos ügyintéző szerve. A megyei kamarák küldöttközgyűlése által megválasztott egy-egy képviselőből áll. Az elnököt az Országos Küldöttközgyűlés külön, titkos szavazással négyéves időtartamra választja.

Az EB-k illetékessége: létrehozó szervezetük működési területén illetékesek eljárni bárki ügyében (függetlenül attól, hogy az illető melyik kamara tagja). Hatásköre:

- az orvosi hivatás írott és íratlan etikai, erkölcsi, szakmai szabályait betartó orvosok védelme;
- az etikai helyzet figyelemmel kísérése, értékelése, figyelemfelhívás az intézkedést igénylő jelenségekre;
- etikai vétség megállapítása esetén az elkövető elmarasztalása.

Az eljárási szabály a továbbiakban részletesen leírja a tárgyalások módját.

Az Etikai Statútum nemcsak az etikus és etikátlan viselkedési formákat, cselekedeteket írja le, hanem egyben érdekvédelmi szerepet is betölt az etikusan viselkedő orvosok számára.

A könyvtáros etikai kódex készítésénél fontos kiegészítésnek tartom azt az elemet, hogy a könyvtáros ne mondjon kritikát munkatársáról a felhasználó előtt, kollégája szakmai kompetenciáját ne kérdőjelezze meg. Ugyanígy beemelném azt az elvárást is, hogy az idősebb kolléga, a vezető erkölcsi kötelessége a fiatalabb kollégák oktatása, tudományos munkájának segítése.

Virágos Márta

* * *

PSZICHOLOGUSOK SZAKMAI ETIKAI KÓDEXE*

Jóváhagyta a Magyar Pszichológiai Társaság küldöttközgyűlése
1984. október 15-én
(Bp., MTA Sokszorosító, 1984. 34. p.)

A szakmai etikai kódex elsőrendű célja, hogy megállapítsa a pszichológusok számára a hivatás gyakorlásával együttjáró legalapvetőbb jogok és kötelességek rendszerét. A jog által alakszerűen szabályozott kötelességeken túl az erkölcsi felelősséget hangsúlyozza, és annak konkrét tartalmat ad. Megbízható alapot kíván szolgáltatni annak eldöntésében, hogyan kell eljárnia a pszichológusnak, különösen olyan esetekben, amikor szakmája gyakorlása közben problematikus, konfliktusos helyzetbe kerül. Ezért – az etikai elveken túlmenően – tartalmazza a fontosabb magatartási előírásokat is.

A pszichológusok szakmai-etikai kódexének általános szabályai:

- a pszichológus tevékenység gyakorlására való jogosultság
⇒ szakirányú egyetemi végzettség+amit jogszabály annak ismer el;
- a pszichológus elkötelezettsége
⇒ az emberek és a társadalom iránti elkötelezettség, tudományosság, tudatában van annak, hogy munkája kihat mások életére;
- a munkafeltételek biztosítása
⇒ nem dolgozhat olyan munkakörülmények között, ahol nem biztosítható a szakmai-etikai követelmények betartása;
- a szakszerűség követelményei
⇒ a munka tudományos megalapozottsága, a legkorszerűbb ismeretek alkalmazása;
- a klienssel való kapcsolat
⇒ a kliens fogalma, a kliens emberi méltóságának megőrzése, a függőségi helyzetet nem használhatja előnyszerzésre;
- a pszichológus titoktartási kötelezettsége
⇒ titoktartás kötelezi minden információra, amelyet a kientstől, a kliensről szerez;
⇒ a titoktartás alóli felmentés esetei;
- kutatásetikai alapelvek
⇒ a vizsgált személy tájékoztatása, a káros hatások kizárása, az esetleges megterhelés feloldásának segítése;
- a közlés, publikálás szabályai
⇒ célzott közönség tájékoztatásának figyelembe vétele, érthetőség;
⇒ tudományos közlésben megalapozottság, hitelesség;
- a pszichológus nyilvános szereplése
⇒ törekednie kell arra, hogy megbecsülést, bizalmat szerezzen a szakmájának;

* A kódex jelenleg korrekciós-bővítési munka alatt áll. A Magyar Pszichológiai Társaság Etikai Bizottsága, valamint a Magyar Pszichológusok Érdekvédelmi Egyesülete arra kéri a pszichológus kollégákat, hogy tanulmányozzák a honlapra (www.pszichologia.hu/etika/) kitett javaslatot és küldjék el véleményüket az Etikai Bizottság elnöke részére.

- az igazságügyi szakértői tevékenység szabályai
⇒ a szakértői követelményrendszer is érvényesül a munkájában.

A kódexet kiegészítik a következők:

- Klinikai pszichológusok kiegészítő szakmai-etikai kódexe;
- Klinikai gyermekpszichológusok kiegészítő szakmai-etikai kódexe;
- Pedagógiai pszichológusok kiegészítő szakmai-etikai kódexe;
- Gyógypedagógiai pszichológusok kiegészítő szakmai-etikai kódexe;
- Pályaválasztási tanácsadást végző pszichológusok szakmai-etikai kódexe;
- Munkapszichológusok kiegészítő szakmai-etikai kódexe;
- Szervezetpszichológusok kiegészítő szakmai-etikai kódexe;
- Sportpszichológusok szakmai-etikai kódexe.

Biczák Péter

1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1%

A 2001-ben közhasznú fokozatot elnyert **Kovács Máté Alapítvány** Kuratóriuma ezúton köszöni meg mindazok támogatását, akik 2003. évi személyi jövedelemadójuk egy százalékát a 2004. év elején az alapítvány adószámára utalták át. A felajánlott összeget a kuratórium által a *könyvtári szakterület doktoranduszai számára* kiírt pályázat alapján ösztöndíj formájú rendszeres tanulmányi támogatásra fordítottuk.

Az Alapítványhoz 2005-ben is eljuttatható a 2004. év személyi jövedelemadójának egy százalékát. Annak érdekében, hogy szakmánk e nemes célú alapítványa tovább folytathassa munkáját, támogathassa az utánpótlás nevelését, tisztelettel kérjük és várjuk Kovács Máté tanítványait, tisztelőit és mindenkit, akik felelősséget éreznek ügyünk iránt: ebben az évben adójuk társadalmi szervezetnek, alapítványnak átutalható 1 százalékát ajánlják fel a Kovács Máté Alapítvány számára.

ADÓSZÁMUNK: 18084908-1-41

Az Alapítvány célja (részlet az Alapító Okiratból): a magyar művelődés ügyének, közelebbről a magyar könyvtári kultúra fejlesztésének támogatása (oly módon, hogy tehetséges és rászoruló, a magyar felsőfokú könyvtárosképző intézményekben tanuló fiatalok egyetemi és főiskolai tanulmányaihoz anyagi és erkölcsi támogatásként ösztöndíjat biztosítson); Kovács Máté szellemi hagyatékának gondozása; fiatal könyvtárosok továbbképzésének támogatása (doktori program, részvétel tudományos konferencián, publikációk megjelentetése stb.).

1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1%

Könyvtár-informatika – avagy egy félrevezető terminus születése, tündöklése és bírálata

Előhang

Az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy a könyvtár-informatika (mint diszciplína) a könyvtáros-informatikus vagy informatikus-könyvtáros (mint pályakép és oktatási curriculum) megjelölésekkel és jelenlegi értelmezésükkel felvegyem – a hazai körülmények között nem sok sikerrel kecsegtető – harcot. Teszem ezt annál is inkább, mert a kezdeti időszakban – igaz, nem látva előre, hogy ez a későbbiekben hová vezet – magam is egyike, ha ugyan nem „éllovasa” voltam azoknak, akik egyengették azt a tévutat, amelyen keresztül a könyvtár-informatika terminus behatolt a könyvtárosképzésbe és -nomenklatúrába, illetve a könyvtári elméletbe és gyakorlatba.

Már most sietek leszögezni, hogy semmi kifogásom sincs az informatika terminus és „leszármazottai” (mint például informatikus, informatikai rendszer, informatikai képzés stb.) ellen a számítástechnika és annak bármely – így egyebek között könyvtári – alkalmazása területén. Már itt, a bevezetőben hangsúlyozom, hogy amikor a továbbiakban számítástechnikáról és alkalmazásáról beszélek, akkor – anélkül, hogy ezt bárhol megismételném – természetesen bő értelemben vett számítástechnikáról beszélek, ide tartozónak tartom tehát az informatika által (természetesen a világhálón is) lehetővé tett információkezelési technikákat, pontosabban ezek programeszközeit. Vegyük példaként a keresőkifejezések csonkolhatóságát. Aki ezt kitalálta és programozza, az informatikus. Aki használja, az nem az, mint ahogy aki autót vezet, az sem autószerelő, még kevésbé autótervező mérnök. Következésképpen az ellen sincs kifogásom, sőt igen fontosnak tartom, hogy a könyvtárosok képzésének szerves része az informatikai képzés.

Annak idején magam is egyik előfutára voltam a mára elterjedt, „kanonizált”, sőt (ami a fő baj) utóbb torzult és végképp tévútra jutott szóhasználatnak. Most mégis igekeznék szembeszállni azzal a gyakorlattal, amelyben a „modern” könyvtári és a szakirodalmi vagy egyéb szakmai tájékoztatás terminusának szinonimájaként használja a „könyvtár-informatikát”, könyvtáros-informatikusnak nevezve e tevékenység, különösen pedig a könyvtári keretek közötti – informatikai eszközöket felhasználó – tájékoztatás művelőit. (Mellesleg kevés dolog van a könyvtári tevékenységben, ami közvetve vagy közvetlenül nem a tájékoztatást szolgálná...)

Természetesen vannak könyvtári, tájékoztatási területen működő „igazi” informatikusok (tehát könyvtári informatikusok), így az adott könyvtárban működő informatikai (számítástechnikai) részleg munkatársai, és – tőlük nem függetlenül – van (de jó, hogy van!) könyvtárakban használatos informatika. A tájékoztatás

könyvtári területein működő, tartalmi információkat közvetítő személyek azonban nem informatikusok, hanem tájékoztatók, információszolgáltatók, információt nyújtók, nem pedig informatikusok, bármilyen nagy mértékben is használják, alkalmazzák munkájuk során az informatikát.

Természetesen az is igaz, hogy ma már minden könyvtárossal szemben igény az informatikával való bányi tudás. Ebből azonban nem következik, hogy az informatikát ismerő és használó, azzal „bányi tudó” könyvtárosok ne lennének mások, mint könyvtári vagy más, kapcsolódó tartalmi tájékoztatót – egyebek között az informatika eszközével – végző gyakorló szakemberek, akiknek az utóbbi években végzett korosztálya a büszke „könyvtár-informatikus” címet vallja – formálisan jogosan – magáénak.

Informatika

Vegyük szemügyre e terminus, illetve idegen nyelvi változatainak és jelentésének előfordulását néhány jelentős enciklopédiában, lexikonban, értelmező szótárban Fordításaim ellenőrizhetősége végett az idegen nyelvű szöveget is megadom, de mindenkor, ha a továbbiak nem térnek el ettől érdemben – csak az első meghatározást közlöm, az azt követő gyakran nagy terjedelmű, de az első meghatározással nem ellentétes kiegészítések, magyarázatok nélkül. Már itt megjegyzem, hogy angol nyelvű forrásokban (American Encyclopedia, Encyclopedia Britannica, Oxford Concise Dictionary, Websters Collegiate Dictionary stb.) a terminus – mint később látni fogják, korántsem véletlenül – nem volt található, még utalásként sem.

Larousse – 1984. *L'informatique – Science et traitement par machines automatiques de l'information, considérée comme le support des connaissances humaines et des communications dans les domaines technique, économique et social* – Az emberi megismerés, valamint a műszaki, gazdasági és társadalmi kommunikáció támaszának tekintett információ(k) tudománya és automatikus gépekkel való kezelése. (Itt jegyzem meg, hogy a magyar–francia nagyszótár szerint: informatika – informatique.)

Brockhaus International – 1989. *Informatik – engl. Computer science. Die Wissenschaft von der systematischen Verarbeitung von Informationen, besonders der automatischen Verarbeitung mit Hilfe von Digitalrechnern (-Computer)* – A szisztematikus információfeldolgozás, különösen a digitális számítógépekkel végzett automatikus feldolgozás tudománya.

Meyers Enzyklopedisches Lexikon – 1974. *Informatik (engl. computer science). Die Wissenschaft von der elektronischen Datenverarbeitungsanlagen und der Grundlagen ihrer Anwendung.* – Az elektronikus adatfeldolgozó berendezések és alkalmazásuk alapjainak tudománya.

Magyar Nagylexikon – 1999. *Informatika – az információs rendszerek létrehozásával, struktúrájának és működésének elemzésével foglalkozó tudomány. Az informatika ezért a tudományos információs tevékenység elméletét,*

módszereit, szervezetét, hatékonyságát és technológiáját tanulmányozza, azaz a céllal, hogy optimális módszereket és eszközöket fejlesszen ki az információ gyűjtésére, tárolására, visszakeresésére és terjesztésére. Az alkalmazott informatika a megvalósítási kérdésekkel foglalkozik. Ez a definíció egyedülállóan tükrözi, ha nem is a mai, de a később bemutatandó, szovjet eredetű értelmezést: informatika – a tudományos információs (tájékoztatási) tevékenység elmélete.

Következtetés

Az informatika tehát a számítógépek és az azok révén használható, használandó egyéb eszközök, az azok használatára alapozott információkezelési tevékenységek elmélete, tudománya és gyakorlati szakismereteinek összessége. Természetesen létezik könyvtárakban és könyvtári munkában alkalmazott informatika, ahogyan létezik a csillagászatban, fizikai kémiában, az orvoslásban vagy éppen politológiában alkalmazott informatika is. De nem létezik könyvtár-informatika és könyvtáros-informatikus (persze könyvtári informatikus igen). Létezhet olyan könyvtáros, így természetesen tájékoztató könyvtáros is (ámbar bő értelemben, többé-kevésbé a legtöbb könyvtáros tájékoztató könyvtáros), akinek párhuzamos végzettsége informatikus. Ez a szakember adott esetben valóban a könyvtári informatikát, helyesebben a könyvtárban alkalmazott informatikát műveli, fejleszti stb. Ezzel nem összetévesztendő – szükségképpen minden könyvtárosi curriculum része az informatika könyvtári alkalmazása. Az informatika tehát nem összetévesztendő a könyvtárak által végzett tájékoztatás (információs szolgáltatás) elméletével és gyakorlatával, hármennyire behatolt a könyvtári munkába is.

A terminológiai torzulás előzményei

Mivel az írás információk közlésére szolgál, szükségszerű, hogy az írott (vagy másképp rögzített) információkat gyűjtő, tároló, bizonyos – többé-kevésbé szűk – határok között feldolgozó és szolgáltató könyvtáraknak genezisük óta az *információs szolgáltatás volt a funkciója*. Ez az információs szolgáltatás azonban a korábbi gyakorlatban kimerült a könyvek és más dokumentumok szolgáltatásában, amihez természetesen a kezdetektől hozzátartozott a könyvek gyűjtése és az állományról feljegyzések vezetése, valamint az ehhez kapcsolódó tájékoztatás. A *bibliográfia* létrejötté már többé-kevésbé elszakította ezeket a feljegyzéseket a könyvtárak állományától, vagyis létrejött a könyv jelenlétét nem szükségképpen feltételező könyvtári fogantatású információs szolgáltatás. A *tudományos folyóirat* létrejöttével pedig – gyakorlatilag a könyvtárak tevékenységével párhuzamosan – létrejött a dokumentumokról (mégpedig általában fizikailag nem önálló dokumentumokról) tájékoztató, tartalmilag a bibliográfiai adatközlésen túlmenő (vagy „bellejebb-lejebb” menő) információs szolgáltatás, amely hamarosan az – egyébként már genezisében sem egyértelmű, és nem minden nyelv- és szakterületen ebben az értelemben használt – mára ilyen jelentésében lényegében elsorvadt *dokumentáció* nevet kapta.

A technológiai, (esetünkben az információgyűjtési, feldolgozási és szolgáltatási technológiai) fejlődés időközben megteremtette az írott és más információk kezelésével, létrehozásával nyilvántartásával, feldolgozásával, közvetítésével és használatával foglalkozó, viszonylag rövid időn belül *a maga elméletét létrehozó ismeretágot*, amely – elsősorban angol nyelvterületen, de utóbb másutt is, adott esetben variánsokkal – megkapta a maga „tudományági” elnevezését: *information science*, *Informations- und Dokumentationswissenschaft* stb.

A *szakirodalmi tájékoztatási (egykori nevén dokumentációs)* tevékenység eleinte nem elsősorban könyvtári keretek között folyt, hanem szakterületi, tudományos intézményekből nőtt ki. Mindazonáltal a könyvtárak, különösen a – nagyrészt a XX. században nagy fejlődésen átment – szakkönyvtárak egyre inkább részt kértek és vállaltak ebből a munkából, előbb szakbibliográfiai, majd változatosabb formákban és nevekben. Terminológiai viták természetesen voltak (pl. „nálunk” Polzovics és Koblitz vitája¹⁾, de ezek nem sok vizet zavartak. Az elvi vitáktól függetlenül azonban a terminológia országon, nyelvterületeken belül és azok között meglehetősen eltérő, ha nem éppen ellentétes volt.

A fejlődés másik iránya a gépi vagy éppenséggel *automatizált információrögzítés és -feldolgozás* volt. A kettes számrendszer (ha tetszik, a binárisan tárolt információk) alkalmazásának lehetőségeit használó gépi információfeldolgozás és -szolgáltatás, vagyis – elődeit hamar félresöpörve – a számítástechnika és alkalmazása gyorsuló, majd korábban elképzelhetetlen tempójú és szélességű diadalutat járt be: csirájában már a második világháborút közvetlenül megelőző időszakban, majd a háború alatt és attól nem függetlenül zajló, majd azt követő, rendkívüli fejlődésen ment át. Amint az természetes, megjelent az új szakterület – elméleti alapokig visszanyúló – tudománya és nem kevésbé üzletága is. Ennek a tevékenységnek és mindennemű, az információk gyűjtésével, feldolgozásával, használatával és használatásával foglalkozó – elsősorban az Egyesült Államokból származó – elméleti és alkalmazott tudomány az *information science (információtudomány)* nevet kapta.

Mindazonáltal, ha nem is zökkenőmentesen, a könyvtár(„tudomány”), a bibliográfia, a dokumentáció (majd nem sokkal később – ismét „jótékonyan” járulva hozzá a kibontakozó káoszhoz –), az információtudomány viszonylag békésen megfértek egymás mellett.

Ettől nem függetlenül egy specializált ismeretág, sőt tudományág bontogatta kisé még csapzott, de erőteljes szárnyait: a gépi – majd automatizált – információfeldolgozás elmélete, amelynek esetében (nem az Egyesült Államokban, ahol nem csináltak nagy cécót az egészből és *information science*, illetve *information technology* néven „elintézték” az új jelenségeket), hanem a vén Európában (és annak „gloire”-jával koronázott zászlóshajóján, Franciaországban) nem bírtak magukkal, pontosabban terminusalkotó szenvedélyükkel a szakemberek, és megalkották az *automatizált (számítógépes, bináris) információfeldolgozás tudományának nevét: az informatique-ot*, ha úgy tetszik, az informatikát. Mint általában egy új tudományág és terminus születését, ezt is folyóirat-avatás kísérte: megszületett az informatika (*linformatique*) és annak folyóirata a *Zéro–Un–Informatique* (1972–). Nem volt azonban kétség afelől, hogy ez az ismeretág az automatizált (számítógépes) információfeldolgozással foglalkozik.

Itt még természetesen szó sem volt torzulásról. A torzuláshoz egy genézisében is torz hatalom polgárainak, a Szovjetunió érdekes (valóban érdekes, mestersé-

gükhöz kitűnően értő) tudósainak alapjában – adottságaik béklyóin belüli – jó szándékú, bár némi „táborsovinizmust” nem nélkülöző kezdeményezésére volt „indításként” szükség. Ők azonban még csak egy tudományág, egy elmélet nevét, terminusát „alkották meg”, szinte holtversenyben az „informatique” terminus fent említett, gallföldi születésével és attól alapjában eltérő fogalmi tartalommal. Ami ekkor és ezután történt, azzal foglalkozunk az alábbiakban.

Informatika – a tudományos tájékoztatás elmélete

1966-ot írtunk, amikor megjelent Naucsno-Tehnicseszkaja Informacija (Tudományos-Műszaki Tájékoztatás) című szovjet folyóiratban a tudományos tájékoztatás szovjet művelői tollából a (címét magyarra fordítva) az *Informatika, a tudományos tájékoztatás elméletének új megnevezése* című cikk.² Ennek érdemi mondanivalója az volt, hogy e tevékenységet a jövőben neveznék informatikának. E cikk – nem mentesen bizonyos szólamoktól – nem tett mást, mint igyekezett az „information science” némileg leszűkített értelmezését felváltani az informatika terminussal. Ez önmagában nem lett volna problematikus, ha nem lett volna az informatika („informatique”) terminus már „foglalt”, a fent említett (l’informatique) értelemben.

Az „új”, bevezetésre javasolt terminus természetesen a szocialista országokban (egy kivétellel – lásd alább) osztatlan támogatásra talált. Nálunk ez odáig ment, hogy a boldog emlékezetű OMKDK (a későbbi OMIKK) *A tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata* című sorozatában megjelent *Az informatika egyes elvi kérdései* című cikkgyűjtemény³, amelynek – szerencsére csak kisebb részben „gondolatébresztőként” – az „új név” volt a tárgya. Magának a kiadványnak, amelynek – felejtethetetlen – Szepesváry Tamás kollégámmal együtt, és Homródiné Bontond Éva szerkesztői közreműködésével formálisan csak egyik szerzője, társszerzője, lektora, valójában, összeállítója is voltam, egyik tárgya az új név volt. Magában a kiadványban számos, mai szemmel is értékes, jöllehet mára jórészt elavult cikk, tanulmány jelent meg. Minden értéke mellett ez a kötet – amelynek minden szerzője (a bölcs Polzovics Iván óvatos kételkedését kivéve) elfogadta az informatika nevet és így a fenti. Mihajlov, Csernűj és Giljarevszkij által javasolt értelemben – szálláscsinálója lett az informatika terminus, már bevezetőben is említett, nem egyértelmű, sőt rövid időn belül – legalábbis nálunk – egyértelműen tévessé váló használatának. Erősítette a terminus helyzetét, hogy a KGST-országok és Jugoszlávia 14 nyelvű, a tudományos-műszaki tájékoztatás átfogóan értelmezett területére kiterjedő terminológiai szótára is *Az Informatika terminológiai szótára*⁴ címet kapta – a lengyelek tiltakozása vagy legalább is különvéleménye ellenére. Ők ugyanis – hivatkozván a „nyugaton” kialakult terminusra – már akkor is a számítógépes információfeldolgozásnak és rendszereinek ismeretágát nevezték informatikának. E véleményünkkel azonban – akkor és ott –, „táborviszonylatban” egyedül maradtak. Azóta Európában – legalább is a kontinentális Európában – így Magyarországon is a gyakorlatban egyértelműen „győzött” a számítástechnika és általában az elektronikus információkezelés és azt alkalmazó információs rendszerek „tanaként” az informatika.

Könyvtár-informatika mint tevékenység és oktatott, sőt diplomamegjelölő diszciplína

A könyvtárügy – fogantatásában és jellegében információs mivolta miatt – termékeny talaja volt a terminusorzításnak. Ennek egyik ha nem is első, de korai hírnöke volt az Könyvtári és Informatikai Kamara, majd utóda, az Informatikai és Könyvtári Szövetség megalakítása és elnevezése; utóbbi nyilván azért így, mert ez sokkal tudományosabban, korszerűbben, egyszerűen jobban hangzott, mint a „könyvtári és tájékoztatási”, vagy a „könyvtári és információs” (ami valóban túl széles lett volna), vagy a „könyvtári és szaktájékoztatási”, vagy – egyszerűen – a Könyvtári Kamara, majd Szövetség. Már ezt megelőzően is voltak jelei azonban a terminológiai torzulásnak.

Remélem, olvasóim nem veszik rossz néven a következő, a torzulás korai és endemikus voltára utaló groteszk kis kitérőt. Az történt, még a rendszerváltás előtt, hogy egy nagy könyvtár vezetője külföldi tanulmányútra utazott, Japánba. Ott tolmácsa útján közölte, hogy vezető informatikusokkal kíván tárgyalni. Értethető, hogy némi megdöbbenést keltett benne, amikor tárgyalópartnerekként – nyilván kitérő – alkalmazott matematikusokat és számítástechnikusokat kapott.

Az informatika terminus könyvtári félreértelmezése lassan, de biztosan haladt előre. Később elsősorban az oktatásban nyert teret ez a félreértelmezés. Nyilvánvalóan nem azért, mert szinte minden, de legalább is igen sok ismeretághoz, illetve alkalmazásaihoz hozzá lehetne biggyeszteni az „és informatika”, vagy az „és informatikai” szavakat, hiszen alig van és egyre kevésbé lesz olyan ismeretág, amelyben az információk létrejötte, feldolgozása (és természetesen szinte kizárólagossá váló gépi, vagy géppel támogatott feldolgozása) nem játszana szerepet. Mégsem alakult ki nyelvészeti és informatikai, közgazdasági és informatikai, vagy éppenséggel szerves kémiai és informatikai néven említett ismeretág, netán végzettség megjelölése, bármilyen rohamosan terjedt, mind a gyakorlatban, mind a szakoktatásban az informatika szerepe.

Hadd emlékeztessenek ismételten: jószerivel nincs olyan ismeret- és tevékenységi ág, amelyben az információk mennyiségi és tartalmi feldolgozása és alkalmazása nem lenne része – ha különböző mértékben is – az ismeretág velejének. Ha itt mennyiségről, arányokról lenne szó, akkor számos (ha nem is mindegyik, de a legtöbb) ismeretág biggyeszthette volna a maga jól megérdemelt neve után az „és informatika(i)” kifejezést. Nem tette.

Tette azonban a könyvtáros-társadalom, amelynek egy jelentős része már az IKSZ megalakulásakor vagy azt követően elkezdett „vágakozni” a pusztá könyvtáros vagy könyvtáros és tájékoztató vagy szaktájékoztató kifejezés helyett a sokkal elegánsabb – csak éppen nem igaz, vagy legalább is nem specifikusan igaz – „könyvtáros-informatikus” vagy „könyvtári informatikus” megjelölés után, tekintet nélkül arra, amire áhítottak, az legfeljebb azt jelzi, *hogy ez az ismeretág és tevékenységi ág sem létezik informatika nélkül – akárcsak annyi más, vagy ez talán – „nyersanyagából” adódóan – különösen nem.*

Mindez – tudtommal – a 2000-es évek elejére odáig érett vagy odáig „fajult”, hogy a szakma egyes oktatási intézményei elnevezték a könyvtárosképzést könyvtáros-informatikus vagy könyvtári-informatikai képzésnek. Természetes, hogy ez éppen azokban a képző intézményekben indult meg, amelyek igen korszerű isme-

retanyagot oktattak – ide értve a valóban informatikai ismereteket is, ha az elnevezéskor nem is erre gondoltak. Utóbb a szakma képviselői – különösen a képző intézmények – úgy érezték, hogy ennek meg kellene jelennie az oktatott curriculum országosan elfogadott nevében is. És a kérés meghallgatásra talált. Ma már a képzési irány hivatalos neve is magában hordozza az „informatikus” szót és – úgy tudom – a diploma is. Hangsúlyozom, ez nem azért történt, mintha ez lenne az egyetlen szakma, amelynek felsőfokú képzésében jelentős teret kap az informatika. És mégsem lett pl. a közgazdászból (vagy – régiesebben) közgazdából közgazdász-informatikus. Az ehhez hasonló „negatív” példákat még hosszan lehetne sorolni.

A szakma – szerintem – élvonalát, vagy legalább is egyik élvonalát jelentő, elsősorban műszaki-gazdasági irányultsággal dolgozó szakkönyvtárosok egy csoportja (figyelem: nem a könyvtári számítástechnikusok, vagyis igazi informatikusok, még csak nem is a könyvtári számítástechnikai rendszereket gondozó kollégák) a Magyar Könyvtárosok Egyesületén belül létrehozta (vagy legalább is létre akarta hozni) az informatikus-könyvtárosok szervezetét.

És ezzel el is értem mondandóm végére, amelynek célja korántsem a könyvtáros szakma önbecsülése elleni támadás volt, hanem sokkal inkább annak hangsúlyozása, hogy a könyvtáros és par excellence a tájékoztató könyvtáros *nem informatikus*, hanem az informatika teljesítményeit tanultan, eredményesebben az olvasók, információhasználók tájékoztatása érdekében használó könyvtári szakember.

Ha nem is bízom abban, hogy meghallgatásra találok, azért hadd írjam ide befejezésül: higgyék el a könyvtárosok és a legkorszerűbb eszközöket alkalmazó tájékoztató könyvtárosok csak nyernének vele, ha nem akarnának idegen – őket valójában nem is ékesítő – „név-tollakkal” ékeskedni.

JEGYZETEK

- 1 Több ízben említi és hivatkozza Polzovics Iván: A terminológia rendezésének szerepe a dokumentáció-információ diszciplínájának nemzetközi megerősítésében. című tanulmányában. In: Az Informatika egyes elvi kérdései (Cikkgyűjtemény). Budapest, OMKDK, 1972. 94-114. p.
- 2 Mihajlov, A. I.–Csernűj, A. I.–Giljarevszkij, R. Sz.: Informatika novoe nazvanie teorii naucsnoj informacii. = Naucsno-Tehnicoszkaja Informacija, 1966. No. 12. 35-39. p.
- 3 Az informatika egyes elvi kérdései (Cikkgyűjtemény). – Lektorálta és a bevezetést írta Vajda Erik. – (A Tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata). Budapest, Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, 1972.
- 4 Terminologieszkij szlovar' po informatike : [russzkij, bolgarszkij, vengerszkij, isz-panskij, makedonskij, szerbo-horvatszkij, szlovackij, szlovenszkij, csesszkij, anglijszkij, francuzszkij / szoszt.: Csavdarov [et al.] ; [izd.] Mezdunarodnij centr naucsnoj i tehnicoszkaj informacii. Moskva : MCNTI, 1975. 752 p.

Vajda Erik

Nyelvész a könyvtárban

A *könyvtár szó* – aligha kell hosszasan magyaráznunk – az információval foglalkozó, információt szolgáltató intézmények sorát fedi. Az alábbiakban legalábbis ilyen tág értelemben fogjuk használni. A *nyelvész* szóval pedig mindazt a tudást kívánjuk megszemélyesíteni, amelyet a nyelvtudomány eredményeinek felhasználása jelent az információszolgáltatás amúgy is interdiszciplináris területén.

E sorok szerzője nem először foglalkozik a könyvtár és a nyelvész kapcsolatával.¹ A téma azonban mindig aktuális, hiszen fizikai értelemben az emberi tudás és minden más szellemi alkotás szöveggént áll rendelkezésünkre. A szöveg tárgyiasult valóság, azaz a szöveg minden ismeret és alkotás megtestesülése. Ezt a *Könyvtárosok Kézikönyvében* is olvashatjuk.² Horváth Tibor mellett a nyelvész Terestyéni Tamás is felhívja a figyelmünket arra, hogy a *szöveg* szó jelentését érdemes tágan értelmeznünk, szövegnek tekintve minden olyan emberi produktumot, amely a kommunikáció céljait szolgálja. A verbális szöveg mellé tehát tágan értelmezett szöveggént felsorakozik a rajz, a festmény, a fénykép, a film, a zene stb. – bármi, „ami valamilyen (szándékolt) üzenetet hordoz (valamilyen interpretációban).”³

A nyelvész ma már azt is tudja, amit a könyvtáros nap mint nap megtapasztal, hogy az írott szöveg mellett ott van az elektronikusan rögzített szöveg is. Ennek megfelelően érdemes rögzített és nem rögzített közlésekről (szövegekről) beszélni. A rögzített közléseken belül pedig lehet szó írott és felvett közlésekről.⁴

A nyelvésznek szerepe van, ha az információ-visszakeresésről esik szó. Az információ-visszakeresés ugyanis – ahogy azt Pinto megfogalmazza – olyan humán kommunikációs rendszer, amelyben a szövegnek kulcsfontossága van. E rendszer részei egyúttal a szövegekkel interakcióba lépő személyek, valamint a rendszernek és a személyeknek az adott szövegekkel kapcsolatos interakciói.⁵

Az információ-visszakereséshez kapcsolódik a jelentés és az értelem problémája. David Crystal, akit elsősorban *A nyelv enciklopédiája* című kézikönyve⁶ révén ismerünk, hívja fel a figyelmünket az információ-visszakeresés nyelvi nehézségeire és ezek egy lehetséges megoldására. A nehézségek forrása mindekelőtt a poliszmia (a többjelentésűség) és a homonímia (az azonos alakúság). Az előbbire példa a *csiga* szó, amely a magyarban puhatestű állatot, hajfürtöt, a fül egy részét, emelőszekért, valamint játékot jelent. Ilyen esetekben egy lexémának egynél több jelentése van. Az *ár* szó esetében viszont több lexémának ugyanaz az alakja. Az *ár* jelenthet szerszámot, árvizet, a vételkor fizetendő összeget, valamint területmértéket.⁷ Mindez, jól tudjuk, megnehezíti a keresést. A „hagyományos” adatbázisokban, ahol egyrészt ellenőrzött tartalmakra keresünk, másrészt a keresés mezőkre korlátozható, kevésbé okoz ez gondot. Annál inkább ez az internetes keresők (keresőgépek, kereső motorok, search engines) használatakor.⁸ Ezért mondja Crystal, hogy a keresők kifinomultságát egy 18 hónap és 2 év közötti gyermek nyelvi fejlettségéhez hasonlíthatjuk. Vagyis amíg nem tudunk természetes nyelven beszélni a számítógéppel, addig a poliszmia és a homonímia okoz-

ta félreérthetőség kiküszöbölésére más eszközöket kell választanunk. Ezekkel mindenekelőtt a keresőszavak kiválasztását támogathatjuk. A keresőszavak kiválasztása ugyanis nem mindig megy könnyen, hiszen lexikai memóriánk véges. Ráadásul a keresőszavak kiválasztása személyfüggő.

Segíthetnének a statisztikai alapú számítógépes nyelvelemzési eljárások. A keresőszavak megválasztásának azonban stilisztikai okai is vannak, amelyeket a statisztikai eljárások legtöbbször figyelmen kívül hagynak. Nem veszik figyelembe például, hogy az angol nyelvben az *operation* szót meglehetősen széles körben használják, és operációt, műtétet is jelent. Az operáló orvos, viszont nem *operator*, hanem *operating surgeon*.⁹

Az információkeresésben – a jelentések egyértelműsége tekintetében – hatékony segítséget jelent a szótárak alkalmazása. A szótárak mellett azonban fel kell használnunk a lexikonokat és az enciklopédiákat, hiszen a személy-, földrajzi és intézményneveket stb. is kezelniük kell. Az ilyen feldolgozás ugyanakkor feltételezi az emberi közreműködést. Megközelítésünknek pedig a szó szorosabb értelmében vett szemantikainak és nyelvfüggőnek kell lennie.¹⁰

Ne feledjük, hogy mindez nem csupán elmélet, hanem profit-orientált, piaci fejlesztés, nyelvtechnológiai megoldás. Igaz, Crystalék megoldása az angol nyelvre korlatozódik.

A nyelvtechnológia, mindenesetre – ahogy azt Prószéky Gábor megfogalmazza – „nyelvészet a számítógép számára”, amelynek hatókörébe tartozik a kereséstámogatás is.¹¹ Érdemes tehát a nyelvtechnológia kapcsán még egyszer áttekintünk, mit is tesz a nyelvész a könyvtárban.

Az elektronikus formában (is) elérhető dokumentumok adta információ tömeget „a ma használatos programok nagy része a bennük előforduló karakterek egymásutánjának, de semmiképpen sem gondolatot, információt hordozó egységekből álló szerkezeteknek látja.” Ezen segít a nyelvtechnológia, amely a szövegek intelligens, a nyelvi tartalom szerinti kezelését, feldolgozását jelenti. A nyelvtechnológia tehát „nem arról szól, hogy a bölcsészt, a nyelvészt miképp segíti munkájában a számítógép, hanem sokkal inkább arról, hogy a nyelvészet eredményei hogyan tehetőek elérhetővé a számítógép számára. Más szavakkal: a nyelvtechnológia nem számítógép a bölcsészettudományban, hanem bölcsészettudomány a számítógépben!”¹²

A könyvtárnak egyre többet kell foglalkoznia a tudás meghatározásával és hasznosításával is.¹³ Mindez felkeltette nyelvészek érdeklődését is. Banczerowski Janusz szerint a valóságban a szavak, a mondatok, a szövegek nem tartalmaznak és nem is tartalmazhatnak semmilyen tudást. A tudás csak az élőlényekben, az élőlények agyában létezik és létezhet. Más létezési formája nincs, ami mindenfajta tudásra vonatkozik, a nyelvi és a nyelven kívüli, az elméleti és a gyakorlati, a velünk született és a megszerzett, az igaz és a hamis, a tudatosult és a nem tudatosult tudásra egyaránt. Kiemeli ezen kívül, hogy az átadott vagy a felfogott jelek mindig valamilyen fizikai jelenségek, szignálok vagy valamilyen konkrét tárgyak. A jelek azért emberi produktumok – fejt ki – mert az ember egyrészt „megadja” a nekik megfelelő formát, amelyhez hozzárendeli a releváns tulajdonság státuszát; másrészt pedig hozzárendeli a jelentésüket, vagyis azt, hogy mi helyett mit fog használni, milyen tudást fog velük behelyettesíteni. Az emberhez viszonyítva tehát minden jel külső objektum, azaz nem létezik az emberben. Ez vonatkozik a nyelvi

jelre is. Az emberi agyban legfeljebb csak a jelek formájáról és képzéséről, illetve a hozzájuk rendelt jelentésről szóló tudás internalizálódhat. A nyelvi jel ilyen módon csak az előhívó jelszó, szimbólum funkciójában szerepelhet a kommunikációs folyamatban.¹⁴

Mindezzel kapcsolatban olvashatjuk nem-nyelvész és nyelvész egymással öszszecsengő véleményét. Miller azt mondja, hogy a jelentés olyan tulajdonság, amely nem a nyelv belső lényegéből fakad. Egy-egy szó vagy mondat jelentése annak a tárgynak a függvénye, amelyre az adott szó vagy mondat vonatkozik, utal.¹⁵ Károly Sándor arról beszél, hogy a nyelvi jelek természete önkényes. „A jel hangsora és a valóság részlete, amelyre a hangsor utal, nem mutat semmiféle belső, szerves, ok-okozati vagy hasonlósági viszonyt.” Ez alól csak a hangutánzó, hangfestő szavak jelentenek kivételt. Ugyanakkor a nyelv objektív is, hiszen az egyén számára társadalmilag adott. „A jel és a jelölt (tárgy) viszonya a társadalomba belenőtt egyén számára szükségszerű adottságként jelentkezik, nem mint esedékesség, hanem a társadalmi együttlét és a gondolkodás számára szükségszerű és önkényesen meg nem változtatható kapcsolat. A gyakorlatban a nyelv objektív és önkényes jellege ellentmondást rejt magában.”¹⁶

A lényeges nem az, amit az üzenet tesz a címzettel, hanem amit a címzett tesz az üzenettel, vagyis nem feladója ad értelmet üzenetének, hanem befogadója.¹⁷

A könyvtár és a nyelvész kapcsolata ezeken kívül – éppen az információvisszakereséshez szorosan kötődve – fennáll a relevancia keresése kapcsán is.

A nyelvészeti relevanciaelmélet a következőket feltételezi:

- Minden nyilatkozat (megnyilatkozás) többféle módon interpretálható, és minden interpretáció megfelel a nyelvileg kódolt információnak.
- A megnyilatkozás címzettjét nem minden interpretáció érinti párhuzamosan: vannak olyan interpretációk, amelyek feldolgozása munkaigényesebb másoknál.
- A címzettek rendelkeznek egy, az interpretációk kiértékeléséhez szükséges általános kritériummal.
- Ez a kritérium elég erős ahhoz, hogy kizárja a más interpretációkat, így ha a kritériumnak megfelelő interpretációt megtalálja, nem keres tovább.
- A relevancia a társalgás céljainak vagy a társalgás résztvevői céljainak való hasznos megfelelés. A relevanciát a feladó olyan informatív intenciójának tekinthetjük, amely a címzett kognitív környezetének módosítására irányul. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a feladó céljainak elérése mellett a címzettel közös, a társalgás sikeressége érdekében tett erőfeszítésük is középponti helyet kell, hogy elfoglaljon.¹⁸

A relevanciát a könyvtárosnak is rendszereként kell kezelnie. A relevancia két oldalról történő vizsgálata, hogy a rendszer és a felhasználó kettőssége lényegében megfeleltethető a feladó és a címzett kettősének. A felhasználó és az információs objektumok intenciói, céljai és motivációi közötti kapcsolat, azaz az elégedettség, a siker és megvalósulás kritériumain alapul a motivációs vagy (más néven) affektív relevancia.¹⁹

Végezetül, de nem utolsó sorban említsük meg, hogy könyvtárban végzett tevékenységek, különösen pedig a tartalmi feltárás pszicholingvisztikai, kognitív nyelvészeti megközelítéseket követel(ne) meg.²⁰

JEGYZETEK

- 1 Koltay Tibor: Könyvtár- és nyelvtudomány: néhány gondolat a két tudományterület kapcsolatáról. = Könyvtári Figyelő, 48. évf., 2002. 3. sz., 429–440. p.
- 2 Horváth Tibor: Könyvtártudomány és információtudomány alapjai. In: Horváth Tibor–Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve. 1. Alapvetés. Budapest, Osiris, 1999., 53. p.
- 3 Terestyéni Tamás: Szövegelméleti tézisek. In: Békési Imre–Petőfi S. János. (szerk.): Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szöveg szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I.) Szeged, JGYTF, 1992., 29–30. p.
- 4 Banczerowski Janusz: Néhány megjegyzés a nyelvi közlés elemzéséhez. In: Nyomárkay István (szerk.): A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. Budapest, ELTE, 2000.
- 5 Pinto, M.–Gálvez, C.: Paradigms for abstracting systems. = Journal of Information Science. Vol. 25., No. 5., 1999., 365–380. p.
- 6 Crystal, D.: A nyelv enciklopédiája. Budapest, Osiris, 1998.
- 7 Crystal, D.: i. m. 140. p.
- 8 Borgman, Ch.: A globális információs infrastruktúra lesz-e a jövő könyvtára? Esettanulmány Közép- és Kelet-Európa példáján. = Könyvtári Figyelő, 42. évf., 1996., 4. sz., 647–656. p.
Ungváry Rudolf: A tartalom szerinti információkeresés az Interneten. I. Indexelőszolgáltatások c. cikkéből. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 47. évf., 2000. 1. sz., 3–19. p.
- 9 Crystal, D.: Sense Engines- the future of search. <http://www.crystalsemanics.com>
- 10 Crystal, D.: Take care of the sense, and the search engines will take care of themselves. <http://www.crystalsemanics.com>
- 11 Prószycki Gábor: Mit is jelent az, hogy „a magyar nyelv az informatika korában”? = Alkalmazott Nyelvtudomány, 1. évf., 2001, 1. sz., 71–76. p.
- 12 Prószycki: i. m. 72. p.
- 13 Koltay Tibor: Vitairatok a tudásmenedzsment lehetetlenségéről. = Könyvtári Figyelő, 49. évf., 2003., 3. sz., 589–592. p.
- 14 Banczerowski Janusz: A természetes nyelv fogalma a nyelvtudományi paradigmák tükrében = Magyar Nyelvőr, 126. évf., 2002, 2. sz., 133–142. p.
- 15 Miller, F. J.: 1 = 0 (Information has no intrinsic meaning). = Information Research. Vol. 8., 2002, No. 1., <http://informationr.net/ir/8-1/paper140.html>
- 16 Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970., 50–51. p.
- 17 Miller, F. J.: i. m.
- 18 Yus Ramos, F.: A decade of relevance theory = Journal of Pragmatics. Vol. 30, 1998, No. 3, 305–345. p.
- 19 Cosijn, E.–Ingwersen, P.: Dimensions of relevance = Information Processing and Management. Vol. 36, 2000, No. 4, 533–550. p.
- 20 Koltay Tibor: Könyvtár- és nyelvtudomány... i. h.; Koltay Tibor: Az olvasás a tartalmi feltárás folyamatában. = Könyvtári Figyelő, 50. évf., 2004., 1. sz. 54–58. p.

Koltay Tibor

A Történeti Levéltár szakkönyvtára¹

Viszonylag ritka eseménynek számít, amikor új könyvtár megalakulásáról lehet beszámolni. Ezen ritka alkalmak egyike a rendszerváltást követő információs kárpótlás folyamatához kapcsolódik. Az 1996. évi LXVII. számú törvény Történeti Hivatal néven hívta életre a korábbi rendszer állambiztonsági iratainak őrzésére és feltárására hivatott intézményt. Noha az 1995. évi Levéltári törvény elsősorban a Magyar Országos Levéltár vonatkozásában tért ki a levéltári szakkönyvtár fenntartásának kötelezettségére², a Történeti Hivatal létrehozásának idején mégis kezdetektől igény mutatkozott a levéltári anyag feldolgozását elősegítő és a tudományos kutatást támogató kézikönyvtár létrehozására. A könyvtár alapításának szándékát nem kis mértékben az a tény motiválta, hogy a Belügyminisztériumtól örökölt iratanyaggal levéltárunk jelentős számú könyvet, aprónyomtatványt és más, irattári szempontból irreleváns dokumentumtípust örökölt.

A könyvtárat létrehozó szándék óta immáron hét esztendő telt el. Az emberi életben ez hosszú, egy könyvtár életében mindazonáltal rövidke idő, amelyet elsősorban az állományépítés és gyűjteményszervezés tennivalói uraltak. Számos költözés és viszontagság után 2002 derekára megteremtődtek a könyvtári működés lokális feltételei: ezen a szépen kialakított olvasóterem és a hozzá kapcsolódó raktárhelyiség birtokbavétele értendő. Az infrastrukturális feltételek közül mindaddig fájó módon annak legfontosabb eleme, a könyvtári nyilvántartás lelkét jelentő számítógépes program hiányzott. Az elmúlt év vége ezen a téren is pozitív fordulatot hozott, amennyiben a SZIRÉN-program megvásárlása most már utat nyit a könyvtári dokumentumok sokrétű és igényes feltárása felé. Az alábbi írás ennek megfelelően az állomány kialakítását és a gyűjteményszervezés problémáit ismerteti, röviden kitérve az itt található dokumentumtípusokra és azok használatának lehetőségeire.

Jellegét tekintve a Történeti Levéltár Könyvtára nem nyilvános intézményi szakkönyvtár³, használata mégis a nyilvános könyvtárak irányába mutat, hiszen három gyűjteményéből kettő a Történeti Levéltár külső kutatóinak is rendelkezésére áll. A könyvtári állományrészek kialakítása a proveniencia, vagyis a dokumentumok közös eredetének elvén nyugszik. A három gyűjteményrész a következő:

- 1) a Belügyminisztériumtól örökölt ún. „A”-anyag,
- 2) az ugyancsak a Belügyminisztériumtól örökölt állambiztonsági szakirodalom,
- 3) valamint a Történeti Levéltár munkáját segítő szakkönyvtár.

A Belügyminisztériumtól örökölt „A”-anyag

Az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó és jogelőd szervei már a háborút követően létrehoztak egy, a két világháború között, illetve az 1940-es évek elején

megjelent névtárakból és címtárakból álló gyűjteményt, amely az „osztály-ellenség” számbavételének munkájában segítette a mindenkori politikai rendőrség működését. Létrehozataláról pontos ismeretekkel nem rendelkezünk. Ily módon kénytelenek vagyunk a visszaemlékezésekre támaszkodni, noha a gyűjtemény története még így is hézagos marad.⁴

A visszaemlékezések szerint 1947–48-ban egy jogi–igazgatási munkakörben dolgozó belügyi tisztviselőt bízták meg azzal a feladattal, hogy a korábbi Belügyminisztérium romos várbeli épületéből annak hajdani könyvtárát kimentse és rendezze. Ez a tisztviselő az ismert költő–műfordító, Kálnoky László volt, aki az anyag egy részét kiválogatta, és a Sztálin úti épületbe költöztette, míg a Jászai Mari téri épület pincéjében maradt könyvtömeget az Országos Könyvtári Központnak adta át.⁵ A lehetséges előzmények sorában kell még megemlítenünk az Államvédelmi Hatóság Kultúrosztályát, amely 1950 második felében jött létre. A hozzá tartozó könyvtár szintén tetemes régi könyvanyaggal rendelkezett. A háború vége előtt megjelent könyvek itt 1952–53-tól 0-s, vagyis nem kiadható jelzettel kaptak, ami másképpen megfogalmazva azt jelenti, hogy ezeket a könyveket zárolták. Bizonyos visszaemlékezések szerint a koncepciós perek során lefoglalt könyvek egy része is ide került.⁶ 1953 őszén, a Belügyminisztérium átszervezését követően került sor a különféle belügyi, illetve ÁVH-s kezelésben működtetett könyvtárak összevonására.

A Belügyminisztérium Irattárától 1997-ben örökölt ún. „A”-anyagban a régi könyvek mellett azok a politikai rendőrség értékelő munkája során keletkezett tematikus összeállítások is helyet kaptak, amelyeket a szakma zsargonja monográfiáknak nevezett. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezek nem tévesztendőek össze a könyvkiadásban monográfia névvel illetett, egy-egy tudományos témát teljességre törekvően taglaló tudományos munkákkal. A politikai rendőrség munkája során keletkezett monográfiákat – voltaképpen tematikus összeállításokat – kézirat formájában, meghatározott példányszámban sokszorosították, és szűk körben kerültek használatba. Az operatív monográfia fogalma azért is érdemel külön említést, mert rávilágít az anyag szétválogatása kapcsán felmerült azon problémára, hogy a politikai rendőrség operatív munkája során keletkezett irattípusok és kiadványok műfajukat tekintve nem feleltethetők meg egyértelműen a könyvtáros és levéltáros szakmában, vagyis a közgyűjteményi felfogásban hasonló elnevezéssel illetett dokumentumtípusoknak. Az „A”-jelzettel ellátott gyűjteményrész azonban eredetileg még ezen túlmenően is változatos képet mutatott, hiszen a fényképektől a bélyegen át a tárgyi emlékműanyagig sokféle, a Belügyminisztérium klasszikus működési rendjébe nem illő, politikailag kényes anyagok letéti helye volt. Másképpen megfogalmazva: ide helyezték mindazt, ami az irattár kereteibe nem illett bele.

Mivel a kiadványok és az iratok eltérő kezelést igényelnek, ezért szükséges volt, hogy egymástól elkülönítsük őket. A könyvtár állományának kialakítása során első lépés a könyv jellegű, azaz könyvtári keretek közé illeszthető dokumentumtípusok kiválogatása volt. Ily módon kerültek a könyvek, a folyóiratok, az aprónyomtatványok és a szellemi egységet mutató, kézi sokszorosítással készült visszaemlékezések és tématanulmányok a könyvtár állományába. A szétválasztást követően a könyvtár ezen állományegységének tárolásában az eredeti rendet megtartottuk, vagyis a gyűjtemény egyes darabjait az eredeti „A” jelzet és a numerus currens szám-

rend kombinációjával jelöljük. Az itt található fontosabb dokumentumtípusok a következők:

- időszaki kiadványok (Honvédségi és Belügyi Közlöny, Csendőrségi Lapok évfolyamai stb.);
- magyar tiszti cím- és névtárak, minisztériumok, közhivatalok címtárai, országgyűlési képviselők, közigazgatási alkalmazottak névtárai;
- egykori honvédségi és rendvédelmi szervek (csendőrség, rendőrség, határőrség) név- és címtárai, fegyvernemi sematizmusok, tisztképző intézetek évkönyvei;
- a honvédség egykori hírszerző- és elhárító szervének, a VKF/2-nek nyomtatott anyagai;
- rendőrségi nyomozókulcsok (ún. Fekete Könyvek);
- paramilitáris szervezetekre (Vitézi Rend, Rongyos Gárda, Turáni Vadászok, Levente Egyesület) vonatkozó anyagok;
- a két világháború között működő jobboldali egyesületek (pl. Fehérváz Bajtársi Egyesület, Ébredő Magyarok Egyesülete, Volksbund, szabadkőműves páholyok) alapszabályai;
- a Horthy-korszak középosztályára (gyáriparosok, malomtulajdonosok, kereskedők, gazdák, iparosok) vonatkozó név- és címjegyzékek;
- a Horthy-korszak értelmiségére (újságírók, ügyvédek, mérnökök, diákszervezetek) vonatkozó hasonló anyagok;
- egyházmegyék és szerzetesrendek sematizmusai;
- a két világháború között megjelent társadalomismereti lexikonok (pl. A Magyar Feltámadás Lexikona, A Magyar Társadalom Lexikonja, Magyar Politikai Lexikon, Keresztény Magyar Közéleti Almanach és a Katolikus Lexikon négy-négy kötet, Református Egyetemes Névtár stb.);
- telefonkönyvek az 1931–1950 közötti időszakból;
- visszaemlékezések (pl. Prónay Pálé, Hóman Bálinté);
- emigrációs lapok és kiadványok.

A név- és címtárakra különösen érvényes a mondás: *Habent sua fata libelli*. Míg összeállításuk idején, a két világháború közötti magyar társadalom középosztályának büszke identifikációját szolgálták, utóbb rég letűnt rétegek kollektív megalázásának eszközeivé lettek. A felsorolásból jól látható, hogy a gyűjtemény a Horthy-korszak társadalmának olyan sajátos és töredékes keresztmetszetét adja, amely a korszak kutatásához sokoldalú információkkal, értékes adalékokkal szolgál. Amint az utolsó pontban megnevezett emigrációs anyag említéséből kitűnik, a „segédkönyvtár” anyagai gyűjtésének korszakhatára korántsem zárult le a második világháború befejeztével, hanem kiterjedt az 1956-os forradalom külpolitikai értékelésére és a világban szétszóródott magyar emigráns szervezetek működésére is.

A szétválasztás eredményeként a Belügyminisztérium kettes és hármas számmal jelölt trezorjaiban „A”-anyag jelzéssel tárolt gyűjtemény 1763 tételéből összesen 952 egység került a könyvtár állományába, a számos duplumpéldány okán azonban a tényleges művek száma ennél jóval kevesebb. Mivel az „A”-anyagról annak idején csak füzet formájú nyilvántartás készült⁷, a könnyebb eligazodás végett, valamint, hogy az anyagot mielőbb a kutatók rendelkezésére bocsáthassuk, 1999-re elkészült annak elektronikus nyilvántartása.

A Belügyminisztériumtól örökölt, ún. állambiztonsági szakirodalom

Kétségkívül legfigyelemreméltóbb gyűjteményünk az államszocializmus korában keletkezett ún. állambiztonsági szakirodalom, amely az egykori pártállam belbiztonsági szerveinek kötelékébe tartozó tisztek és tiszthelyettesek képzését szolgálta. Ezeket a füzet formájú módszertani kiadványokat a Belügyminisztérium Könyvkiadója jelentette meg, s a rendszerváltást követően a visszamaradt példányok az egykori banképület legalsó pincéjének, az ún. négyes trezornak a szekrényeibe kerültek. Nagy részük eredeti, felbontatlan csomagolásban került elő.⁸ Ez azt jelentette, hogy a nagy tömegű rendezetlen anyagot előbb szétválogatni, majd rendezni kellett, és a gyűjteményi rend kialakítását követően kerülhetett sor az elektronikus feltárás elkészítésére. Az állományrész fontosabb csoportjai a következők:

- a Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Tanszékének és jogelőd intézményeinek (pl. Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola) tananyagai (jegyzetek és tanfolyami anyagok);
- a Belügyminisztérium Tanulmányi és Kiképzési, majd a Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség által kiadott tanulmányok az 1970–1980-as évekből;
- a Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökség Személyügyi és Kiképzési osztálya által készített összeállítások;
- az orosz nyelvű szakirodalom jegyzet formában megjelentetett fordításai;
- az állambiztonsági szolgálat működését illető jogszabálygyűjtemények;
- állambiztonsági értelmező és kétnyelvű szótárak;
- hazai és külföldi tájékoztató anyagok;
- szamizdat kiadványok (könyvek és folyóiratok pl. Beszélő és a Demokrata című folyóiratok korai számai, az ABC FK kiadványai);
- a nyolcvanas évek ellenzéke által a társadalmi rendszer megjavításának szándékával írott tanulmányok, előadásszövegek és konferenciajegyzőkönyvek;
- fontosnak ítélt külföldi munkákról készült „házi” fordítások.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a felsorolt kiadványtípusok tekintetében teljességről korántsem szólhatunk.

A gyűjtemény bizonyíthatóan legkorábbi darabja *Az ügynökség beszerzése* címet viselő, 1955-ből származó stencilezett kiadvány (ÁB 1184), amely mintegy a gyűjtemény tematikáját előlegezi. Ezt a Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola számára készült, 1957–1959 között nyomtatott 15 tanfolyami jegyzet követi. Ezek a kiadványok különösen értékesek számunkra, mert éppen a szovjet CSEKA megalapítójának, a lengyel származású Feliks Edmundovics Dzerzsinszkijnek a nevét viselő iskola volt az a bizonyos oktatási intézmény, amely 1952-től az évtized végéig, tehát még 1956-ot követően is az ÁVH és utódszervei részére a szakembereket képezte. Az oktatásukra szolgáló tananyag tehát az ÁVH-beosztottak mentalitásának kialakítása és annak utólagos vizsgálata szempontjából megkerülhetetlen.⁹ Az 1960-as évekből meglehetősen kevés anyaggal rendelkezünk, az 1970-es évek elejétől a rendszerváltásig azonban gazdag állambiztonsági tárgyú szakirodalom áll rendelkezésünkre. A gyűjteményben jelenleg 1243 mű található, az állomány nagysága az iratátadásokkal hozzánk kerülő tananyagokkal csekély mértékben gyarapodik.

Az állományrész jellegzetességei a tematikus kialakítású sorozatok és időszaki kiadványok. Az *ellenség tanulmányozása* hangzatos címet viselő sorozat például 17 kötetet foglal magában, az *Állambiztonsági tanulmány* címmel 1970-ben indult és 1989-ig, tehát a rendszerváltásig évi 3–5 alkalommal megjelent időszaki kiadvány pedig közel 40 kötetet számlál. A sorozaton belül az egyes kötetetek az állambiztonsági munka területeinek oktatási célból való megismertetését célozták. Hely hiányában csupán ízelítő gyanánt a Rendőrtiszti Főiskola 1972 és 1978 között megjelent, tizenegy kötetet számláló sorozatának címeit tüntetem fel:

1. A környezettanulmány (ÁB 376)
2. Bűnügyi operatív nyilvántartás (ÁB 377)
3. A rezidentúra (ÁB 378)
4. Bűnügyi operatív felderítés az idegenforgalom vonalán (ÁB 379)
5. A titkos kutatás (ÁB 380)
6. A fogdaügynökség (ÁB 381)
7. A fogda-, illetve börtönügynökség szervezése, vezetése (ÁB 382)
8. A figyelés (ÁB 383)
9. A titkos őrizetbevétel (ÁB 384)
10. A rendőrség bűnügyi hálózati munkája. A bűnügyi operatív helyzet tanulmányozásának, értékelésének alapvető módszerei (ÁB 385)
11. EGPR forgalmazás (nyílt adattárakra) (ÁB 386)

Az állambiztonsági könyvgyűjtemény egyik jellegzetessége a pszichológiai tárgyú munkák feltűnően magas száma. Jóllehet, a köztudat úgy tartja számon, hogy e korszak tudománypolitikája a pszichológiát mint gyanús és dekadens tudományágat háttérbe szorította, mindazonáltal az ügynökök beszerzése és a velük folytatott együttműködés során mégiscsak a pszichológia eredményeire támaszkodtak. A lélektan klasszikus feladatától, a lélek gyógyításától eltérően azonban a pszichológiai ismeretek itt az ügynöki hálózat kohéziójának biztosítását, a hamis látszat keltését, és az egymással szolidáris csoportok bomlasztását, vagyis a társadalmi méretű bizalmatlanság légkörének kialakítását szolgálták.

Az állambiztonsági szakirodalom korabeli használatát erősen korlátozták. A kiadványok java részét eleve titkos vagy szigorúan titkos minősítéssel nyomtatták, s azokat a szervezet különböző szolgálati és oktatási egységeinél helyezték el. A politikai rendőrség sajátosan torz logikája ugyanezzel a minősítéssel látta el mindazokat a tájékoztatás céljából készült kiadványokat is, amelyeket külhoni, idegen nyelvből fordított, illetve magyar nyelven megjelent emigráns folyóiratok – vagyis a nyilvánosság szándékával megjelent periodikák – alapján állítottak össze. Ez pedig azt jelentette, hogy az elkészült köteteket kizárólag a szolgálat operatív aleggységeinek tisztjei forgathatták. Levéltárunk megalapítását és könyvtárunk létrehozását követően az a szándék vezetett bennünket, hogy a kutatók számára ezt a gyűjteményünket is mielőbb hozzáférhetővé tegyük, hiszen az a politikai rendőrség működésének megismerésére egyedi, más könyvtárban hozzá nem férhető anyaggal szolgál. E gyűjtemény feldolgozottsága is teljessé válik, és az „A”-anyagéhoz hasonlóan számítógépen hozzáférhető.

A kutatás során mindazonáltal számításba kell venni azt a tény, hogy a kötetek egy része mindmáig élő minősítéssel bír, ami azt jelenti, hogy hozzáférésüket illetően „Az államtitokról és a szolgálati titokról” szóló 1995. évi LXV. törvény hatálya

alá tartozik. A törvény praeambulum a államtitoknak tekint minden olyan adatot, amelynek jogosulatlan megszerzése, felhasználása és nyilvánosságra hozása a Magyar Köztársaság honvédelmi, nemzetbiztonsági, nemzetközi kapcsolataival összefüggő érdekeit sérti vagy veszélyezteti. A gyakorlatban ez a korlátozás az 1980 után (szigorúan) titkos minősítéssel megjelölt kiadványokra vonatkozik¹⁰, valamint érinti azokat a korábbi, hasonló minősítéssel rendelkező kiadványokat is, amelyek esetében a keletkeztető szerv jogutód intézménye ezt a minősítést fenntartja.¹¹ Tematikailag a rendvédelmi és katonai szervek titkos információgyűjtésének módszereire és az általuk alkalmazott eljárásokra vonatkozó adatok, illetve az ilyen adatot tartalmazó oktató célú kiadványok tartoznak ebbe a körbe.¹² Ezek a kutatási korlátozások a külső kutatókra és a Történeti Levéltár belső munkatársaira egyaránt érvényesek.

A szakkönyvtár

A XXI. századi levéltárak szakmai követelményeinek tervezésekor a levéltáros szakma a nemzeti levéltárnál tágabb körben fogalmazta meg a korábinál szélesebb gyűjtőkörrel rendelkező levéltári szakkönyvtárak fenntartásának igényét.¹³ Gyűjtőkörét tekintve a Történeti Levéltár szakkönyvtára sem csupán a szorosan értelmezett levéltári szakirodalom beszerzését tekinti feladatának. Az iratok feldolgozásához és kutatási célú használatához a levéltárosnak ugyanis segédletekre van szüksége, amelyekre támaszkodva az iratokban talált információkat értékeli, a hiányos adatokat pedig kiegészíti. A Történeti Levéltár speciális iratanyagának feldolgozásában különösen nagy jelentőséget kapnak a név- és címtárak, az *Életrajzi Lexikon* különböző kiadásai, a ki kicsodák, valamint a szakmai névtárak. Ezen túlmenően minden, a XX. századi történelem feltárását előmozdító segédletet, így lexikonokat, kronológiákat, atlaszokat és jogtárakat is gyűjtünk. Nagy súlyt fektetünk továbbá a XX. század második felének történéseit feltáró monográfiákra és dokumentumközlésekre. Hasonlóképpen gyűjtjük a modern kori diktatúrákra vonatkozó szakirodalmat, az úgynevezett tranzitológia irodalmát, valamint a huszadik század történetének megértését elősegítő, a politológia, a filozófia, a művelődés- és gazdaságtörténet terén megjelent elméleti alapvetéseket. A fentieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a szakkönyvtár kettős feladatnak tesz eleget. Mint jelenkortörténeti szakkönyvtár beszerzi az 1945 utáni történeti és állambiztonsági kutatásokhoz szükséges szakirodalmat, a gyűjtőkörébe illeszkedő folyamatos gyarapítással egyben elősegíti a Történeti Levéltár iratfeldolgozó munkáját.

Ezen állományrésznek semmilyen előzménye nem volt, a könyvtár megalakításakor a semmiből kellett létrehozni. Célunk a korszak szakirodalmának minél teljesebb lefedése volt, amit egyfelől az újonnan megjelent szakirodalom beszerzésével, másfelől retrospektív gyűjtéssel próbáltunk megvalósítani. A könyvkereskedelem átalakulása és a példányszámok radikális csökkenése miatt olykor az 1990-es évek elején megjelent munkák beszerzése jelent problémát. Ez az állományrész jelenleg mintegy 1600 kötetet számlál. A könyvállomány mellett 1998 óta járattuk a fontosabb történeti és társadalomtudományi szakfolyóiratokat, a napilapokat, és természetesen nem hagyományos dokumentumtípusokkal, így videokazettákkal és elekt-

ronikus információhordozókkal (CD) is rendelkezünk. Ezt gyűjteményt a hivatal dolgozói napi munkájuk során használják, ezért – és mert állománya a nagyobb nyilvános könyvtárakban egyébként is hozzáférhető – nem nyitottuk meg a külső kutatók számára, vagyis intézményi szakkönyvtár gyanánt működik. A külső kutatók munkájának szolgálatára ugyanakkor a kutatóteremben megkezdtük egy lexikonokból és segédletekből álló kézikönyvtár kialakítását. A Történeti Levéltár belső munkatársainak kiszolgálása helybenhasználat és kölcsönzés formájában a könyvtárteremben történik. A külső kutatók kiszolgálását a Kutatáselőkészítő osztály referenseinek közvetítésével oldottuk meg. Azzal, hogy a Belügyminisztériumtól örökölt „A”-anyagot, valamint az állambiztonsági módszertani-tanulmányi gyűjteményt kutathatóvá tettük, az információs kárpótlás elve az egykori állambiztonsági szervektől örökölt könyv-jellegű dokumentumok vonatkozásában megvalósult. Noha az 1996. évi LXVII. számú törvény csak az iratokról rendelkezett, a kutatók körében megnyilvánuló nagy fokú érdeklődés mégis azt támasztja alá, hogy az egykori állambiztonsági szervektől örökölt könyvanyag hozzáférhetővé tétele valós igényeket kielégítő, helyes döntésnek bizonyult.

JEGYZETEK

- 1 Ez az írás Az átmenet évkönyve 2003. című levéltári kiadványban megjelent ismertető felhasználásával készült. (Bp., Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2004. 301–309. p.)
- 2 1995. évi LXVI. törvény A közokiratokról és a magánlevéltári anyag védelméről 17.§ (2) f. pontja
- 3 A Történeti Levéltár Szervezeti és Működési Szabályzatának (a Hivatal Elnökének 8/1999. sz. utasítása) megfelelően a könyvtár az Elemző és Dokumentációs Főosztály részeként működik. A könyvtár jellege: nem nyilvános intézményi szakkönyvtár.
- 4 Alpár Zoltán: Vázlatos összefoglaló a BM MH könyvtár történetéről. Kézirat. Az 1987-ben készült kéziratot Kajári Erzsébet bocsátotta rendelkezésemre.
- 5 Alpár Zoltán: i. m. 1. p.
- 6 Uo. 3. p.
- 7 A dosszié külső borítóján a „Katalógus horthysta könyvekről”, belül „A Belügyminisztérium Politikai főosztály Nyilvántartó osztályán levő horthysta időkből származó évkönyvek, címtárak, és felszabadulás után keletkezett gyűjteményes anyagok jegyzéke” cím szerepel. A katalógus minősítéseként a jobb felső sarokban a „Szigorúan titkos!” megjelölés olvasható.
- 8 Analógiaként itt az Egykori Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Szolgálatának Iratait Felügyelő Szövetségi Megbízott Hivatalának Könyvtárát kell megemlítenem, ahol még ma is tart a Stasi épületének elfoglalása kapcsán összegyűlt, több ezer kötetre rúgó módszertani könyvanyag rendezése és feltárása.
- 9 A Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola felállítását 1951. szeptember 13-án rendelték el, 1952-es indításáról az 1952. augusztus 22-én kiadott ÁVH-parancsból értesülünk. Lásd: Boreczky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete In: A Történeti Levéltár Évkönyve 1999. Bp., TH, 1999. (Trezor 1.) 110. p.

10 1995. évi LXV. törvény 28. §.

11 A minősítések felülvizsgálata során a 1995. évi LXV. törvény 7. §-a alapján a keletkeztető szerv jogutódjának javaslatait kell figyelembe vennünk.

12 Kezelésüket és tárolásukat A minősített adatok kezelésének rendjét szabályozó 79/1995. (VI. 30.) Kormányrendelet 27. §-a szabályozza.

13 Takács Edit–Á. Varga László: Megjegyzések a szakmai követelmények tervezéséhez = Levéltári Szemle, 2001. 2. sz. 49–51. p.

Jobst Ágnes

Egy felújított könyvtár „belakása”¹

Idestova csaknem fél évtizede, hogy visszaköltöztünk átalakított, sok-sok kompromisszum árán végül is újjászületett régi-új otthonunkba, a kaposvári megyei könyvtár központi épületébe. Azóta belaktuk az épületet – nemcsak nap mint nap itt dolgozó könyvtárosok, de régi és új olvasóink is.

Tanulságos lett volna följegyezni az átadás után a spontán könyvtárosi és olvasói vélekedéseket, valamiféle tendenciát kiolvasni az új épülethez való viszonyra, ennek híján csak néhány – máig visszhangzó és érvényes – megállapítást summázok:

- A '90-es évek környékén, de különösen a miénkkel szinte egyidőben átadott könyvtárakhoz (Szombathely, Nagykanizsa, Veszprém, Szolnok) viszonyítva lényegesen (nem csupán méretét tekintve!) szerényebb, lerí róla, hogy „kompromisszumok gyermeke”. Az okok közül legnyilvánvalóbb az előbbiekhöz viszonyított alacsony beruházási költség, a fenntartói „hozzáállás”, a „lóhalálában” való, építész–könyvtáros konzultációt szinte nélkülöző tervezés, a belsőépítész munka hiánya.
 - A '60-as évek flexibilisre tervezett egyetlen olvasói tere a '90-es évek végére egy túlzásúfolt, mozdíthatatlan, minden funkciót befogadó, az egymást zavaró szolgáltatásoktól (és azok zajától) hangos, benne a közlekedési útvonalakat nehezen felismerhető szobává vált – ezért az olvasók és könyvtárosok egyaránt a terek kitágulását, egyben lecsendesedését, kivilágosodását élték meg az átalakított épületben.
 - Egyöntetű a vélemény, hogy az átalakított épült egyik leggyengébb pontja a felvonó – egyrészt a bővítménybeli hiánya, innen lehetetlen bármely könyvtári anyag automatikus mozgatása, illetve az olvasók (például mozgássérültek) lépcsőjárástól való megkímélése; másrészt a régi épületbeli funkcionális átalakításának elmaradása: hiába építettek új szintet, azt a lift nem „éri el”!
- A másik gyenge pont az új szinten a vizesblokk hiánya.
- A könyvtárosoknak sokkal rosszabb a véleményük az épületről, mint a könyvtárhasználóknak.

Ami a felújítás szakmai tervéből megvalósult

Az átalakítás fontos elve az volt, hogy az új alapterület nagyobb része a hasznos olvasói tér bővülését szolgálja, azaz ne elsősorban raktár legyen. Ezt sikerült is megvalósítani, mégpedig úgy, hogy a raktári férőhelyek is nőttek.

A felújítási koncepció legsarkalatosabb pontja ugyanis az olvasóterem létesítése volt, mivel az 1964-es épület olvasótermét az 1977. évi (kissé zavaros elgondolású) szakrészlegesítés teljes egészében a helyismereti részleg számára adtuk át. Bizonyára az is befolyásolta a klasszikus övezeti rendszer visszaállításának erős óhaját, hogy könyvtárunk úgy lépett több mint húsz évvel ezelőtt a szakrészlegesítés mezejére, hogy nem voltak adottak a térbeli feltételei, és hosszú időn keresztül ennek nyűgével éltek együtt olvasók és könyvtárosok. Az átalakított épületben tehát az egyes terekbe egy-egy fő funkciót koncentráltunk:

- a földszinti fogadótérbe az adminisztrációt (gyermekek és felnőttek közös olvasói nyilvántartása, könyvkiadás, visszavétel, pénztár);
- az első emelet nagy terébe a könyvkiválasztó övezetbe a kölcsönözhető nyomtatott állományt: könyv, kotta, színműtár;
- a bővítmény első emeletére az olvasóterembe a helyben használatot – együtt a prézensz, a helyismereti és a kézikönyvállománnyal;
- a földszinti különterembe (az ún. közszolgálati térbe) az új szolgáltatásokat: számítógéphasználat, közérdekű tájékoztatás, hírlap- és magazinolvasó.

Ez az elrendezés biztosítja, hogy a zajból és mozgásból a csend és nyugalom felé való fokozatos átmenet (elvé és gyakorlata) is megvalósul.

Az olvasó dokumentum- és információhasználatának komfortja, a kiszolgálás gyorsasága azáltal is megvalósítható, hogy minden térben és időben készíthető fénymásolatot (fizetés után nem kell visszatérnie a másolatért, mivel kéziliften utánaküldjük), minden térben használhatja a számítógépes katalógust (igaz, az 1997-ben lezárt cédulakatalógus csak a könyvkiválasztóban érhető el, de egyre kevesebben keresnek benne).

Elképzelésünknek megfelelően az olvasók ezt az előbb fölvezelt hármast könnyen átlátták, megszokták és megszerették, különösen az elmélyült munkát folytatók szeretik az olvasótermet.

Megerősítést kaptunk abban is, hogy az olvasóteremben olyan kétszemélyes asztalokat helyeztünk el, amelyeknél nem ülnek szemben egymással az olvasók, mindenkinek lehetősége van egyszerre több, akár nagyobb méretű dokumentumból is dolgozni. Az ülőhelyek száma is – az eddigi forgalmat tekintve – optimális. Viszont félúton vagyunk az olvasóhelyeket és „dugaljkat” tekintve a követelménytől, hiszen „minden olvasóhelyet... alkalmassá kell tenni a számítógépes hálózathoz való csatlakozásra, ... utóbb fel is kell szerelni a megfelelő végállomással.”² (A raktárnak tervezett folyóirat-olvasóban viszont kicsi az esély arra, hogy a technikai feltételek a közeljövőben javuljanak. A közszolgálati tér számítógépes asztalai pedig távolról sem nevezhetők olvasóhelyeknek!)

Hogy a „használat forradalma”³ bekövetkezni látszik nálunk is (ezt a tervezéskor még nem tudtuk fölmérni), az utóbbi időben egyre inkább tapasztaljuk. Olvasóink némelyike a számítógépet nem csupán a katalógusban vagy információk közötti keresésre használná, de könyvtári kutatás közben munkaeszközként, egy

helytörténész olvasó pl. régi, somogyi újságokból szeretne folyamatosan számítógépes jegyzetet készíteni. Valószínűleg az ehhez hasonló igények egyre gyakoribbak lesznek majd, de ez napjainkban még nem jellemző könyvtárhasználói szokás. Könyvtárunkban a számítógép-használatot „szigetesen” kínáljuk olvasóinknak, ebben az átmeneti időszakban ők akként használják: elsősorban levelezésre, szórakozásra, nem a könyvtári információszerző – böngésző – kutató tevékenységbe ágyazottan. Azt reméljük, amikor a könyvtárban történő tanulási, kutatási szokások átalakulnak, szervesül az internethasználat a nyomtatott dokumentumok használatával, a technikai–technológiai fejlődés a vezeték nélküli számítógépek (laptopok) felé veszi irányát.

Az olvasóterem azonban már az építészeti tervek, az alaprajzi adottságok tanulmányozása során, majd a berendezés tervezésekor, illetve most, a napi működés közben a könyvtárosoknak okozott s okoz gondot. A helyiség leghosszabb nyugati és két rövidebb déli és északi oldala szinte egybefüggő ablak és ajtó. Ez egyrészt jó: a természetes fény a huzamos olvasás legkedvezőbb feltételét teremti meg. A maradék néhány méternyi fal mellé azonban kevés könyvespolc állítható, tehát a prézensz anyagot teremközi állványokon kellett elhelyezni. Így a polcok egyrészt elveszik az olvasó- (és a számítógépes munka)helyektől a felhasználható négyzetmétereket, másrészt megakadályozzák az olvasótermi állomány maradéktalan felügyeletét, mert a polcok közé nehezen lát be a felügyelő könyvtáros. Bár az olvasók polcok közötti mozgásának ellenőrzése miatt választottuk a 150 cm-es állványmagasságot (lemondva a minél több könyv elhelyezéséről), kihasználva az állományvédelem gyengeségét, máris nagy értékű kézikönyveket loptak ki az olvasóteremből.

Elszámítottuk magunkat a közszolgálati tér forgalmát tekintve. A vártnál jóval többen fordulnak meg itt naponta (átlagosan 120-an), s ha az eredeti tervek szerint még a médiatár is itt kapott volna helyet, bizony túlszűfoltnak, kényelmetlennek éreznék olvasóink. Így viszont a három funkció – közhasznú információszolgáltatás, magazinolvasás, számítógép-használat – jól megfér egymás mellett, sőt a számítógépre várakozók a napilapok olvasásával hasznosan, kellemesen tölthetik el az egyébként holt időt.

A könyvkiválasztó térben a szakirodalom polcai melletti egyszemélyes asztalok szinte mindegyike foglalt a nyitva tartás folyamán, szinte „pótolvasóteremként”, a tanulás helyeként szolgál, de a szépirodalmi polcok melletti foteleket is a tervezettnek megfelelően az olvasató, kikapcsolódó könyvtárhasználók foglalják el.

A szakrészlegesítés máig ható pozitív hozadéka a böngészde – általános részleg –, amelyet több témával, sok könyvvel kibővíthettünk. A felülvilágító alá, a könyvkiválasztó tér közepén helyeztük el polcait – a szépirodalmi és a szakirodalmi állványokra éppen merőlegesen, az elkülönítést is hangsúlyozva. Nagyon sok a kiemelt téma – alaprajzot is mellékelünk ezek megtalálását megkönnyítő –, az a tapasztalatunk, hogy a legintenzívebben forgatott állomány, sőt a böngésző olvasók sokkal jobban eligazodnak benne, mint könyvtáros kollégáink. Ha végeznénk egy fölmérést arról, hogy adott időpontokban hol tartózkodik a legtöbb olvasó, ezt biztosan a böngészde lenne.

A kölesönzőpult – a legsikerültebb bútora az új épületnek – nem csupán adminisztrációs, de forgalomirányító központként elsőszintű információs (technikai referens) pontként is működik, hasznos, hogy az emeletről a földszintre, a foga-

dóterbe került, így a csak könyveket visszahozók vagy hosszabbításra betérők azonnal el tudják intézni ügyeiket. A kézilift, amelynek első állomása a kölcsönzőpult (második a felnőtt-, harmadik a gyerekrészleg), szintén telitalálat lett. A gyermekek és felnőttek közös nyilvántartásáról – amely többek között a hatékonyabb munkaszervezést is biztosítja – a későbbiekben még szólok.

Amint említettem, a médiatárat az új szolgáltatásokkal együtt terveztük működtetni eredetileg a földszinten, helybenhasználattal, illetve üres video- és CD-tokokkal a kínálatot szabadpolcon bemutatva (majd a szomszédos raktárból a kiválasztott művet kölcsönözve az olvasónak). Mivel kiderült, hogy a bővítmény második emeletén helyet foglaló folyóiratraktárhoz nem készül lift, arról döntöttünk, hogy nyitott szabadpolcos raktárként fog működni, és felügyeletét úgy tudjuk ellátni, ha a médiatárral együtt üzemeltetjük.

Ez a döntés azt is maga után vonta, hogy a fent említett koncepciónk a „tisztá övezetek” megvalósításáról a médiatár esetében sántít: azaz éppen mivel lehetetlen az automatizált dokumentum-küldés (kéziliften, mint a könyvek esetében), kénytelenek voltunk a média nyilvántartási, pénzügyi adminisztrációját is a második emeletre telepíteni, illetve a helyben használat mellé a médiakölcsönzés is ide költözött.

De a szakmai tervben szerepelt éppen a médiatár kialakítása az átépítés előtti zenei szakrészleg helyett? Tekintható-e ez visszalépésnek? Könyvtárunk és a használói környezet, az igények szempontjából semmiképpen sem. Városunk nem tekinthető olyan zenei központnak, mint Győr, Pécs vagy Szombathely, itt nincs zeneművészeti főiskola, kevés a zenét hivatásosan művelők száma – és ők valószínűleg a zeneiskola könyvtárát használják. Azaz a hozzánk betérők igénye az információspecifikusság mellett, sőt sokkal inkább helyett „hordozóspecifikus”: azaz igen ritka az az eset, amikor az olvasó egy igényelt zeneművet hangzó- és egyidejűleg kotta-, illetve róla szóló irodalom formában szeretné megkapni; zenetörténeti kutatás céljából is ritkán használják állományunkat. Kispartitúrával a kézben pedig még talán soha nem hallgatott senki helyben zenét. Kottákat viszont egyre többen kölcsönöznének tőlünk (a színművészeti főiskolára készülők, műkedvelő zenészek, komoly zenekarban, együttesben játszó, zenét autodidakta módon tanulni szándékozók). Zenei szakrészlegünk egyébként „hibrid” volt már megszületésekor is: az irodalmi és nyelvi anyagot (kazetták, lemezek, nyelvleckekönyvek) eleve oda rendeltük, később a hangoskönyv-szolgáltatás központja, majd a videonézés és -kölcsönzés helye is lett, azaz neve ellenére voltaképpen audiovizuális részlegként működött. Indokolt volt tehát, hogy a helyi igények és a szolgáltatás természetének megfelelően „helyére tegyük”. Ezért maradtak a kölcsönözhető kották a könyvkiválasztó térben, a nyomtatott dokumentumok között. Forgalmuk évről évre növekszik, nem úgy, mint – sajnos – az állomány, amely nem gyarapszik kellő mértékben. Ami kedvezőtlen az elhelyezésében, hogy a kották által megkívánt speciális polcozású állvánnyal nem rendelkezünk, a könyvespolcok pedig kevésbé alkalmasak a sajátos méretű, fizikai megjelenésű kották, partitúrák tárolására.

Szervezet – funkció – terek

Már a tervezéskor világosan tudtuk, hogy a könyvtár bővítése automatikusan nem jár együtt bővített létszámmal, tehát a szervezetet az optimálisnál kevesebb

főre kell terveznünk, szem előtt tartva mégis a szolgáltatások természetét (menetét, időigényét stb.), egyben az állomány védelmét is. Maximálisan építenünk kellett a munkatársak képességeire, beállítottságára, affinitására, hogy a helyettesítések esetén is jó kiszolgálásban részesüljenek az olvasók.

A szolgáltatások szervezését úgy terveztük megoldani, hogy az olvasók minél gördülékenyebb kiszolgálását, kényelmét biztosítsa, hogy az olvasó épp annyi és csak annyi könyvtárossal, akkor és ott találkozzék, amennyi (amikor, ahol) szükséges. Fontosnak tartottuk, hogy bárminemű szolgáltatási tevékenységet végző könyvtáros egyetlen osztály keretében működjön amiatt, hogy az olvasószolgálati osztály legtöbb dolgozója tanulja meg a különböző szolgáltatási helyek teendőit, hogy a helyettesítés ne okozzon gondot. Az olvasóteremben például azért is helyeztük el a helyismereti gyűjteményt, hogy a helytörténészek és az olvasótermi szakreferensek a szóbeli tájékoztatásnál egymást tudják helyettesíteni, illetve kiegészíteni. Az egy műszakba beosztott tájékoztatók pedig napi váltásban dolgoznak az olvasóteremben és a könyvkiválasztó térben. A három év alatt kiderült, a raktárosok voltak, máig is ők a leginkább „fregoli emberek” (igazán nem pejoratív értelemben), akik, ha kell, a médiatárosokat, ha kell, a kölcsönzőket is helyettesítik. Két kölcsönző könyvtárosunk, akik a régi épület gyermekkönyvtárában dolgoztak, munkaköri leírásában továbbra is szerepel gyermekkönyvtári teendők ellátása, a gyermekkönyvtárosok is gond nélkül átcsoportosíthatók felnőtt szolgálati munkára.

Nosztalgia, régi dogmák

Az átalakulással, átszervezéssel együttjáró lépésváltás a legfiatalabb munkatársaknak „meg sem kottyant”. A közép- (és afölötti) korosztály esetében azonban az tapasztalható, mintha a régi szervezeti pozícióban végeznék feladataikat (pl. továbbra is szakrészlegben gondolkodnak). Néha még a régi bútorokat, szolgáltatási rendet (vagy rendetlenséget), állományelhelyezést is visszasírják. Ez munkalélektanilag bizonyára megokolható. Ennek tulajdonítható az a jelenség is, hogy legnehezebben (sőt egyáltalán nem) tudták elfogadni a gyerekek és a felnőttek közös kölcsönzési nyilvántartását. Amint az azóta megjelent cikkben⁴ is olvasható, úgy látszik, más új könyvtárnál is felmerült a probléma, miszerint kirajzolódik az a gyermekkönyvtárosi felfogás, hogy a könyvtári olvasóvá nevelés folyamatát csak és kizárólag a nyilvántartás aktusával kezdődően (tánciskolai kályha!) tartják kellően megalapozottnak. Holott a már említett, gazdaságosabb munkaszervezés mellett éppen az adminisztrációtól való felszabadítás, a gyermekekkel való egyéni foglalkozásra fordítható megnövekedett idő pontosan a közös nyilvántartás mellett szól. Tapasztalhatjuk nap mint nap, hogy gyermekkönyvtárosainknak még csak kommunikációs tréningre sincs szüksége ahhoz, hogy meg tudjanak szólítani különböző pszichés beállítottságú gyerekeket, vagy hogy egy-két beszélgetésből föl tudják mérni az „olvasmány-előzeteseket” a könyvajánláshoz.

A kicsit korosabb könyvtáros- (és olvasó-) generáció emlékezetében még élénken élnek a nagy előadóművészek estjei, így a nagy előadóterem ideája is tartja magát. Épületünk átalakításának tervében pedig határozottan azt a kívánalmat fogalmaztuk meg, hogy az előadóterem az eredeti helyén, azaz a bejárat közelében

maradjon, a Csekovszky-mozaikfalat megőrizve, de felére csökkentett alapterülettel. Meggritkultak ugyanis a '60-as, '70-es évek nagy előadójai; az egyéb (irodalmi, ismeretterjesztő stb.) rendezvények is egyre kisebb közönséget vonzottak – nem föltétlenül szervezési vagy népszerűsítési okok miatt.

A közeljövőben sem kívánunk nagy rendezvények szervezésében rivalizálni például a szomszédos művelődési házzal vagy egyéb, konferencia- vagy színháztermet birtokló intézménnyel. (Igaz, vándorgyűlési plenáris ülést sem tudunk tartani.) Meghatározott célközönségnek rendezett előadások, ankétok számára viszont éppen megfelelő a nagysága. A kamarajellegből következően a méret tehát adott, a bensőségesség (lakályosság?) azonban hiányzik, mivel statikai okokból két vastag oszlopot építettek be a terem közepére.

Feladatunk, hogy a kamarateremnek átkeresztelt előadóterem adottságaival hangoljuk össze PR-céljainkat, és az azt szolgáló rendezvények szervezését. Meg kell keresni – és találni! – az előadóterem új funkcióját!

Új divatok

„A könyvtár fejlődő szervezet” – mondja Ranganathan, és ennek jegyében magunk is elhatároztuk a szolgáltatás tervezésekor, hogy az új igényekre, információforrások, -hordozók születésére, szakmai kezdeményezésekre akár tevékenységünk átszervezésével fogunk válaszolni. De mi történjék, ha az újat elég lenne integrálni a meglévőbe? Ilyen újak a rendszerváltás óta megsokasodott információk pontok. Mind a közérdekű, mind az üzleti (vagy vállalkozói) információk szolgáltatását a szakirodalomban a szakértők különgyűjteményként, külön elhelyezéssel, személyzettel találják ideálisnak. Ehhez jöttek még a British Council (később angol nyelvi forrásközpont), az Európai Unió, egyes könyvtárakban a Goethe Intézet ajándék anyagai, amelyeket pedig az adományozó intézmény kikötése szerint külön kell elhelyezni és kezelni. Megnehezítve ezzel mind a könyvtárvezetés, mind a könyvtárosok dolgát (olvasói terek ökonomikus, áttekinthető, logikus elrendezése, ésszerű szolgáltatásszervezés), de leginkább megkeverve az olvasót, akinek a legkényelmesebben, leggyorsabban hozzáférhető formában kell a dokumentum és az információ. Hiszen nem könnyítettük meg a dolgát például annak az angoltanárnak, aki két különböző forrásból – könyvesbolti vásárlás, illetve brit ajándék – beszerzett angol nyelvi anyagot a polcon nem, csak a számítógépes katalógusban láthatja együtt. E felülről oktrojált információs pontokkal (különgyűjteményekkel), sajnos, éppen a szakrészlegesítés divatjakor hangoztatott szép és követendő elvet – „az állományt használói szempontok szerint kell elhelyezni” – kellett a gyakorlatban „felülírni”.

... ahova a lábnyomok vezetnek?

Könyvtárunkban a közelmúltban három alkalommal készítettünk felmérést az olvasói elégedettségről. A feliratokkal kapcsolatban azonban minden felmérés alkalmával kevésbé jó osztályzatot kaptunk. Erre való tekintettel, no meg a szakirodalom intelmeit is figyelembe véve külön gondot fordítottunk az új épület el-

igazító tábláira. Igyekezetiünk mégsem hozta meg a kellő eredményt: naponta átlagosan hat-hét olvasót kell szinte kézen fogni, és megmutatni neki, hogy a szemmagasságban felirattal jelzett állványon vannak a kötelező olvasmányok, és ha az olvasótermet (WC-t stb.) keresi, a padozattól elüti színű 50 cm-es lábnyomokat kövesse, mert abba beleírtuk, hova lehet eljutni: Médiatár, Folyóirat-olvasó, Olvasóterem, Helyismeret, WC. Mindezek után, sajnos, azt mondhatjuk: az emberek tájékozódási képességével van baj, nem föltétlenül a feliratokkal.

Mit tehet mégis a könyvtáros? Bár a szupermarketek ölnyi betűs, „csupafeliratos” gyakorlata talán biztos módszernek látszik az eligazításhoz, ezt mégse kövessük! Az olvasói terek belső rendjének legyen nagyon jó logikája, így az olvasónak csak ezt a kulcsot kell megtalálnia.

Továbbá találjunk partnerre olyan belsőépítész vagy grafikus, látványtervező, dekoratőr szakemberben, aki a szóban megfogalmazott szándékainkat több változatban képpé tudja alakítani. Mi ilyen partner hiányában máig sem tudjuk például, milyen módon kellene egzaktan feliratozni a 10, egyenként 6 részes, 7 polcos állványsort, amelyen a szakkönyvek részletes bontással (pl. 621.38 elektrotechnika) és választólapokkal az ETO szerinti 621-től 650-ig vagy 650-től 750-ig helyezkednek el. Viszont nagyon hamar rájöttünk, hogy bármennyire is figyelemfelkeltők a böngészde polcain elhelyezett – a polc síkjából kiugró, színes betűs – függőleges táblák, a legtöbb ember számára nehezen olvashatók a felülről lefelé írt szavak.

Klíma, energia...

Egy korszerű könyvtárépület nemcsak flexibilis, kényelmes, elektronikus, de energiatakarékos és intelligens is. Az utóbbtól – a felvillantott körülmények: alacsony felújítási költség, rövid tervezési idő miatt – nyilvánvalóan távol áll a mi házunk. Az energiatakarékosságra viszont éppen a fenntartónak a könyvtár iránti szűkkeblősége miatt kellett volna törekednie a tervezéskor.

Sajnos, ilyen klímatudatos építkezési elveken alapuló törekvés nem olvasható le az elkészült épületről. A második emeleti raktárak és a bővítmény első emeletén az olvasóterem „csupaablakain” nemcsak a jótékony természetes fény árad be, de nyáron a meleg is. Légkondicionálót az épület három termébe a könyvtárátadás óta három menetben szereltek.

A legnagyobb hőséget – inkább levegőtleniséget – elviselő második emeleti gyermekkönyvtár klímáját máig sem sikerült normalizálni, mivel egy légtérben van az első emeleti, legnagyobb légköbméterű könyvkiválasztó térrel, és a belmagasság miatt a klímaszabályozás különösen nagy feladatot és magas költséget vonna maga után. Saját tapasztalatunkkal maximálisan igazolva látjuk tehát, hogy „A napsugárzás, a hő, a fény a korszerű épületek anyagai, amelyeket ugyanolyan gondosan kell méretezni, mint az acélt vagy a betont.”⁵

A nyithatatlan ablakok ráadásul nem merőlegesek a padozatra, hanem ferdék, a por, piszok jobban megül felületükön, de csak kívülről, „alpinista takarítóbrigáddal” lehet tisztítani, magas költséggel.

Érdekes, hogy a modernnek (könyvtárosok és olvasók) elengedhetetlennek vélik a légkondicionáló használatát, amely egyszerre környezetszennyező és egészségre ártalmas, nem beszélve arról, hogy a működésére fordított összeg a véges költ-

ségvetési kereten belül minden évben a dokumentumbeszerzési költséggel „osztózik”!

Tér keresi funkcióját és funkció keresi helyét

Bizonyára azon kevés könyvtárépület közé tartozik könyvtárunk háza, amelynek már átadásakor több terme a tervezettől eltérő szerepet kapott. Ilyen az új épületrész második emeletén a folyóiratraktárnak szánt, már említett folyóirat-olvasó és médiatár. Itt csupán egyetlen diszfunkcióról szólunk, amelynek esztétikai, belsőépítészeti vonzata is van: a modern, szép kivitelű Dexion–Salgó-állványok egy részét le kellett bontani, hogy a zenehallgatáshoz, videózáshoz, folyóirat-olvasáshoz és a CD-k, lemezek, kurrens lapok tárolásához szükséges ülőbutorokat, asztalokat, szekrényeket elhelyezhessük. Mivel a tér megváltozott funkciójú berendezéséhez már nem maradt pénzünk, különböző időkből származó, a régi épület irodáiból, raktáraiból „összehordott” bútordarabokkal rendeztük be a termet. Hogy is lehetne hát egészséges stílusról, harmonikus összehatásról beszélni a kilencféle anyagú, stílusú mobília láttán? Megjegyezzük: olvasóink érdekes módon erről nem, csupán a kényszerűségből az ablak mellett elhelyezett klubasztalok mérete miatt tettek kritikai megjegyzést a velük készített felmérésben, mondván, emellett nem lehet jegyzetelni.

A régi épület emeletráépítésének sorsa sem az eredeti elképzelések szerint alakult. A raktár melletti U-alakú üres térnek „hirtelen” megtaláltuk a funkcióját! A leendő kabinetiroda, nyelvi labor helyett gyermekkönyvtárnak rendeztük be. Többen látjuk úgy, hogy éppen gyermekkönyvtár számára ideális maga a tágas, világos tér: az U egyik szárában a kézikönyvtárat és a nagyobbak olvasótermét, a másik szárában a kicsik mesesarkát helyeztük el alacsony asztalokkal, tévével, videóval. A bejárattal szemben pedig a könyvtárosok asztalát, bal oldalán a mesékkel, versekkel, jobbán az ismeretterjesztő irodalommal. A gyerekek számára az internetelérést biztosító számítógépeket a „központi sarokba” állítottuk, a könyvtárosok közelébe. A balesetveszélyt sejtető karzatot a könyvállványokkal köré épített könyvraktárral szüntettük meg.

Vannak, akik kérdik: miért éppen a gyermekkönyvtár került a legfelső szintre? Mi csak – kissé udvariatlanul – visszakérdezni tudunk: a lift nélküli térben (és ez, sajnos, adottság!) jobb lenne tán a koros felnőtteket, bottal járó öregeket a második emeletre küldeni a lépcsőjárást jobban bíró gyerekek helyett?

Raktárnak terveztük azt a földszinti termet is, amelyet a hálózati-szaktanácsadó osztály munkatársai természetes térelválasztókkal irodának berendezve, ablakok nyitásával mára szintén belaktak. Csak remélni tudjuk, hogy a digitalizáció vagy a kiegyensúlyozott állományalakítási gyakorlat nem teszi szükségessé, hogy egyszer majd mégis az eredeti cél szerint használjuk.

Összegzés helyett

Tengernyi tapasztalatunkból most csak egy mérítésnyit adtam közre, de talán sikerült érzékeltetnem valamit e kompromisszumos könyvtárátépítés kínjaiból.

Tanulságokat több helyre címezve naponta vonunk le mi, szakmabeliek, ezek helyett most végül egy építész, Bachman Zoltán gondolatát idézem: „A legnehezebb építészeti feladat megtalálni a kompromisszumot az építető, a kivitelező és a pénzadó szervezetek közt úgy, hogy az építészeti tér, funkció ne áldozódjék fel a vélt pragmatizmus oltárán.”⁶ Bizony, így van.

JEGYZETEK

- 1 A dolgozat Papp István Könyvtárosok kézikönyvében (Bp., Osiris, 2002. 4. köt. 296. p.) írt „biztatására” született meg: „Az új épületbe költözött könyvtárnak mintegy erkölcsi kötelessége is tájékoztatni a könyvtárosszakmát az építkezés során szerzett tapasztalatairól.”
- 2 Papp István: i. m. 271. p.
- 3 Mitter, Elmar: A jövő könyvtáráépületei. = TMT, 1993. 4–5. sz. 168–171. p.
- 4 Kovács Mária: A gyermekkönyvtár szerepe az olvasóvá nevelésben és az információközvetítésben. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2004. 1. sz. 21–23. p.
- 5 Zöld András: Környezet az épített világban – a környezetből épített világ. = Utóirat: A régi-új Magyar Építőművészet melléklete, 2003. 3. sz. 24–27. p.
- 6 Könyv az építészetről: a tervezés gyakorlata 1. (Főszerk. Bachman Zoltán.) Pécs, Pécsi Tanoda Alapítvány, 1996. 51. p.

Czinkné Bükkösi Valéria

1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1%

Tisztelt Támogatónk!

A PRO HUNGARIS Kulturális Értékközvetítő Alapítvány célja a határon túli magyarság és a hazai nemzeti kisebbségek segítése nemzeti önazonosságának, anyanyelvi kultúrájának megőrzésében és fejlesztésében.

E célból az alapítvány közösségi könyvtárakat, oktatási és kulturális intézményeket támogat könyvekkel, folyóiratokkal, valamint számítógépekkel és egyéb informatikai berendezésekkel.

Alapítványunk 1998 óta kiemelten közhasznú szervezet. Ez a minősítés lehetővé teszi, hogy 2004. évi személyi jövedelemadója 1%-át alapítványunknak ajánlja fel. Ha fontosnak tartja alapítványunk célkitűzéseit, munkáját, kérem, éljen ezzel a lehetőséggel és másokat is tájékoztasson róla.

PRO HUNGARIS KULTURÁLIS ÉRTÉKKÖZVETÍTŐ ALAPÍTVÁNY

Székhely: 1054 Budapest, Hold u. 6.

Telefonszám: 301-0548, 06-20/330-3163; Fax: 301-0547

ADÓSZÁM: 18045989-2-42

www.prohungaris.hu

Mindenkinek köszönjük az eddigi támogatást, a felajánlott 1%-ot.

*Magyary Rozália,
ügyvezető igazgató*

1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1% 1%

Találkozás a finn könyvtárüggyel

2004 nyarán meghívás érkezett a Magyar Könyvtárosok Egyesületéhez a Suomen Kirjastoseuratól, az egyik finn partnerszervezettől konferencia-részvétellel és azt követően kétnapos könyvtárlátogató körútra, 2004. szeptember 13–15-ikére tervezett programokra szólóan.

A konferencia témája igencsak vonzóan látszott: áttekintést ígért az IFLA és a Finn Könyvtárosegyesület felkészüléséről az ENSZ Információs Társadalom Világkonferenciájának (röviden: WSIS-nek) genfi fordulójára. Miért volt ez a téma vonzó? Mert a WSIS-szel kapcsolatos tapasztalatokat hasznos dolog megismerni, ugyanis a WSIS-folyamatnak – akárcsak itthon az információs társadalommal kapcsolatos fejlesztési terveknek – nem magától értetődően résztvevői a könyvtárak és a könyvtárosok, hanem a részvételért meg kell harcolni nemzeti és nemzetközi szintereken is.

A finn egyesület ebbeli aktivitásának egyik eleme volt a Helsinkiben, az Eduskunta (Finn Parlament) könyvtárában tartott nemzetközi konferencia. A másik elemet, a külföldi meghívottak számára szervezett könyvtárlátogatásokat a konferencia vezérgondolatához igazították. Mindkettőn mód nyílt arra, hogy az MKE nemzetközi kapcsolatokért felelős alelnökeként az egyesületünk számára is számos kapcsolatot építsünk ki a vendéglátó finn és a szintén meghívott angol, francia, grúz, német, örmény és svájci könyvtáros egyesületek képviselőivel.

A beszámolót a vendéglátók, sőt – tágabban – a finn könyvtárügy bemutatásával kezdem. Reményeim szerint, az út során látottak–hallottak–olvasottak kiegészítik és naprakésszé teszik mindazt, amit más magyar könyvtárosok korábbi finnországi szakmai tapasztalatairól megismerhettünk. Azt is remélem, hogy a finn könyvtárügyről és a könyvtárakról írottak megvilágítják, hogy Európában miért is Helsinkiben rendezték meg a WSIS-szel foglalkozó első könyvtáros-konferenciát.

A finn könyvtárügy

Az 5,1 millió lakosú Finnország népességének 93,8 százaléka finn, 6 százaléka svéd anyanyelvű. A nyelvi és kulturális egyenjogúság azonban nem ezen az arányszámon, hanem a belátáson alapul.

Finnországban 987 könyvtár működik, ebből hálózati felelősségű 431. A könyvtári ellátást 197 bibliobusz segíti. Új könyvtárak építésére, valamint bibliobusz vásárlására 25–50 százalékos állami támogatást adnak a könyvtárfenntartónak.

A 2002. évi statisztika szerint az 5,1 milliós lakosságra vetítve személyenént évente 20,6 kölcsönzés jutott és 12,8 esetben látogattak el a könyvtáraikba. Egy lakosra 43 euró könyvtári költség jut évente. A könyvtáraknak csaknem száz százaléka automatizált rendszereket használ.

A finn nemzeti könyvtár szerepét a Helsinki Egyetemi Könyvtár tölti be. A nemzeti könyvtár központi szolgáltatásait a közkönyvtáraknak egyedi szerződés alapján vehetik igénybe, a nemzeti könyvtár ugyanis nincs kötelezve e szolgáltatásokra.

Finnország volt az első skandináv állam, ahol könyvtári tárgyú törvényt alkottak. Az első Közkönyvtári Törvény 1928-ban született, ezt több módosítás követte 1961 és 1999 között.

A hatályos könyvtári törvény alapelvei:

1. a könyvtári és információs szolgáltatások biztosítása helyhatósági kötelezettség;
2. a könyvtár a helyi alapszolgáltatások egyike;
3. a könyvtárhasználat és dokumentumköleszítés a könyvtári tagok számára ingyenes.

A könyvtári törvény húsz regionális ellátásra kötelezett könyvtárat jelöl meg. Ezek közül a Helsinki Városi Könyvtár központi többlet-költségvetési juttatásban részesül, és ezért központi szolgáltatásokat nyújt a többi közkönyvtár részére. A kétnyelvű régiókat (településeket/közösségeket) ellátó könyvtárakban a lakosság tényleges arányszámától függetlenül egyforma az ellátási kötelezettség.

Az iskolai könyvtárügy viszonylagos fejletlensége a közkönyvtárak fejlettségéből és elterjedtségéből következik. Új iskolai könyvtárak létesítése – ahogyan a vendéglátók elmondták – jelentős többletköltséggel járna, a finn társadalom egyik alapértéke pedig köztudottan a takarékoság.

A finn könyvtári stratégia és könyvtárpolitika 2010-re kitűzött fő célja: hozzáférés biztosítása a tudáshoz és a kultúrához. A stratégia jövőképet és célokat fogalmaz meg, megnevezi a kihívásokat és a fejlesztési szükségleteket, részletezi az összes állampolgár számára biztosítandó információs szolgáltatások kívánatos jellemzőit, rámutat az önkormányzatok és az állam ebbéli szerepére.

Nemzeti ajánlasként fogalmazták meg a minden 1000 főre jutó internethasználatot – ez 3600 új terminál beállítását jelenti. Jelenleg a finn önkormányzatok 30 százaléka biztosít a nemzeti ajánlásban meghatározott mértékű szolgáltatást.

Az információs társadalom alapértékeiként megnevezzük az információhasználathoz való jogot és lehetőséget, az állampolgári jogok gyakorlásának lehetőségét, az önkifejezéshez és a kreativitáshoz való jogot és lehetőséget, az információkhoz való hozzáférést, az adatvédelmet és a szerzői jogok tiszteletben tartását.

A *Suomen Kirjastoseura*, a finn könyvtárosok (egyik) egyesületét 1910-ben alapították, szakmai testületként működik, de szakszervezeti típusú érdekvédelmet nem vállal. Kb. 2000 egyéni tagja főként a közkönyvtárakban dolgozókból kerül ki. (Az országban működő másik jelentős szakmai egyesület a Finnish Research Library Association.)

Az elnökséget a tagság választja az éves gyűléseken. Az elnök politikus (a jelenlegi elnök éppen parlamenti képviselő), az elnökség többi tagja könyvtáros. Az egyesület tagsági viszonyt létesíthet nem-könyvtárosokkal is. A titkárságon öt fő teljes munkaidőben dolgozik.

Az egyesület évente kb. 550 ezer euróval gazdálkodik, amelynek 50 százaléka az általuk kiadott könyvtári folyóirat bevételeiből származik, további 25 százaléka állami és egyéb köztámogatásból, 15 százaléka tagdíjából adódik össze. A fennmaradó részt eseti bevételek fedezik.

Ez a finn könyvtáros-egyesület tagja az IFLA-nak és az EBLIDA-nak, együttműködik a skandináv és a balti partnerekkel, nemzetközi tevékenységét egyre szélesíti.

Az egyesület a könyvtárak érdekében mozgalmakat indít és szervez, a döntéshozókat szakmai információkkal látja el, és továbbképző tanfolyamokat is rendez. Évente egynapos szakmai konferenciákat tartanak, országos konferenciát azonban csak minden második évben. Projektet indítanak és működtetnek széles partneri körre alapozva, például együttműködnek az Oktatási Minisztériummal is. Aktívan részt vesznek és véleményt nyilvánítanak a társadalmi vitákban, így a könyvtáraknak az információs társadalomban betöltött jelenlegi szerepéről, a könyvtári munka társadalmi elfogadottságáról szóló vitákban. Az egyesület a külföldi ösztöndíjasok finn könyvtárakban történő fogadását, az egyesületi tagok számára pedig külföldi tanulmányutakat szervez.

Az egyesület elnöksége állandó bizottságokat, szekciókat és munkacsoportokat hozhat létre. Jelenleg három munkacsoport működik: a stratégiai munkacsoport a könyvtárak – és ezzel összefüggésben a könyvtárosok – jövőjével, másik a szerzői jogokkal, a harmadik pedig a gyermekkönyvtári munkával foglalkozik.

A konferencia és a könyvtárlátogatások főszervezője az a Tuula Haavisto volt, akit „nagyfordulatszámú” EBLIDA-tisztségviselőként korábban, a 2002-es budapesti konferencián sokan személyesen is megismerhettünk. Szakmai pályája során tíz évig a Suomen Kirjastoseura főtítkáráként dolgozott, ezután – egyikeként a Finnországban is kevés számú vállalkozó-könyvtárosnak – az EBLIDA-nál szervezte a könyvtárosok szakmai felkészítését a copyright-küzdelmekre. Egyszemélyes cége elismerést vívott ki a finn könyvtári és információs társadalom köreiben, így kapott megbízást a WSIS-folyamathoz csatlakozó konferencia szervezésére.

Tuula Haavisto ex- és Sinikka Sipilä jelenlegi főtítkárásszonyokkal folytatott beszélgetések nyomán a következő „üzenetet” hoztam haza:

A Suomen Kirjastoseura azt javasolja, hogy az MKE, mint egy új EU-tagország szakmai testülete, lobbiszervezete

1. készítse fel a tagságát az aktív információszolgáltatásra a következő területeken:
 - a) munka és tanulás külföldön;
 - b) a hazai munkaerőpiacra külföldről (EU- és más országokból) érkező munkavállalók megjelenése, ennek hatása a hazai munkacsoportokra;
2. Szervezzen konzorciumokat EU-források megpályázására.
3. Tűzze ki 2010-ig a szakmai stratégiai célokat.
4. Alakítson ki modulrendszerű országos/regionális/helyi könyvtári marketing politikát.

A felkeresett könyvtárak jellegzetességei

A konferencia után több könyvtártípust mutattak be: a parlamenti könyvtárat, eltérő méretű és feladatú közkönyvtárakat és egy integrált felsőoktatási és közkönyvtárat.

Az Eduskunta könyvtára

A finn parlamenti könyvtárra vonatkozóan önálló törvényt alkottak 2000-ben. A könyvtár gyűjtőköre megegyezik az Országgyűlési Könyvtáréval. Fő feladata – amelyben osztozik a parlamenti levéltárral –, hogy a parlament emlékezeteként szolgáljon. A könyvtár minőségbiztosítási normákat alkalmaz. Ennek köszönhetően minőségi információs szolgáltatásokat képes nyújtani, amelyhez a világszínvonalú finn informatikai eszközöket is felhasználja. A könyvtár törvényhozási és politikai kultúra tárgykörben publikációkat jelentet meg.

A konferenciát az egyesületi elnök, T. Kronberg képviselő asszony helyett Tuula Laaksovirta, a Finn Parlament tájékoztatási igazgatója nyitotta meg, és a könyvtárlátogatást is ő vezette.

Visszaemlékezett arra az 1908-as állapotra, amelyből a mai parlamenti könyvtár összes szolgáltatása kinőtt. Ők is vallják, hogy a mai információs társadalmat építő világban az alapvető emberi jogokhoz tartozik az információk elérése. Az elérés lehetősége azonban nem elég, az információk használati módjait is áttekinthetővé kell tenni. Ez új szemléletet, új megközelítésmódot igényel a parlamenti könyvtárosoktól – valójában az információs írástudás továbbadásának kötelezettségét és az információközvetítési készségek átlagos állampolgári körben való oktatását. Ez a felhasználói oktatás Helsinkiben a parlamenti könyvtárban és decentralizáltan, országszerte könyvtári helyszíneken történik. A tipikus felhasználói csoportokat az ügyvédek, a joghallgatók, a történészhallgatók alkotják.

A könyvtár elfogadottsága és elismertsége részben a minőségi információszolgáltatáson, részben az igényekhez való mindenkori alkalmazkodáson alapszik.

Az Országgyűlési Könyvtár kereteiben 2004 eleje óta működik a Képviselői Kutatószolgálat. Laaksovirta asszony ezért megszervezett számunkra egy villámlátogatást a finn parlamenti kutatószolgálatnál is.

A Helsink környéki könyvtárak

A bemutatott vidéki könyvtárak a legutóbbi években jöttek létre vagy nyíltak meg jelentős modernizálás, átalakítás után. Fenntartásuk költségvetési összetételének megoszlása (ha speciális állami feladatot is vállalnak): 40 százalék a központi költségvetés, 50-60 százalék az önkormányzati forrás (az önkormányzat gyakran további támogatást is ad), továbbá pályázati források.

Általános jellemzőként említendő a speciális felhasználói kör kiszolgálására való készség és felkészültség. Kiket sorolnak ebbe a csoportba? Például a többnyelvű közösségekben, a tanyavilágban élőket, a bevándorlókat, az EU-val kapcsolatos információt igénylőket (Finnország még csak tizedik éve tagja az uniónak), de a korcsoportok oldaláról nézve speciális felhasználóként kezelik a gyerekeket óvodás kortól, továbbá az időseket is.

Sorakozzanak itt példák arra, milyen speciális szolgáltatásokat nyújtanak ezek a közkönyvtárak:

- információs technológia oktatását (a hallgatói adottságoknak megfelelő szemléltető anyaggal támogatva, pl. öregbetűs, lazán szedett füzet a „nagyinet” tanfolyamokhoz);
- high-tech stúdiót üzemeltetnek, és ingyenesen használhatóvá teszik távoktatáshoz, videokonferenciákhoz, hang- és képszerkesztéshez, kiadványszerkesztéshez;

- EU-információs pontokat alakítottak ki a regionális ellátásra szakosodott könyvtárakban;
- mobilkönyvtárakat üzemeltetnek a településközpontoktól távol élők számára;
- önkormányzati okmányirodákat és könyvtárat egy helyen működtetnek;
- egészségkultúrát népszerűsítő információs pontokat létesítenek, ahol hasznos és az egészségkultúrát szolgáló tárgyak kölcsönzésével is foglalkoznak;
- megnyitják a könyvtári tereket különféle közösségi alkalmakra, a hobbiklubtól a politikai gyűlésig.

Az internethasználat (általánosságban az informatikai írástudás) társadalmi elterjesztését a statikusan (épületekben) működő közkönyvtárak révén, illetve mobil szolgáltatásokkal támogatják. Egy gyakorlati példa: A Tamperében és környékén működő Netti-Nyssa Internet-bibliobusz ingyenes alapkiképzést nyújt, önállóan szerveződő csoportok részére is, általában 4x2 órában. A képzés során a számítógép használatát (különösen az „egérfogás” rejtelmét), majd az internetes keresés lehetőségeit sajátíthatják el a legkülönbözőbb társadalmi csoportokhoz tartozók. Ezt követi a felkészítés az ingyenes e-mail-fiók megnyitására, majd a számítógépes önkormányzati és banki szolgáltatások bemutatása. Ezt a szolgáltatást a Tamperei Városi Könyvtár és a város „eTampere” elnevezésű közös projektjének a keretében nyújtják.

Ahogy az érdeklődőről vezetett statisztikák mutatják, igen jellegzetes a korösszetétel: az összes résztvevő 65 százaléka 56 évesnél idősebb volt, és a résztvevők kétharmada nő. A kiképzettek 80 százaléka rendszeres számítógép-használóvá vált, és 20 százalék körüli az eseti használók aránya. Az oktatásban résztvevőknek kb. 1 százaléka nem hasznosítja a megszerzett tudást.

Több helyütt hangoztatták, hogy a könyvtárfejlesztésekhez EU-s forrásokat pályáznak meg, így például a mobil-könyvtárak, a high-tech stúdió létesítéséhez vagy közös könyvtári szoftverek bevezetéséhez. Több könyvtárban is elhangzott, hogy a gazdálkodásukat szigorítani kell. „A kilencvenes évek elején volt hasonló állapot, most is »rossz évek jönnek«” – említették, de nem panaszképpen.

A könyvtárakban tudatosan készülnek fel azokra a kihívásokra, hogy új könyvtárosi készségeket is ki kellett fejleszteni a bemutatott speciális felhasználói csoportok ellátásához, a speciális szolgáltatások nyújtásához, a fejlesztési forrásokra való pályázáshoz.

A könyvtárlátogatásokat kifejezetten a konferencia külföldi vendégei számára szervezték, és persze nem véletlenül kiválasztott helyszínekre. A látottak alapján a francia egyesületi elnök, az angol egyesületi küldött és a holland IFLA-tisztségviselő elismeréssel nyilatkoztak a finn könyvtárak fejlettségéről, különösen az épületek célszerűségéről és korszerű felszereltségéről. Az angol küldött ki is emelte: „a miénknél is jobbak ...”.

Rám a legmélyebb benyomást az automatizáltság foka és elterjedtsége tette, különösen a kölcsönzési rendszereknél. A legkisebb települési könyvtártól a megyei szintű könyvtárig a felhasználóknak legmegfelelőbb – mégis egységes – módszert használnak. Az ezzel felszabaduló értelmes emberi energiát a tájékoztató és az oktató tevékenységhez csoportosítják át.

Figyelemre méltó volt a közel 9000 lakost kiszolgáló Laaksolahti „családi könyvtára” a maga kulturális központ szerepével; nem véletlen, hogy 2003-ban ba-

rati kör szerveződött a könyvtár köré. Ez a civil szervezet „megvédte” a könyvtárának a költségvetési igényeit a fenntartó önkormányzatnál.

Ugyancsak megragadó volt a negyedik legnagyobb finn város, Vantaa egyik lakónegyedének, Länsimäkinak a speciális könyvtári programja. A negyedre jellemző, hogy lakosainak jövedelme és iskolázottsági szintje az átlagosnál alacsonyabb. Ami magasabb az átlagnál, az a munkanélküliségi ráta és a bevándorlók számaránya. A könyvtár által 2002-ben elindított „Information Cottage Project” részben EU-finanszírozású. A város azért emelte ezt a projektet a fejlesztési programjai közé, mert az e-önkormányzat elterjesztését is szolgálja. A cél az elektronikus írástudás szintjének növelése és terjesztése. A fenntartó belátta, hogy a könyvtár azért alkalmas hely erre, mert közismert közösségi hely, és mert a hagyományos írástudás terjesztésének is elismert intézménye. A program fő célcsoportjai: az idősek, a munkanélküliek, a bevándorló kisebbségi csoportok nőtagjai. A bevezető foglalkozás után az oktató könyvtárosok egyénre bontott támogatást adnak a készségi szint eléréséig.

A nemzetközi konferencia

A konferenciát „A könyvtárak az aktív állampolgárságért – globális megközelítésben” címmel a finn könyvtáros egyesület szervezte. Fő témaként a könyvtárak WSIS-folyamatban betölthető szerepét, és ehhez kapcsolódóan a kulturális örökség többi intézményeivel, a levéltárakkal és a múzeumokkal való együttműködést jelölték meg.

Az egyik legtanulságosabb előadás a svájci könyvtárosegyesület alelnökének, Danielle Mincio asszonynak a WSIS-folyamatról szóló áttekintő ismertetése volt. Ezt a többi közül kiemelve, részletesen ismertetem. (Az előadások egyébként a <http://www.eduskunta.fi/kirjasto/Home/Uutta/wsis.htm> webcímen érhetők el.)

A WSIS és a könyvtárak

Az ENSZ WSIS konferenciasorozatának 2003. decemberi első fázisát az Előkészítő Bizottság munkája előzte meg, amelyhez az első ülést először – 2002 júliusában – szintén Genfben tartották. Ezen szó sem esett a könyvtáraknak az információs társadalom fejlesztésében és kiteljesítésében játszott alapvető szerepéről.

Ezt a hiányosságot felismerve az IFLA 2002. augusztusi glasgow-i konferenciáján az elnökség kezdeményezte, hogy az IFLA tartson WSIS-előkonferenciát az ENSZ-szel együttműködve, méghozzá 2003 novemberében, Genfben.

Miért volt szükség erre az előkonferenciára? Azért, hogy a világ minden tájáról odaérkező könyvtárosok találkozhassanak országaiknak a WSIS 2003. évi konferenciájára kiküldött hivatalos delegációjával, annak érdekében, hogy érvelhessenek előtűnik a könyvtárak és a könyvtárosok gyakorlati szerepéről és lehetőségeiről a gyorsan fejlődő információs társadalomban.

Az előkonferencia megszervezéséhez először azt kellett tisztázni, hogyan halathatják a könyvtárosok a szavukat a WSIS-folyamatban. Ehhez a könyvtárosoknak tanulmányozniuk kellett a nemzetközi diplomáciai munka jellegzetességeit magában az ENSZ rendszerében és különösen a WSIS-folyamatban. Ehhez meg kellett találni Genfben azokat a személyeket, akik segíteni tudtak a WSIS-

folyamat áttekintésében és megértésében, valamint a stratégiai előterjesztésében. Kik voltak ezek? Alain Madoux, a WSIS svájci titkárságáról és Adama Samma-sékou, az előkészítő bizottság elnöke. Mindketten nyitottak voltak annak belátásában, hogy a könyvtáraknak a kulturális örökségben, a tudáskultúrában és az információkhoz való hozzáférés biztosításában alapvető a szerepe.

Fontos volt átlátni azt, hogy a WSIS célja az elvek deklarálása és cselekvési terv elkészítése. Meg kellett érteni, hogy ha az IFLA hatékonyan akarja befolyásolni a döntéshozókat a 2003 decemberére tervezett első csúcsertekezleten, akkor azok minden csoportjában meg kell jelennie. Melyek ezek a csoportok? 1. Az ENSZ-szel kapcsolatban álló nem-kormányzati szervezetek, 2. a civil társadalmat, és 3. a magánszektor képviselői.

Hogyan valósult meg az IFLA terve?

1. csoport

Az IFLA és az UNESCO közötti közvetlen kapcsolaton túl fel kellett venni a kapcsolatot a WIPO-val, a WHO-val stb., azt biztosítandó, hogy ezeknek a szervezeteknek az előkészítő szövegeiben a könyvtárak a megfelelő szövegkörnyezetben és összefüggésben említődjenek. Ezekkel a szervezetekkel tehát rendszeres kapcsolatot kellett tartani, ami pl. abban nyilvánult meg, hogy minden az IFLA-t is érintő tárgyban tartott ülésükön képviselni kellett az IFLA-t.

2. csoport

Tény, hogy az IFLA maga is civil társadalmat képviselő szervezet. Annak érdekében, hogy a csúcsertekezlet előkészítő bizottság plenáris ülésén az IFLA is szót kapjon, először meg kellett küzdi a több száz hasonló szervezettel tárgyaló Civil Társadalom titkárságánál a megfelelő támogatásért. Ezt a célt az IFLA úgy érte el, hogy más szervezetekkel összefogva lobbizott, és támogatást szerzett a regionális és tematikus tárgyalócsoportoknál. (Aki összefüggést lát az NCA és a NFT2 folyamataira gyakorolható szakmai hatásról, nem téved ...)

3. csoport

A magánszektor képviselői adják az információs társadalom kialakításért kitűzött célokhoz az anyagi alapot (pl. a Kiadók Nemzetközi Szövetsége, vagy az OCLC stb.). Ezért a velük való kapcsolatépítés is döntő fontosságú volt.

Az Előkészítő Bizottság másodszor 2003 februárjában, majd júliusában, szeptemberében és novemberében ült össze. Ez alatt szorgos lobbitevékenységet folytatott az IFLA: főtitkára, jelenlegi elnöke és a már megválasztott jövőbeli elnöke együtt készítette el a szervezet stratégiáját. Az IFLA a Civil Társadalom csoport által kiadott dokumentum-tervezet kialakításában vett részt. Az IFLA vezetői találkozhattak az Előkészítő Bizottság elnökével. Az IFLA vezetői rendszeresen részt vettek valamennyi döntéshozói csoport és a regionális tárgyalócsoportok ülésein.

Az IFLA 2003. november 3–4-én Genfben megrendezett WSIS-előkonferenciája önálló, de integráns eseménye volt a globális információs társadalommal foglalkozó konferencia-folyamnak. Címe is üzenetet hordozott: *Libraries @ the heart of the Information Society*.

Az előkonferencia felépítéséről Mincio asszony elmondta, hogy

- egy napot regionális kerekasztal-megbeszéléseknek szenteltek, ahol hét kerekasztalt szerveztek az angolul és franciául beszélő afrikaiak, latin-amerikaiak, közép-ázsiaiak, távolkeletiek és óceániaiak, európaiak, illetve európaiak és kanadaiak, valamint az USA küldöttei számára;
- egy napot pedig olyan kétoldalú tárgyalásoknak biztosítottak, ahol a tárgyalófelek a könyvtárosok és nemzeti WSIS-küldöttségük voltak. Hetvenegy ilyen küldöttség tárgyalt. (A példa kedvéért: az MKE delegáltja tárgyalhatott volna a NKÖM, az IHM vagy az integrációs tárca nélküli miniszter küldöttével.)

Mindkét napot plenáris értékelő ülés zárta. A konferencia alatt és az azt követő héten kiállítást tartottak, amelyet svájci könyvtárszakos hallgatók állítottak össze az előkonferencia főtémájában.

Mindkét nap megbeszéléseihez a WSIS hivatalos dokumentumai teremtettek közös alapot. A svájci szervezők minden könyvtárost elláttak a saját nemzeti küldöttségük által benyújtott szövegtervezettel (hiszen otthon kevesen jutottak hozzá!). valamint a WSIS „Elvi Nyilatkozat és Cselekvési Terv” szövegtervezeteivel.

A kerekasztal tárgyalásokat egy-egy aktív IFLA-tag moderálta. A munkát segítette a Svájci Könyvtárosegyesület néhány önkéntese, akik egyben a plenáris ülés, valamint a második napi bilaterális megbeszélések számára jelentést is készítettek. Ezeket a kétoldalú tárgyalásokat egy korábbi kapcsolatépítési folyamat vezette be magukkal a nemzeti küldöttségekkel (tagjaik között könyvtárosok is voltak, például a finn vagy az új-zélandi delegációban). A különböző országokban dolgozó könyvtárosok befolyást gyakorolhattak a kormányzataik által előterjesztendő szövegváltozatok összeállításánál – ez otthoni „terepmunka” keretében történhetett meg.

A svájci szervezők végül összeállították az IFLA előkonferencia anyagát, amelyet megküldtek a WSIS 2003. decemberi, genfi fordulóján résztvevő nemzeti küldöttségeknek.

Mik voltak az IFLA legfőbb lobbieszközei?

Természetesen a WSIS genfi csúcsértekezletére összeállított alapidokumentumok és korábbi kulcsfontosságú dokumentumai, mint pl. az Internet Manifesto, a Glasgow-i Nyilatkozat a Könyvtárakról, az Információs szolgáltatásokról és a szellemi szabadságról.

Néhány számadat

- a lobbiakción összesen 80 önkéntes vett részt, a svájci szervezőbizottságot 5 könyvtáros 19 havi kemény munkája segítette;
- a lobbiakción 100 ezer svájci frank költséggel járt, amelynek 80 százalékát a svájci egyesület, 20 százalékát pedig az IFLA központi költségvetése fedezte;
- a kevésbé fejlett országok könyvtáros küldöttei között 63 fő költségeit fedezte együttesen a svájci állam, Genf városa és az Agence International de la Francophonie.

Az eredményekről

- megtörtént az első kapcsolatfelvétel egyes országok politikusai és könyvtárosai között;
- megtörtént az első lépés egyes országok hatóságaival való jobb együttműködésben;
- létrejött a könyvtárak és a könyvtárosok aktivitását mutató imázs;
- sikerült a gyakorlatban elsajátítani a könyvtárügyért folytatható lobbizást;
- elkészült egy olyan konferenciaanyag, amely a politikusok számára érthetővé teszi az információs társadalmat szolgáló könyvtárosok szerepét;
- az IFLA jelenlegi és jövőbeli elnöke, főtitkára és a szakmai tevékenységek koordinátora lehetőséget kaptak arra (két percet!), hogy a hivatalos küldöttségek előtt ismertessék előterjesztésüket azokról a pozitívumokról, amelyeket a könyvtárak tudnak hozzáadni az információs társadalom kialakításához;
- az IFLA a 2003. decemberi genfi WSIS csúcserkeztelen, az ICT4D kiállításon az ICA-val (a Levéltárak Nemzetközi Szövetségével) közös standot tartott fenn, amely mind a konferenciaküldöttek, mind a nyilvánosság számára látogatható volt. Genfi könyvtárosok, könyvtár szakos hallgatók és más országok könyvtárosai önkéntesként dolgoztak a standon, és magyarázták el az érdeklődőknek a könyvtárak szerepét az információs társadalomban;
- „Sikertörténetek” címmel füzetsorozatot indított útjára az IFLA, amelyben bemutatja, hogy szerte a világon milyen eredménnyel alkalmazzák a könyvtárak az információs és kommunikációs (IKT-) technikát;
- az IFLA munkatársai kapcsolatokat építettek vagy kapcsolatokat erősítettek meg a többi kiállítóval;
- a Genfi Városi Könyvtár konferenciát rendezett a WSIS-ről.

Genfi tanulságok – két mondatban

A csúcstalálkozó a folyamatoknak csak a látható része, az a „pillanat”, amikor a miniszterek aláírják az okmányokat vagy azokat a részeit, amelyekről a megelőző időszakban megállapodtak. Mindenképpen fontos a megjelenés az általános kapcsolatépítéshez, partnerkereséshez, konkrét tervek megbeszéléséhez, és fontos a nézetbeli azonosság megerősítéséhez.

Az IFLA által kitűzött célok a WSIS 2005 novemberi tuniszi fordulójára

- legyen könyvtárat képviselő személy a hivatalos nemzeti küldöttségben;
- erősíteni kell a nemzeti küldöttségekkel kialakított kapcsolatot a WSIS második fordulójáig, ideértve az előkészítő bizottsági szakaszt is;
- konkrét tervet kell elindítani vagy legalább kifejleszteni a könyvtárak számára (egynémely tervek megjelentek már az IFLA honlapján);
- rövid ötletbörzét kell rendezni, ahol azokat a világos érveket kell összegyűjteni, amelyekkel a könyvtárosok felkészülhetnek a fenntartókkal, döntéshozókkal való tárgyalásokra;
- a politikai döntéshozók és a nyilvánosság közötti párbeszédet erősíteni kell annak érdekében, hogy
 - a) kifejthető legyen a könyvtárak központi szerepe az információs társadalom mindennapi életében,
 - b) a könyvtárak fejlesztéséhez szükséges források megteremtődjenek;

- a Swiss Librarians for International Relations (SLIR) gyűjtsön adatokat konkrét IKT-alkalmazásokról (pl. szakemberek kiképzése, felhasználói oktatás, a kulturális örökség digitalizálása, nem angol nyelvű honlapok kifejlesztése, speciális felhasználói igényekre kidolgozott megoldások stb.). Az SLIR az IFLA-val együtt adatbázist hoz létre a 2005 februárjában, Genfben szervezendő előkészítő bizottsági szakaszra.

Az IFLA további céljai 2005-re

1. Amennyire csak lehet, jelen kell lenni és informálnak kell lenni az internetes kormányzatról és az információs társadalom pénzügyi szempontjairól folyó WSIS tárgyalásokon/ról.
2. Meg kell találni a pénzügyi alapot az IFLA számára a WSIS keretében folytatandó lobbizáshoz.
3. Több kapcsolatot kell kiépíteni a nem-kormányzati szervezetekkel, a civil társadalommal és a magánszektorral, hogy támogassák a könyvtárosokat a WSIS cselekvési tervének végrehajtásában.
4. Részt kell venni az Előkészítő Bizottság munkájában az SLIR közreműködésével.
5. Előkonferenciát kell szervezni az Alexandriai Könyvtárban (Egyiptomban), közvetlenül a WSIS tuniszi (második) fordulója előtt, az egyiptomi könyvtárosokkal együttműködve.

Sinikka Sipilä, a Finn Könyvtárosegyesület főtítkára is előadás keretében tekintette át a finn Információs Társadalom programját, és a könyvtárak szerepét a WSIS-ben.

- Finnország is érdekelt a WSIS-folyamatában a pozitív technológiai fejlesztés előmozdítása révén, a szociális és kulturális kérdések körének, a köz- és magánszektor közös kockázat-viselési elvének kiszélesítésével.
- A Suomen Kirjastoseura a WSIS genfi csúcsertekezletére azzal készült, hogy felvette a kapcsolatot a kormányzati szereplőkkel a könyvtárak érdekeinek képviseletéért, együttműködött más finn nonprofit és könyvtáros szervezetekkel, valamint részt vett a finn WSIS delegációban.
- A WSIS a tuniszi fázisa során Finnország fókuszba állítja a nemzeti információs társadalom programját, a konkrét kormányzati akciótervet, a fejlődő országokkal történő együttműködést, a 2010-ig érvényes Nemzeti Könyvtári Stratégia kidolgozását.
- A Suomen Kirjastoseura tervei a WSIS tuniszi fázisára: a lobbizás folytatása, szoros együttműködés más nonprofit és könyvtári egyesületekkel, a WSIS megállapodások alkalmazása, a WSIS dokumentumok eszközként való felhasználása.

Röviden összefoglalva az eddigieket elmondhatom: megtiszteltetés volt az MKE-t képviselni a finn és a nemzetközi szakmai közegben. A tanulmányút során kapott prospektusokat az útijelentés egy példányával együtt átadtuk a Könyvtári Intézetnek. Az útijelentést – különös tekintettel a WSIS-folyamatra vonatkozó információkra – az MKE-honlapon is megjelentetjük.

Haraszi Pálné

Könyvtörténeti kalauz

A könyves szakképzés füzetei sorozatra jellemző szerény kivitele ellenére jelentős vállalkozás *A könyv történetét A kezdetektől a 15. század végéig* bemutató karcsú kötet, amelynek szerzője nem kisebb feladatot végzett, minthogy az őskortól kezdve fölvezolja a mezopotámiai, egyiptomi, föníciai, zsidó, görög, prehellén, római, majd középkori műveltség és kultúra jellemzőit, az etruszk ős-ábécé, a latin írás keletkezésének történetét, egészen a „könyvkiadók” és könyvtárak megjelenéséig. Bár hasonló tárgyban már számos remek munka jelent meg (pl. Tevan Andor *A könyv évezredes útja*; Kéki Béla *Az írás története*; Rozsondai Marianne *A könyvkötés művészete*; V. Ecsedy Judit nyomdatörténeti művei), Galli Katalin kötetét is érdemes kézbe venni, mert a szerző igen összefogottan, ugyanakkor rendkívül olvasmányos stílusban mesél választott témájáról, miközben érdekes történelmi, művelődéstörténeti „időutazásra” invitálja olvasóit.

A betűk világában való kalandozás számos érdekes ismerettel szolgál az olvasóknak, hiszen – miközben a szerző rég elfeledett népekről, ősi szokásokról tudósít – az érdeklődő történelmi ismereteit is gyarapíthatja. Galli Katalin ötezer év írásbeliségét kíséri végig a gondolatrögzítés korai formáitól, a tárgyírástól a képiráson, a szótag- és szóíráson keresztül a betűírásig. Tíz fejezetre tagolt kötetének első részében az őskortól a középkorig terjedő időszak írásbeliségének krónikáját adja, míg a második részben történelmi összefüggésekbe ágyazottan, de szépirodalmi ihletettséggel mesél a magyarság műveltségéről, kultúrájáról az írásbeliség kezdeteitől a XV. századig. A munka főként irodalom- és művelődéstörténeti szempontú, szerzője kiemelkedő személyiségek, irodalmi és történelmi nagyságok bemutatása során, társadalmi változások és a könyvkiadással kapcsolatos adatok értékelésének és összevetésének mentén, egyfelől a világtörténelmi események nyomvonalát követve, másfelől pedig a magyar történelem periodizációja szerint haladva a főbb történelmi szakaszok rendjében mutatja be és értelmezi a könyv történetét.

A tudományos elméletek szerint az írás „megjelenése az a határkő, amelytől egy népet civilizáltak tekinthetünk”. Annak ellenére, hogy több tízezer éve élnek a földön emberek, az írásbeliség csak ötezer évvel ezelőtt alakult ki. A szerző a tárgyírás, a képirás (piktográfia), a fogalomírás (ideográfia), a szótag- vagy jelcsoportírás bemutatásán keresztül jut el az írás fogalmi meghatározásáig – „Az írás a nyelvileg kifejezett gondolatoknak maradó rögzítésére szolgáló egyezményes grafikai jelekkel megalkotott módszere” –, a betűírás bemutatásáig.

A sumérok már ötezer esztendővel ezelőtt írásban rögzítették gondolataikat. A tenyérnyi agyagtáblácskákat – amelyekre írtak – a sarkukon átlukasztották, majd bőrkarikával és csontgyűrűvel fogták össze. A teljes mű utolsó táblácskáján szerepeltek a „könyvészeti” adatok; a kolofon fogalma tehát már Mezopotámiában is ismeretes volt, és az európai könyvhasználatban mind a mai napig él. Az alexandriai, Nagy Sándorról elnevezett könyvtárban színes agyagvödrökben álltak a

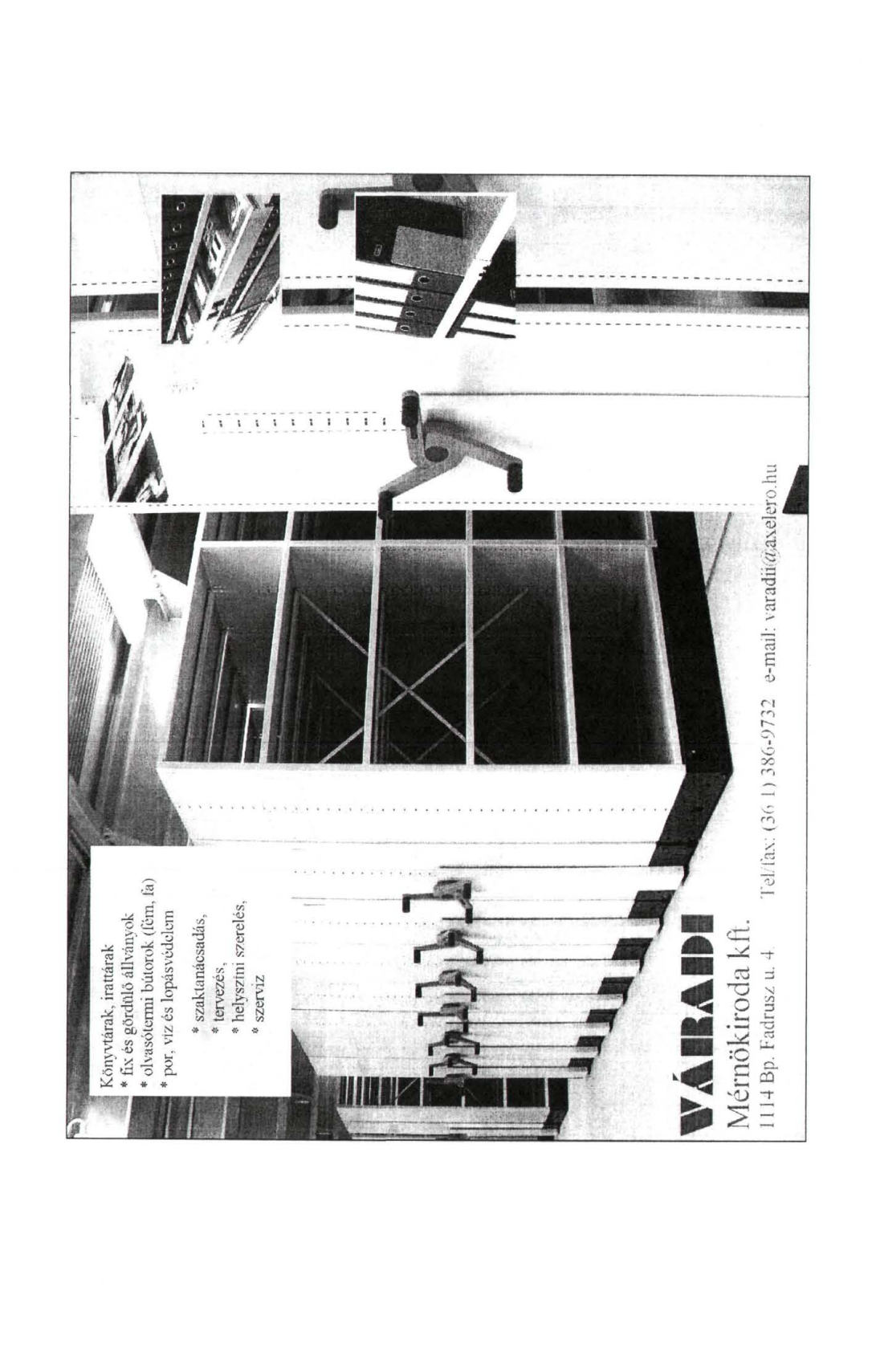
„dokumentumhordozó” papirusztekercsek, 700 000 ilyen tekercsről van tudomásunk. Számos, a fentiekhez hasonló, érdekes és értékes művelődéstörténeti ismerettel gazdagodhat az olvasó, aki a leírásokból a világi irodalom legfontosabb műfajai, a gesták, krónikák és annalesek közötti különbségeket is megtudhatja, miközben a címertan, pecséttan alapvető tudnivalóiról is tájékozódhat, továbbá bepillantást nyerhet a középkori másoló műhelyek, az itáliai és ír kolostorok világába, a scriptorok (másoló barátok), a pictorok vagy illuminátorok (névtelen kódexdíszítő művészek) fáradtságos hétköznapijaiba. A kódexkutatással kapcsolatos valamennyi fontos fogalmat is értelmezi a szerző, miközben a kódexek betűtípusáról, szövegszerkezetéről, a kódexek anyagainak előállításáról és a különféle másoló kellékekről is megbízható képet ad.

A kötet második részében a Kárpát-medence népeinek történetét felidézve jut el a magyarság eredetéig, László Gyula kettős honfoglalás elméletének bemutatásáig. A történelmi tablóképen az Árpád-házi királyok arcélét is megrajzolja Galli Katalin, majd az Anjou-ház országlása után a magyarországi reneszánsz kultúra megjelenését írja le, Mátyás király uralkodásának idejét, a Bibliotheca Corviniana főbb jellemzőit, az első, Hess András-féle magyarországi nyomda működését. Különös figyelmet szentel az ősnymtatványok jellemzői (az írófelület, papír, betűtípus, címlap, díszítés, kötés, lapszámozás, példányszám) fogalmi és tartalmi meghatározásának. A kötet végén található Tárgy- és névmutatóban tárgyszavakat, fogalmakat, a könyvtörténet jelentős személyiségeit és kutatóit veszi számba a szerző, felhívva az olvasók figyelmét arra, hogy mostani munkája folytatásában, a második kötetben kívánja majd közreadni a téma válogatott szakirodalmát.

A munka informatív kalauza a könyvtörténetnek, világos, áttekinthető rendszerezéssel adja közre mindazokat a tudnivalókat, amelyek kultúr- és művelődéstörténeti hozadékuk okán nemcsak a könyvszakma iránt érdeklődőknek keltetik fel a figyelmét, de azoknak is, akik általános műveltségük szélesítésére, színesítésére törekedve az írás megjelenésével, a könyvkiadással és könyvnyomtatással kapcsolatos legfontosabb információkat kívánják birtokba venni. Értékes, jól tájékoztató olvasmány, ckként a nem szakembereket is kiválóan eligazítja művelődés- és könyvtörténetében; könyvtárosok számára egyenesen megkerülhetetlen munka.

(Galli Katalin: A könyv története. I. A kezdetektől a 15. század végéig. Bp., 2004. Hatágú Síp Alapítvány. 169 p. /A könyves szakképzés füzetei/)

Bartók Györgyi

Könyvtárak, irattárak

- * fix és gördülő állványok
- * olvasótermi bútorok (lém, ía)
- * por, víz és lopásvédelem

- * szaktanácsadás,
- * tervezés,
- * helyszíni szerelés,
- * szervíz

VÁRADE

Mérmőiroda kft.

1114 Bp. Fadrusz u. 4

Tel/fax: (36 1) 386-9732 e-mail: varadi@axelero.hu

3K
3K 3K 3K
3K 3K